

Danmark før og nu

– læremateriale om historie, kultur
og samfundsforhold til indfødsretsprøve

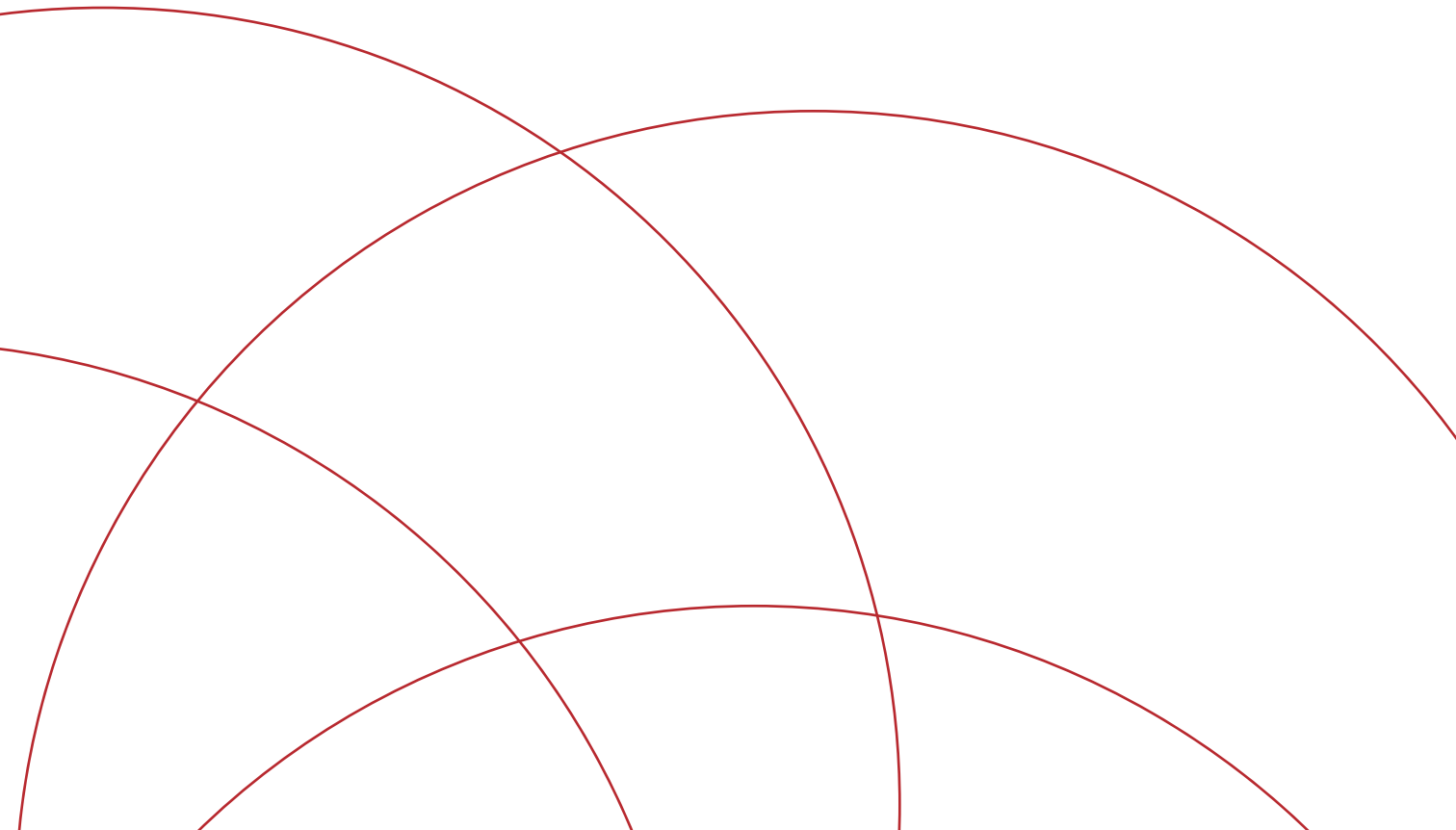
April 2007

Danmark før og nu

– læremateriale om historie, kultur
og samfundsforhold til indfødsretsprøve

April 2007

INDHOLD

Forord	6
KAPITEL I DANSK HISTORIE	9
1. Indledning	10
2. Danmark bliver ét rige (Vikingetiden 750-1035)	13
2.1. Det danske rige tager form	13
2.2. Vikingernes kontakt med omverdenen	14
3. Kongemagt og kirke (Middelalderen 1035-1520)	15
3.1. Magtkamp og Kalmarunion	15
3.2. Stændersamfundet	16
4. Danmark bliver protestantisk (Reformationen 1520-1536)	18
4.1. Reformation og borgerkrig	18
5. Christian 4. – bygherre og krigsfører (Renæssancen 1536-1660)	20
6. Enevælden indføres, og adelen svækkes (1660-1690)	22
7. Oplysningstiden (1690-1780)	25
7.1. Krig og handel	25
7.2. Oplysningstidens idealer	26
8. En nationalfølelse vokser frem (anden halvdel af 1700-tallet)	27
9. Landboreformerne (1780-1800)	28
10. Englandskrige og statsbankerot (1800-1814)	30
11. Danmarks vej til demokratiet (1814-1850)	32
12. De Slesvigske Krige (1848-1864)	35
12.1. Den 1. Slesvigske Krig	36
12.2. Den 2. Slesvigske Krig	36
13. Industrialisering og nye politiske bevægelser (1864-1900)	38
13.1. Den første industrialisering	38
13.2. Slaget på Fælled og Septemberforliget	38
13.3. Andelsbevægelsen	39

14. Tiden omkring 1. Verdenskrig (1900-1920)	41
14.1. Parlamentarismens gennembrud	41
14.2. 1. Verdenskrig (1914-1918)	42
14.3. Genforeningen	42
14.4. Forfatningskrise og demokratiets udvidelse	43
15. Socialreformer og politisk samarbejde (Mellemlrigstiden 1918-1939)	44
16. Danmark bliver besat af Tyskland (2. Verdenskrig 1939-1945)	46
17. Efterkrigstiden (1945-1972)	48
17.1. Dansk politik og Den Kolde Krig	48
17.2. Større velfærd og nye kulturelle strømninger	51
18. Danmark i Europa (1972-1990)	53
18.1. Danmarks medlemskab af EF	53
18.2. Oliekrise og Jordskredsvalg	53
18.3. Sociale bevægelser	55
19. Begyndende økonomisk opsving (1990-2000)	56
20. Danmark i det globale samfund (2000-)	59
TEMAOPSLAG	63
Danmarks geografi	64
Den danske befolkning	66
Det danske sprog	67
Indvandring til Danmark gennem tiderne	68
Det danske flag	70
Kongehuset	71
Rigsfællesskabet mellem Danmark, Færøerne og Grønland	72
Den første danmarkshistorie	76
Kristendommens indførelse	77
Kirke og religion i Danmark	78
Skikke og mærkedage	80
Ungdomskultur og alternativer	82
Højskolebevægelsen	83
Skolegang og uddannelse i Danmark	84

Familie og familieliv	86
Sportsliv	88
Kulturkanon 2006	89
Dansk litteratur	90
Dansk scenekunst	92
Dansk billedkunst: kunstmalerne og billedhuggere	94
Dansk musik	95
Dansk arkitektur og design	96
Dansk film	99
Dansk videnskab	100
Mediernes Danmark	102

KAPITEL II DET DANSKE DEMOKRATI 105

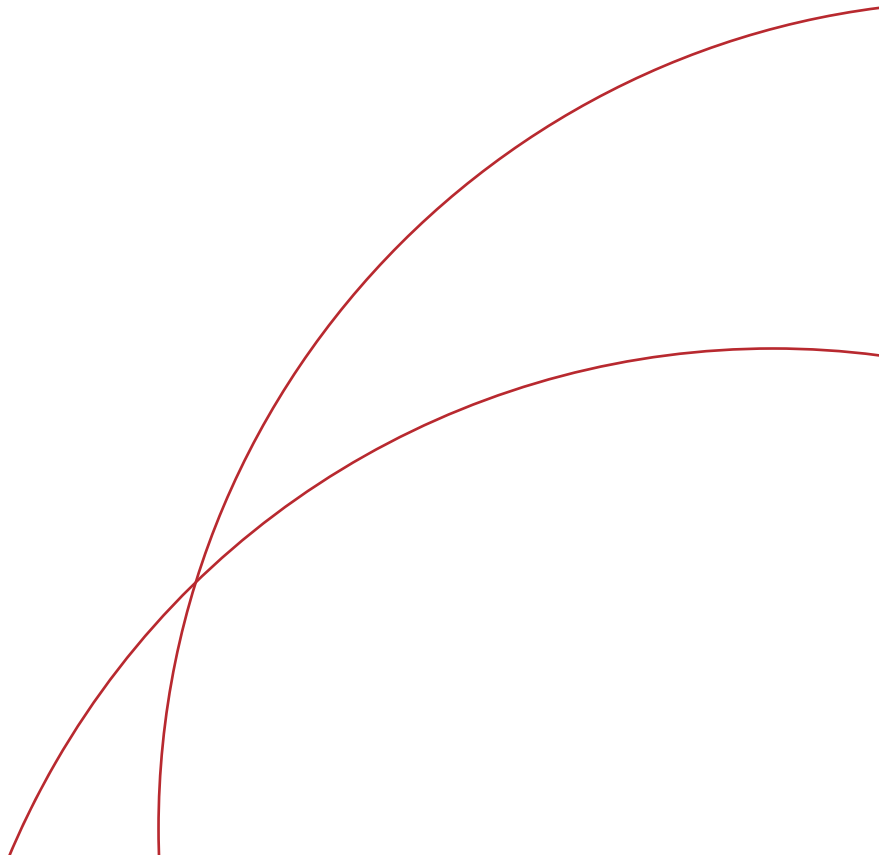
1. Indledning	106
2. Den danske styreform	107
2.1. Grundloven – Danmarks forfatning	107
2.2. Demokratiets institutioner	111
2.3. Hvordan arbejder demokratiet?	119
2.4. Direkte demokrati: folkeafstemninger	120
2.5. Det lokale selvstyre i kommuner og regioner	121
2.6. Demokratiets deltagere	125
2.7. Demokrati i hverdagen – medborgerskab	129
3. Det danske retssamfund	132
3.1. Rettigheder i grundloven	132
3.2. Den offentlige forvaltning	134
3.3. Offentlighed	134
3.4. Borgernes pligter	135

KAPITEL III DET DANSKE VELFÆRDSSAMFUND 139

1. Indledning	140
2. Den danske velfærdsmodels udvikling	141
3. Velfærdssamfundets opgaver og aktører	145
3.1. Velfærdssamfundets opgaver	145
3.2. Aktører	146
4. Velfærdssamfundets finansiering	148
5. Den danske økonomi	149
6. Arbejdsmarkedet	150
6.1. Den danske arbejdsmarkedsmodel	150
6.2. Høj organisationsgrad og foreningsfrihed	152

KAPITEL IV DANMARK OG OMVERDENEN 155

1. Indledning	156
2. Danmark i Europa	157
2.1. Den Europæiske Union	157
2.2. Europarådet	167
3. Danmark i Norden	168
4. Danmarks globale samarbejde	169
4.1. FN (De Forenede Nationer)	169
4.2. NATO	170
4.3. Internationalt samarbejde om udvikling	171

KAPITEL I

DANSK HISTORIE

1. INDLEDNING

Det danske samfund har rødder, der rækker flere tusinde år tilbage i tiden. Danmarks historie er vigtig at kende, hvis man vil forstå det danske samfund, som det ser ud i dag. Velfærdssamfundet, det politiske system, kulturen og hverdagslivet er resultater af en lang historisk udvikling.

Geografisk ligger Danmark som porten til Østersøen. De forskellige europæiske stormagter har i tidens løb været interesserede i at have fri adgang til dette hav. Derfor har de ønsket at svække Danmark, uden dog at udslette den stat, der vogtede indgangen til Østersøen. Danmark, som engang var del af et stort nord-atlantisk imperium med mange forskellige befolkningsgrupper, er derfor gradvist blevet reduceret til en lille nationalstat med en forholdsvis ensartet befolkning.

Danmark har gennem sin lange historie haft flere forskellige styreformer. Selv om de alle har haft monarkiet som statsform, har kongemagten spillet meget forskellige roller. Overgangen fra den ene styreform til den anden er stort set forløbet fredeligt. Danmark har ikke haft nogen egentlige revolutioner.

Den nuværende styreform kaldes indskrænket monarki. Det vil sige, at kongemagten ikke har indflydelse på den førte politik. Men sådan har det ikke altid været. Det oprindelige valgkongedømme blev i 1660 afløst af et arveligt, enevældigt monarki, hvor kongen bestemte alt. Det enevældige monarki ophørte

og blev afløst af Danmarks første frie forfatning, *Danmarks Riges Grundlov*, fra 1849. Den var udgangspunkt for udviklingen hen imod det eksisterende parlamentariske demokrati. I dag er kongen eller dronningen stadig formelt landets statsoverhoved. Men det er de folkevalgte politikere, der bestemmer den politiske linje.

I dette kapitel gives et overblik over nogle af de historiske begivenheder og epoker, der har haft stor betydning for Danmarks udvikling frem til i dag. Det er ikke en udtømmende danmarkshistorie. Mange andre historiske begivenheder og personer har sat deres præg på Danmarks udvikling. Formålet er at beskrive især de historiske hovedtræk og tendenser, der peger frem mod de tre centrale elementer i det danske samfund, der gennemgås i de efterfølgende kapitler:

- Det danske demokrati
- Velfærdssamfundet
- Danmarks forhold til omverdenen.

Når der i lærematerialet efter en person er angivet tidsperioder i parentes, refererer tidsperioden for så vidt angår regenter til den pågældende konge eller dronnings regeringstid, mens tidsperioden for andre personer angiver vedkommendes levetid. Som eksempler kan nævnes Christian 4. (1588-1648), der regerede fra 1588 til 1648, og Karen Blixen (1885-1962), der levede fra 1885 til 1962.

2. DANMARK BLIVER ÉT RIGE (VIKINGETIDEN 750-1035)

I Vikingetiden nåede Danmark sin største geografiske udbredelse. Danmark blev samlet under én konge, og magten i landet begyndte at blive centraliseret. Det var også i denne periode, at den kristne danske kirke blev grundlagt.

2.1. DET DANSKE RIGE TAGER FORM

Vikingerne beskrives ofte som brutale krigere. I virkeligheden var langt de fleste danskere dengang bønder, der dyrkede jorden og holdt dyr. Mange var fredelige handelsmænd, der var i kontakt med mange andre folkeslag. Samfundet blev udviklet politisk og økonomisk, og vikingekongerne fik magt over et stort geografisk område. Den første kendte konge, Angantyr, samlede allerede omkring år 700 en del af det område, der senere blev til Danmark. Og i løbet af 900-tallet begyndte det ældste danske rige at tage form.

Selve ordet "Danmark" kendes fra slutningen af 800-tallet. "Dan" kommer af "daner" og betegner det folkeslag, som boede i det danske område. "Mark" betyder "grænseområde". Danmark var altså "danernes grænseområde". Navnet henviser sandsynligvis til grænsen mod sakserne, der levede i Nordtyskland. Første gang, man ser navnet Danmark brugt inden for landets grænser, er på en runesten fra cirka 955. Teksten er skrevet med Vikingetidens skriftsprog, runer. Stenen findes i byen Jelling i Jylland. På stenen står der, at den er rejst af kong Gorm den Gamle. Omkring 10 år senere, i cirka 965, blev der rejst endnu en runesten i Jelling. Den blev rejst af Gorm den Gamles søn Harald Blåtand. På stenen står der skrevet, at kong Harald vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Harald Blåtands Jellingesten kaldes derfor for Danmarks dåbsattest.

◀ Den store Jellingesten blev rejst af Harald Blåtand cirka 965.

△ Model af Trelleborg ved Slagelse på Vestsjælland.

2.2. VIKINGERNES KONTAKT MED OMVERDENEN

Danskerne havde meget kontakt med udlandet i Vikingetiden. Udviklingen af vikingeskibene gjorde det muligt at rejse langt. Vikingeskibene var nemlig langt mere sødygtige end tidligere tiders skibe. Vikingerne nåede derfor langt omkring både for at handle, og når de var på krigstogter.

Vikingerne handlede med resten af Europa. De havde blandt andet kontakt med købmænd fra Rusland og de arabiske lande. I 800-tallet drog danske vikinger på krigstogt til England og Frankrig og så langt væk som Konstantinopel (Istanbul). På disse togter udplyndrede de klostre og byer og krævede skat af de lokale.

Nogle vikinger bosatte sig i de områder, som de erobrede, for eksempel i Normandiet i Frankrig. Vikingernes erobringer nåede højdepunktet, da vikingerne erobrede dele af England i slutningen af 900-tallet. Knud den Store (1018-1035) herskede fra 1016 over England og fra 1018 også over Danmark. 10 år senere blev han desuden konge af Norge. Dermed nåede vikeriget sin største udstrækning. Det faldt dog ret hurtigt fra hinanden igen.

▽ Vikingskib.

3. KONGEMAGT OG KIRKE (MIDDELALDEREN 1035-1520)

I Middelalderen kæmpede kongen, kirken og adelen ofte om magten. Kongemagt og kirke blev dog med tiden tæt forbundet. Derudover var Middelalderen en periode præget af vigtige nyskabelser som *Jyske Lov* og stænderforsamlinger.

3.1. MAGTKAMP OG KALMARUNION

Efter Knud den Stores død i 1035 fulgte en ustabil periode. Det svækkede kongemagten, at en række danske konger blev myrdet. For eksempel blev Knud den Hellige (1080-1086) dræbt i en kirke i Odense i 1086. Gerningsmændene var stormænd, de rigeste i landet. De var utilfredse med, at kongen opkrævede bøder, hvis de ikke deltog i militærtjeneste. Oprøret og mordet på kongen gjorde det klart, at kongerne fremover kun kunne regere, hvis de traf bindende aftaler med stormændene. Disse aftaler udviklede sig efterhånden til egentlige kontrakter om magtens fordeling mellem kongen og stormændene, de såkaldte håndfæstninger. Helt frem til 1648 kunne man ikke blive valgt til konge uden at underskrive en sådan håndfæstning.

Middelalderens konger skulle både sikre sig stormændenes og kirkens støtte. Nogle hundrede år efter at kristendommen blev indført, havde kirken fået stor magt. Den katolske kirke var en international organisation med stor indflydelse i Europa, og kirken kom hurtigt til at eje store jordområder i Danmark. Middelalderens danske konger måtte derfor sørge for, at kirken var på deres side. I Danmark blev kongemagten og kristendommen således tæt forbundet i Middelalderen. For eksempel fik biskop Absalon, der blev biskop i 1158, stor politisk magt.

Fra midten af 1100-tallet til midten af 1200-tallet vandt kongemagten fornyet styrke. I den periode regerede Valdemarerne, det vil sige Valdemar den Store (1157-1182) og hans sønner. At kongemagten var stærk kan blandt andet ses i *Jyske Lov* fra 1241. Det var nemlig nu kongen, der var lovgiver. Loven betragtes som et af de største fremskridt for det danske samfund i Middelalderen. Tidligere havde slægterne hævnet sig på hinanden, hvis der var begået forbrydelser. *Jyske Lov* gjorde op med denne form for blodhævn. Loven ophævede også store dele af den såkaldte sædvaneret, der byggede på uskrevne regler. Sætningen "Med lov skal man land bygge" stammer fra indledningen til *Jyske Lov*. Loven gjaldt først

Kobberstik af den danske konge Valdemar Atterdag. △

△ Kalmar Slot.

kun i Jylland. Dele af *Jyske Lov* blev senere skrevet ind i *Danske Lov* fra 1683, den første fælles lov for hele Danmark.

I første halvdel af 1300-tallet var landet præget af splittelse og borgerkrig. Det lykkedes kong Valdemar Atterdag (1340-1375) at samle det danske rige igen og genopbygge den danske statsmagt. Da Valdemar Atterdag døde, omfattede riget også landsdelene Skåne, Halland og Blekinge, der i dag alle er dele af Sverige.

I Valdemar Atterdags regeringstid hærgede pesten, der blev kaldt den sorte død. Pesten ramte omkring 1350 Danmark og resten af Europa og slog en tredjedel af befolkningen ihjel. Tragedien var med til at styrke kongens magt. Han inddrog nemlig meget af den jord, der havde tilhørt dem, som døde af pesten.

Da Valdemar Atterdag døde, efterlod han sig ingen mandlige arvinger. Stormændene valgte i stedet hans datter Margretes femårige søn, Oluf, som konge. I praksis blev det dog Margrete, der regerede, og hun fastholdt magten, da Oluf døde i 1387. Det lykkedes også Margrete 1. at blive regent i Norge, og i 1397 samlede hun Danmark, Norge og Sverige i en union. Den blev kaldt Kalmarunionen efter den by, hvor unionsaftalen blev underskrevet. Unionen var en løs sammenslutning mellem de tre riger med Margrete 1. som regent. Da hun døde i 1412, blev hendes søsters barnebarn, Erik af Pommern (1412-1439), unionskonge. Kalmarunionen blev opløst i 1523, hvor Sverige rev sig løs. Norge forblev i union med Danmark indtil 1814.

3.2. STÆNDERSAMFUNDET

Det danske samfund gennemgik store forandringer i løbet af Middelalderen. Det udviklede sig ligesom andre europæiske samfund til et såkaldt stænder-samfund. Der var i alt fire stænder, det vil sige befolkningsgrupper med forskellige rettigheder og pligter i samfundet:

- Gejstligheden, det vil sige biskopperne og andre af kirkens mænd.
- Adelen, som omfattede ældre tiders stormænd.
- Borgerstanden, det vil sige borgerne i byerne.
- Bønderne.

Af de fire stænder var det biskopperne og adelen, der var vigtigst for kongens magt. De adelige var blandt andet fri for at betale skat. Til gengæld skulle de yde militær støtte til kongen, hvis der blev krig. Gennem håndfæstninger havde de rigeste adelsmænd (Danehoffet) fået stor magt over kongen. Fra 1300-tallet udpegede kongen selv medlemmerne af Danehoffet blandt "rigets bedste mænd". Men det var samtidig denne forsamling, der valgte, hvem der skulle være konge. Danmark var nemlig frem til 1660 et valgkongedømme, hvor tronen ikke automatisk gik i arv.

I anden halvdel af 1400-tallet afholdt man de første stændermøder i Danmark. Her diskuterede landets stænder forskellige emner, der var vigtige for landet. De fleste danske bønder var dog stadig ufrie, da de arbejdede for en godsejer som fæstebønder. Det vil sige, at de kun havde ret til at bruge deres jord og deres gård. De ejede ingen af delene og kunne ikke selv frit bestemme over dem. Selv om der var flere bønder end adelige, gejstlige og borgere tilsammen, havde bønderne næsten ingen politisk indflydelse. Stændermøder blev afholdt indtil 1660.

I løbet af Middelalderen var Danmark langsomt blevet et samlet rige. Samtidig havde stændersamfundet slået rod, og det gav for en tid en vis politisk ro. Denne stabilitet blev dog stærkt udfordret af to stærke strømninger i Europa, der blev tydelige omkring 1500: de kirkelige reformationer og Renæssancen.

Håndmalede manuskripter fra Middelalderen. △

4. DANMARK BLIVER PROTESTANTISK (REFORMATIONEN 1520-1536)

△ Martin Luther.

Med Reformationen i 1536 blev protestantismen indført i Danmark. Det betød samtidig, at kongens magt blev meget større. Kirken blev en statskirke underlagt kongen i stedet for paven, og kongen overtog kirkens gods. Nu var det kun kongen, der kunne udnævne de kirkelige embedsmænd.

4.1. REFORMATION OG BORGERKRIG

I Middelalderen var den danske kirke en del af den katolske kirke og hørte direkte under paven i Rom. Kirken var en rig og magtfuld institution. Men omkring 1500 blev dens magt truet af flere reformbevægelser. En af dem var den tyske munk Martin Luthers oprør mod den etablerede kirke. Oprøret førte til, at store dele af Nordeuropa brød med paven. I stedet blev der grundlagt uafhængige protestantiske kirker i nært samarbejde med de lokale fyrster.

Luthers protestantiske ideer kom til Danmark i 1520'erne. Det var præsten Hans Tausen, der udbredte den lutherske lære. Den gik først og fremmest ud på, at man kun kunne opnå frelse gennem tro, ikke ved at gøre gode gerninger eller ved at købe aflad, det vil sige betale penge til kirken. Både i Tyskland og Danmark begyndte Reformationen som en teologisk diskussion mellem præster og verdslige magthavere. Men hurtigt udviklede den sig til en folkelig opstand, der var rettet mod den rige og magtfulde katolske kirke. Også kongerne var interesserede i Reformationen. På den måde kunne de nemlig få magten over kirken og overtage kirkens gods.

Kong Christian 2. (1513-1523) interesserede sig for Luthers lære, men han blev dog aldrig overbevist protestant. Christian 2. måtte flygte fra Danmark i 1523, fordi han var blevet upopulær efter krige mod Sverige og mod Hansesæderne, som var magtfulde tyske handelsbyer. Frederik 1. (1523-1533) blev ny konge i Danmark, og ligesom Christian 2. havde han sympati for protestantismen. Frederik 1. døde i 1533, og året efter udbrød der borgerkrig i Danmark mellem kirkens katolske magthavere og tilhængerne af protestantismen. I 1534 valgte protestanterne Frederik 1.s søn hertug Christian til konge under navnet Christian 3. (1534-1559). Under hans ledelse vandt protestanterne i 1536 borgerkrigen.

Samme år blev Reformationen formelt gennemført. Danmark blev et protestantisk land, og kongen afsatte de katolske biskopper. Danmark fik nu en såkaldt fyrstekirke, det vil sige en kirke, som hørte under kongen i stedet for paven. Reformationen medførte, at kirkens politiske magt blev meget mindre. Kongen tog kirkens gods og jord, som udgjorde omkring en tredjedel af landets dyrkede areal. Han nedlagde klostrene, og nu var det staten, der måtte tage sig af de syge og fattige. Det havde munke og nonner i klostrene hidtil gjort. Reformationen betød også, at kun kongen kunne udnævne kirkelige embedsmænd. På den måde kunne kirken nu bruges til at styrke kongemagten helt ud i alle hjørner af det danske rige.

Reformationen fik afgørende betydning for Danmarks historie, fordi den knyttede stat og kirke tæt sammen. Det blev begyndelsen til en stærk statsmagt, der i 1660 udviklede sig til kongelig enevælde.

5. CHRISTIAN 4. – BYGHERRE OG KRIGSFØRER (RENÆSSANCEN 1536-1660)

△ Christian 4.

Christian 4. var en visionær og ambitiøs konge, der også beundrede det smukke i kunst og arkitektur. For Danmark var Renæssancen dog også en epoke præget af tabte krige og landområder. Selv om Danmark under Christian 4. tabte mange krige, er han gået over i historien som en af landets mest betydningsfulde konger.

Den bedst kendte konge i Renæssancen var Christian 4. (1588-1648). Han overtog i 1588 som 11-årig tronen efter sin far Frederik 2. I 1596 blev han myndig og kronet som konge af Danmark-Norge. Derudover var han hertug af Slesvig og Holsten. De to hertugdømmer havde siden 1460 haft de danske konger som hertuger.

Da Christian 4. overtog regeringsmagten, var Danmark den dominerende magt i Østersøområdet, men også Sverige havde store ambitioner som Østersømagt. Magtbalancen ændrede sig markant, da Christian 4. i årene 1625-1629 trak Danmark ind i Trediveårskrigen (1618-1648). Danmark led et stort militært nederlag i 1626, og da Danmark måtte trække sig ud af krigen i 1629, var Sverige blevet Østersøområdets førende magt. I de følgende århundreder mistede Danmark gradvist magt og indflydelse. Danmark var nu ikke længere en regional stormagt i Nordeuropa. Det dårlige forhold til Sverige fortsatte i resten af Christian 4.s regeringstid. I 1643 angreb Sverige Danmark, og ved freden i 1645 måtte Danmark blandt andet afstå øen Gotland i Østersøen og dele af Norge. Ved Christian 4.s død i 1648 var Danmark et land i dyb krise.

Rosenborg Slot (øverst). ▷

Børsen (midten). ▷

Frederiksborg Slot (nederst). ▷

Rundetårn (stort billede). ▷

6. ENEVÆLDEN INDFØRES, OG ADELEN SVÆKKES (1660-1690)

Fra 1660 blev kongemagten gjort arvelig. I 1661 blev enevælden indført som styreform. Kongen kunne derefter frit ansætte embedsmænd, indføre love og opkræve skatter. Grundlaget for kongens nye magt blev *Kongeloven* fra 1665. Enevælden varede helt frem til 1848.

I 1648 tvang repræsentanter for den rigeste adel (Rigsrådet) den nye konge, Frederik 3. (1648-1670), til at skrive under på en meget streng håndfæstning. Adelen ville ikke risikere, at kongen på egen hånd erklærede andre lande krig og led store nederlag på slagmarken, som Christian 4. havde gjort. Adelen var også bange for at miste sine egne fordele, som for eksempel skattefriheden. I midten af 1600-tallet var der dog behov for at modernisere det danske samfund. Forsvaret af Danmark skulle gøres mere effektivt. Det var derfor nødvendigt at opkræve flere skatter for at betale soldaterne løn. Og da skatten i forvejen var høj, kom adelens skattefrihed under stadig hårdere pres.

I årene 1657-1660 var Danmark i flere omgange igen i krig med Sverige. Under den første af disse krige erobrede svenskerne store dele af Danmark, som i 1658 måtte afstå Skåne, Halland og Blekinge til Sverige. Senere samme år fortrød den svenske konge, at han ikke havde erobret hele Danmark. Igen blev der krig, og svenskerne belejrede København. Den danske hovedstad modstod imidlertid belejringen, og det lykkedes ikke den svenske konge at erobre flere danske områder.

Efter freden i 1660 blev der i København afholdt et stændermøde, hvor man skulle forsøge at få landets dårlige økonomi i orden igen. Under mødet voksede kravet om at afskaffe adelens særlige fordele. Og i oktober 1660 blev kong Frederik 3. enig med borgerstanden og kirken om, at også adelen skulle betale for at genopbygge landet efter krigen. Adelen måtte også acceptere, at kongemagten fremover skulle gå i arv fra den regerende konge til hans nærmeste arving. I stedet for det tidligere valgkongedømme, hvor adelen i Rigsrådet valgte kongen, blev Danmark nu et arvekongedømme. Helt frem til i dag er den danske trone gået i arv til den

Arvehyldningen på Københavns Slotsplads
18. oktober 1660. ▷

△ *Kongeloven*, enevældens grundlov, blev udarbejdet i årene efter enevældens indførelse i 1660-1661.

nærmeste arveberettigede inden for kongehuset. Ved at gøre kongemagten arvelig undgik Danmarks konger at skrive under på håndfæstningerne, som indtil da havde begrænset deres magt og handlefrihed meget. Dermed var adelens magt brudt. Det lykkedes Frederik 3. med støtte fra borgerstanden at gennemføre et fredeligt statskup, som sikrede ham magten alene.

Kongen brugte sin nye magt til i 1661 at indføre en ny styreform i Danmark efter europæisk forbillede. Den kaldtes enevælde, fordi kongen nu regerede landet helt alene. Rigsrådet blev afskaffet, og kongen fik hele magten. Han kunne nu selv ansætte embedsmænd, indføre love og opkræve skatter uden først at spørge stænderne om lov. Enevælden satte for alvor fart i udviklingen af det danske samfund. Der opstod en egentlig central statsadministration. Og Danmark fik en ny elite af borgerlige embedsmænd, som ikke havde arvet deres position. Som det eneste enevældige monarki i Europa fik Danmark i 1665 en nedskrevet grundlov, *Kongeloven*. Den var frem til 1849 grundlaget for kongens enevældige magt.

Kongeloven satte meget få grænser for, hvad kongen kunne og måtte. Han måtte ikke afgive sin enevældige magt hverken helt eller delvist. Han måtte heller ikke dele kongeriget mellem sine børn, men skulle lade det hele gå i arv til sin ældste søn. Endelig skulle han være protestant, altså tilhøre den evangelisk-lutherske kirke.

Kongemagten prægede i høj grad samfundets lovgivning. Hidtil havde Danmark haft flere love, der hver kun gjaldt for én del af landet. Men i 1683 udsendte Christian 5. lovsamlingen *Danske Lov*, som gjaldt for hele landet. *Danske Lov* indførte også et nyt retsprincip i Danmark, nemlig lighed for loven. Det vil sige, at alle skulle behandles ens, uanset hvilken stand man tilhørte. For første gang kunne adelige personer nu dømmes på lige fod med den øvrige befolkning.

Danske Lov var generelt præget af en human retsopfattelse, og loven styrkede borgernes retsstilling over for statsmagten. Forbrydelser mod kongemagten kunne dog stadig straffes hårdt. Det gjaldt ikke bare mord eller mordforsøg på kongen. Man måtte heller ikke fornærme kongen eller noget andet medlem af kongehuset. Det var kongen, der symboliserede staten, og derfor skulle ethvert forsøg på at skade kongen også opfattes som et angreb på selve staten.

7. OPLYSNINGSTIDEN (1690-1780)

Den europæiske oplysningstid var præget af idealer om fornuft, effektivitet og frihed til den enkelte. Ideerne blev også udbredt i Danmark fra midten af 1700-tallet. Kongens livlæge, Johann Friedrich Struensee, forsøgte at omsætte ideerne til praktisk politik. Selv om Struensees indflydelse kun varede kort, fik både hans og Oplysningstidens ideer stor betydning for det danske samfund.

7.1. KRIG OG HANDEL

I 1600- og 1700-tallene blev Danmark ligesom mange andre europæiske lande en kolonimagt. Den danske konge oprettede handelsstationer i Asien, blandt andet Trankebar i det nuværende Indien. Herfra kunne danske skibe fragte krydderier og andre kostbare specialiteter til Europa. Danmark byggede også forter på Afrikas vestkyst, hvorfra tusindvis af slaver blev sejlet til de danske kolonier i Vestindien (Skt. Thomas, Skt. Croix og Skt. Jan) på den anden side af Atlanterhavet.

Danmark og Sverige var igen i krig med hinanden i Skånske Krig (1675-1679) og Store Nordiske Krig (1709-1720). Begge krige var danske forsøg på at generobre Skåne, Halland og Blekinge, som var blevet afstået til Sverige i 1658, men det lykkedes ikke at få områderne tilbage. Danmark måtte på dette punkt rette sig efter Storbritannien, Frankrig og Rusland. Disse lande ønskede, at Øresund skulle forblive et internationalt farvand, man kunne sejle gennem uden Danmarks og Sveriges kontrol. Stormagterne ville heller ikke længere tillade, at Danmark og Sverige gik i krig med hinanden. Så efter utallige krige siden Middelalderen begyndte Danmark og Sverige nu i stedet at opbygge et fredeligt forhold til hinanden.

I første halvdel af 1700-tallet var der økonomisk krise i landbruget. Kongen indførte derfor stavnsbåndet i 1733. Stavnsbåndet indebar, at alle bønder skulle blive på det gods, hvor de var født, indtil de var 40 år. Bønderne kunne altså ikke selv bestemme, hvor de ville bo og arbejde. Godsejerne var dermed sikret fast arbejdskraft. De fleste bønder i Danmark var på den tid fæstebønder, det vil sige, at de boede på en af

△ J. F. Struensee.

godsejerens mindre gårde. Fæstebønderne skulle både betale husleje til godsejeren og udføre hoveriarbejde, det vil sige gratis arbejde på godsejerens jord. Stavnsbåndets indførelse var et indgreb i fæstebøndernes frihed, som i forvejen var meget begrænset. For at øge produktionen på godserne pålagde godsejerne fra midten af 1700-tallet deres fæstebønder endnu mere hoveri.

7.2. OPLYSNINGSTIDENS IDEALER

Oplysningstiden var en brydningstid i Europa. Naturvidenskaben udfordrede det religiøse verdensbillede, og det svækkede på flere områder kirkens troværdighed og magt. Oplysningstidens idealer byggede på den opfattelse, at befolkningen gennem oplysning kunne blive frie og bedre mennesker. Sådanne tanker nåede også til Danmark. Det stadigt voksende borgerskab krævede at få del i magten og begyndte at angribe enevælden. Landets styre blev i midten af 1700-tallet gradvist moderniseret ud fra Oplysningstidens idealer. Kongen udpegede ministre til at tage sig af statens mange komplicerede sager. På den måde opstod der et egentligt bureaukrati med mange statsansatte embedsmænd.

Enevælden var sårbar, når kongen var svag. Det blev tydeligt i årene efter, at den kun 17-årige Christian 7. (1766-1808) blev konge. Han led af skizofreni og var derfor helt uegnet som regent. Den tyske læge Johann Friedrich Struensee vandt kongens tillid og blev ansat som hans livlæge. I 1769 indledte Struensee en kærlighedsaffære med Christian 7.s dronning, Caroline Mathilde, og han blev far til hendes andet barn.

Det lykkedes Struensee i årene 1770-1772 at opnå stor magt i Danmark, fordi kongen i praksis lod ham regere for sig. Struensee udsendte mange ordrer på kongens vegne. Blandt andet indførte han delvis trykkefrihed. På mange måder var Struensee fremsynet i sit forsøg på at modernisere Danmark ud fra Oplysningstidens tanker. Men han endte med at blive arresteret den 17. januar 1772. Struensee havde ikke været i stand til at sikre sig mod de gamle magthavere, som ikke ønskede hans reformer. Senere samme år blev han dømt til døden for majestætsfornærmelse. Ved en stor offentlig ceremoni blev han henrettet og "lagt på hjul og stejle", det vil sige, at hans krop efter henrettelsen blev parteret og udstillet offentligt.

8. EN NATIONALFØLELSE VOKSER FREM (ANDEN HALVDEL AF 1700-TALLET)

I slutningen af 1700-tallet blev det vigtigt for at føle sig dansk, at man boede inden for det danske riges grænser. Også sproget fik en stor betydning for den begyndende følelse af national identitet.

Danmark var i 1700-tallet en helstat med flere forskellige folkeslag, der ikke alle talte samme sprog. Det var i høj grad kongen og den fælles kirke, der holdt helstaten sammen. Kongen regerede over kongeriget Danmark, der var tæt forbundet med Norge, som også havde den danske konge som monark – altså et dobbeltmonarki. Kongen var også hertug i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvor de fleste indbyggere talte tysk. Og endelig regerede han over de store danske landområder i Nordatlanten: Grønland, Island og Færøerne.

Der eksisterede ikke en egentlig national dansk identitet før slutningen af 1700-tallet, hvor nationalitet så småt begyndte at spille en rolle for den nye velhavende middelklasse i byerne. For eksempel stod der i den første lov om indfødsret fra 1776, at man skulle være født i enten Danmark-Norge, Slesvig eller Holsten for at blive ansat i den danske stat. Det var blandt andet en reaktion mod Struensees styre, hvor mange af embedsmændene havde været af tysk afstamning. Formålet med loven var også at dæmpe den modstand mod tyske embedsmænd, som var opstået i midten af 1700-tallet.

9. LANDBOREFORMERNE (1780-1800)

△ Frihedsstøtten i København, der markerer stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Landboreformerne har spillet en stor rolle i udviklingen af både det danske landbrug og det danske samfund. I løbet af 1800-tallet udviklede landbruget sig fra et middelalderligt system med fæstebønder til et mere moderne landbrug med selvejende bønder. Udviklingen foregik i store dele af Europa i tiden omkring 1750 og derefter. I Danmark førte den blandt andet til, at stavnsbåndet blev ophævet i 1788.

I 1700-tallet arbejdede størstedelen af den danske befolkning i landbruget. Fæstebønderne blev gradvist mere og mere utilfredse med den store mængde hoverarbejde, som godsejerne tvang dem til at udføre på godserne. Det var samtidig gode tider for landbruget, og de mest fremsynede godsejere ville derfor gerne drive deres landbrug mere moderne og effektivt.

Allerede Struensee havde forsøgt at ophæve stavnsbåndet, som bandt fæstebønderne til deres hjemegn, men det var ikke lykkedes. Tankerne om at ændre forholdet mellem fæstebønder og godsejere havde dog slået an. Efter at kronprins Frederik fra 1784 regerede for sin sindssyge far (kong Christian 7.), gik udviklingen hurtigt. I 1788 blev stavnsbåndet ophævet. Nu kunne fæstebønder selv vælge, om de ville blive boende på det gods, de havde hørt til, eller flytte væk derfra. Stavnsbåndets ophævelse blev et vigtigt symbol på landboreformerne, som er det fælles udtryk for de mange forandringer for bønderne i slutningen af 1700-tallet. Et vigtigt resultat af reformerne var også, at fæstebønderne fik mulighed for selv at eje jord. Godsejerne solgte nemlig i mange tilfælde jorden til de bønder, som hidtil havde lejet den. Man fordelte i mange tilfælde også landsbyens fælles jord mellem de enkelte gårde. På den måde fik den enkelte bonde samlet sine marker på ét sted, så jorden kunne dyrkes mere effektivt. Tidligere lå bøndernes gårde samlet i en landsby. Nu blev mange gårde flyttet ud fra landsbyerne til bondens egen jord. Denne udflytning af gårdene præger stadig det danske landskab.

Selv om landboreformerne forbedrede vilkårene for fæstebønder og selvejere, var livet på landet hårdt. En voldsom vækst i befolkningstallet gennem århundredet betød, at mange ikke havde nogen chance for at få deres egen gård. Dermed opstod en ny underklasse på landet, nemlig husmændene. De boede typisk i mindre huse og havde ingen marker at dyrke, men højst lidt jord, hvor de kunne holde husdyr. I stedet arbejdede de som landarbejdere på gårdene eller godserne.

Tidligere lå bøndernes gårde samlet i en landsby. I forbindelse med landboreformerne blev mange gårde flyttet ud fra landsbyen til bondens egen jord. Denne udflytning præger stadig det danske landskab.

10. ENGLANDSKRIGE OG STATSANKEROT (1800-1814)

△ Slaget på Reden den 2. april 1801.

Gennem det meste af 1700-tallet var der fred i Danmark, der holdt sig neutralt i krigene i Europa. Danmark blev dog indblandet i Napoleonskrigene, som fulgte efter Den Franske Revolution i 1789. Et militært nederlag i 1807 kastede Danmark ud i store økonomiske problemer, og landet endte med at gå bankerot. Krigene i perioden kaldes i Danmark for Englandskrigene, fordi Danmark blev allieret med Frankrig i krigen mod England.

Napoleonskrigene begyndte i 1792, og i krigenes første tid var Danmark neutralt. Danmark havde en stor handelsflåde og tjente godt på at sejle varer på verdenshavene, blandt andet til England og Frankrig. I 1800 ville Storbritannien imidlertid ikke længere acceptere, at danske krigsskibe beskyttede de handelsskibe, som fragtede varer mellem de lande, der var i krig. Den 2. april 1801 sejlede en britisk flåde til København og angreb den danske flåde. Slaget kaldes Slaget på Reden. Briterne erobrede dog ikke i denne omgang den danske flåde. Men Danmark måtte opgive at beskytte sine handelsskibe militært.

I 1807 blev Danmark for alvor trukket ind i krigen. Den franske kejser Napoleon 1. ville føre økonomisk krig mod Storbritannien ved at blokere handelsruterne til og fra Storbritannien med krigsskibe. For at forhindre Napoleon i at bruge de danske skibe i blokaden valgte briterne denne gang at beslaglægge hele den danske flåde. En britisk hær gik i august 1807 i land i Nordsjælland og omringede København. Fra den 2. september og tre døgn frem bombarderede briterne København med kanoner og raketter. Mange hundrede københavnere blev dræbt, og en del af byen brændte ned. Til sidst erobrede briterne hele den danske flåde og sejlede den til Storbritannien. Episoden kaldes Københavns Bombardement. Efter nederlaget i 1807 blev Danmark tvunget til at vælge side og valgte Frankrig. Der var ikke flere alvorlige kampe på dansk område under Napoleonskrigene. Men krigen gav Danmark store økonomiske problemer, dels på grund af store udgifter til militæret, dels på grund af svigtende indtægter fra told og handel. I 1813 var situationen så alvorlig, at den danske stat gik bankerot.

Det var også et problem for Danmark, at landets allierede, Frankrig, tabte Napoleonskrigene til de øvrige europæiske stormagter. Ved fredsaftalen i Kiel i 1814 måtte Danmark afgive Norge til Sverige. Sverige og Rusland havde nemlig tidligere aftalt, at Sverige efter Napoleons nederlag skulle modtage Norge som kompensation for at have afstået Finland til russerne i 1809. I stedet fik Danmark det lille tyske fyrstedømme Lauenburg. Grønland, Færøerne og Island hørte stadig til Danmark ligesom Slesvig og Holsten. Men nu, hvor Norge ikke længere var en del af den danske helstat, udgjorde den tysktalende befolkning i hertugdømmerne en relativt stor del af Danmarks samlede befolkning. Dermed blev forskellene mellem dansk og tysk kultur mere tydelige. Dét problem voksede i takt med, at den danske nationalfølelse blev stærkere i kongeriget Danmark. Samtidig voksede en ny fællestysk nationalfølelse frem syd for grænsen.

Englandskrigene reducerede Danmark til en småstat uden den flåde, som havde været et af landets vigtige magtmidler. Danmark var fra da af ikke længere i stand til at sikre sine grænser alene. Landet blev ramt af en langvarig økonomisk krise, der først aftog omkring 1840.

11. DANMARKS VEJ TIL DEMOKRATIET (1814-1850)

I 1800-tallet blev Danmark påvirket af de demokratiske og nationalistiske strømninger, som blandt andet udsprang af Den Franske Revolution i 1789. De demokratiske ideer kom for eksempel til udtryk ved, at der blev oprettet stænderforsamlinger, der gradvist øgede den politiske bevidsthed i befolkningen. I midten af 1800-tallet lykkedes det på fredelig vis at afskaffe enevælden og indføre en fri forfatning i kongeriget. Denne proces havde i flere andre europæiske lande krævet blodige revolutioner.

Som følge af den fornyede folkelige uro i Europa blev Frederik 6. (1808-1839) i 1834 presset til at oprette stænderforsamlinger. Det vil sige møder, hvor repræsentanter for forskellige befolkningsgrupper deltog. Ved sådanne møder kunne kongen spørge befolkningen til råds og få støtte til sin politik. Stænderforsamlingerne skulle give folket mere indflydelse på politikken. Men der var ikke tale om demokratiske parlamenter i moderne forstand. Stænderforsamlingerne kunne kun give kongen gode råd og stille forslag, men ikke vedtage love. Der blev oprettet fire stænderforsamlinger: én for Jylland, én for øerne, én for Slesvig og én for Holsten. Det var et vigtigt skridt på Danmarks vej mod demokrati. Selv om det kun var mænd med en vis formue eller indtægt, der kunne vælges til disse forsamlinger, gjorde stænderforsamlingerne mange flere borgere interesserede i politik. Der opstod efterhånden en politisk kultur i Danmark, og forskellige politiske bevægelser så dagens lys. Blandt dem var De Nationalliberale.

Op mod midten af 1800-tallet blev de politiske spændinger i det danske samfund stærkere. Modstanden mod enevælden blev større og større. I 1848 udbrød der revolution i mange europæiske hovedstæder. Uroen rundt om i Europa påvirkede også Danmark. Borgerskabet i København krævede i marts 1848, at kong Frederik 7. (1848-1863) skulle indføre en fri forfatning. Kongen accepterede, og den 5. juni 1849 underskrev Frederik 7. Danmarks første frie forfatning, *Danmarks Riges Grundlov*.

Den grundlovgivende forsamling, 1848. ►

Med grundloven fik Danmark to lovgivende forsamlinger, Folketinget og Landstinget, der samlet blev kaldt Rigsdagen. Efter næsten 200 år under enevældige konger fik en del af den danske befolkning nu direkte indflydelse på lovgivningen. Mænd over 30 år kunne vælge medlemmer til Rigsdagen. Hverken kvinder, unge under 30 år eller fattige havde dog stemmeret. For at blive valgt til Folketinget skulle man være fyldt 25 år, mens medlemmer af Landstinget skulle være fyldt 40 år og have en høj indkomst. Ikke desto mindre var grundloven meget demokratisk og liberal sammenlignet med andre staters forfatninger på den tid. Tidligere handlede regeringen udelukkende på kongens vegne. Nu stod den for første gang til ansvar over for Rigsdagen, og på den måde til ansvar over for i hvert fald dele af befolkningen.

▽ Rytterstatue af kong Frederik 7. på Christiansborg Slotsplads.

12. DE SLESVIGSKE KRIGE (1848-1864)

I første halvdel af 1800-tallet voksede nationalbevidstheden i Danmark, og det samme gjorde modsætningsforholdet mellem dansk- og tysksindede. Det udløste i 1848-1850 en borgerkrig mellem kongeriget Danmark og tysksindede oprørere i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Danmark vandt krigen, men problemet var ikke løst. I 1864 udløste de nationale spændinger igen en krig. Denne gang vandt tyskerne, og Danmark mistede både Slesvig og Holsten.

Den øgede nationalbevidsthed og de demokratiske tanker skabte spændinger mellem den dansktalende og den tysktalende del af befolkningen. I helstaten, det vil sige kongeriget Danmark samt hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, havde forskellige grupper i befolkningen talt forskellige sprog, uden at det havde voldt problemer. Nu blev det at være dansker også forbundet med at tale dansk. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvor folk overvejende talte tysk, truede med at rive sig løs fra Danmark. De ville i stedet være en selvstændig stat med egen forfatning. Denne stat skulle være medlem af Det Tyske Forbund, en sammenslutning af tyske stater, som var blevet oprettet i 1815 efter Napoleonskrigene.

Befolkningen i Holsten var tysk, og mange så det som naturligt, at holstenerne gerne ville rive sig løs fra Danmark. Men i Slesvig var der både dansktalende og tysktalende indbyggere. Det var det såkaldte slesvigske problem.

Folk og politikere på begge sider af grænsen diskuterede, hvor den danske grænse burde gå. Nogle mente, at Danmarks naturlige grænse mod syd gik ved floden Ejderen, som adskiller Slesvig fra Holsten. Dette synspunkt blev kendt som Ejderpolitikken. Andre politiske grupper arbejdede for et kompromis, sådan at Slesvig kunne deles i en dansk og en tysk del. Atter andre – især konservative kræfter – ønskede, at både Slesvig og Holsten skulle forblive knyttet til Danmark i en helstatsløsning.

△ Prøjsiske officerer og soldater foran den sønderskudte Dybbøl Mølle under Den 2. Slesvigske Krig.

12.1. DEN 1. SLESVIGSKE KRIG

I 1848 fik repræsentanter fra stænderne i Slesvig og Holsten afslag på deres krav om en selvstændig fri forfatning for Slesvig-Holsten i lighed med den danske grundlov, der var på vej. Afslaget førte til borgerkrig mellem slesvig-holstenske oprørere og den danske hær. Et stort antal soldater fra Det Tyske Forbund blev sat ind i krigen på hertugdømmernes side. I 1849 udkæmpede Danmark og slesvig-holstenerne en række slag. Et af dem var ved Fredericia i juli, hvor den danske hær sejrede. I 1850 pressede stormagten Rusland Det Tyske Forbund til at trække sine hjælpetropper ud af konflikten. Derefter vandt den danske hær en række afgørende sejre, blandt andet ved Isted i juli 1850. Det var det blodigste slag under krigen med tusindvis af døde og sårede. Efter en mægling fra de europæiske stormagter blev resultatet, at de to hertugdømmer fortsat skulle være dele af den danske helstat. Den løsning skulle vise sig ikke at holde længe.

12.2. DEN 2. SLESVIGSKE KRIG

Efter Den 1. Slesvigske Krig havde Danmark lovet stormagterne, at Danmark ikke ville binde Slesvig tættere til sig end Holsten. Men Danmark brød sit løfte til stormagterne. I 1863 udarbejdede regeringen, presset af folkestemningen, en ny fælles forfatning for både Danmark og Slesvig, men ikke for Holsten. De tyske stater opfattede med god ret den dansk-slesvigske forfatning som en provokation og et brud på den aftale, der var indgået. Preussen, hvis politiske leder var den magtfulde Otto von Bismarck, erklærede derfor sammen med Østrig krig mod Danmark i februar 1864. Dette kaldes Den 2. Slesvigske Krig.

Danmark blev angrebet sydfra, og de danske styrker regnede med, at Dannevirke ville beskytte dem mod angrebet. Dannevirke var et forsvarsanlæg, som siden Vikingetiden havde været en stærk forsvarslinje. Men i 1864 måtte den danske hær

evakueres i al hast fra Dannevirke, blandt andet fordi modstanderne var i overtal. Dele af den danske hær trak sig nordpå i Jylland. Hovedparten af soldaterne holdt dog forsvarsstillingen ved Dybbøl nær Sønderborg, som var mere udbygget og i bedre stand end Dannevirke.

Den 18. april angreb preusserne Dybbøl efter et langvarigt bombardement, og de underlegne danske styrker led nederlag. Hele Jylland blev besat af fjendtlige styrker, og til sidst måtte de danske politikere indse, at krigen var tabt.

Nederlaget i 1864 var en katastrofe for Danmark. Efter nederlaget måtte Danmark afstå Slesvig, Holsten og det lille hertugdømme Lauenburg til Preussen og Østrig. Den danske stat havde med ét mistet en femtedel af sin befolkning og en tredjedel af sit territorium. Danmark bestod nu af kongeriget, Grønland, Færøerne og Island samt – indtil 1917 – de tre små vestindiske øer. Dermed fik Danmark efter 1864 en mere ensartet befolkning end nogensinde før. Indbyggerne i kongeriget talte samme sprog, havde samme forfatning og var kulturelt temmelig ens, selv om der stadig var stor forskel på rig og fattig. I modgangen efter nederlaget i 1864 voksede den danske nationale identitet sig stærk. Sprog og kultur kom til at betyde meget. Mange sønderjyder boede nu i det tyske kejserrige syd for grænsen, men følte sig danske. Først i 1920 blev de dansksindede områder i den nordlige del af Slesvig genforenet med Danmark.

Krigen og tabet af hertugdømmerne i 1864 betød, at Danmark nu var helt uden indflydelse på de europæiske stormagters beslutninger. Bismarck havde i 1871 samlet de tyske stater i et stærkt kejserrige, og Danmark stod nu økonomisk og politisk i skyggen af sin store nabo mod syd. Sikkerhedspolitisk valgte Danmark derefter at være strengt neutral og opretholdt kun et svagt militært forsvar.

13. INDUSTRIALISERING OG NYE POLITISKE BEVÆGELSER (1864-1900)

△ Arbejde på et bryggeri omkring århundredeskiftet.

Sidste halvdel af 1800-tallet var præget af en omfattende modernisering af det danske samfund efter de store ændringer i 1848-1849. Der kom gang i en industriel udvikling, velstanden steg, og nye politiske reformer skulle sikre en mere fri økonomi.

13.1. DEN FØRSTE INDUSTRIALISERING

Industrialiseringen begyndte i England allerede i midten af 1700-tallet. De vigtigste årsager til industrialiseringen var blandt andet udviklingen af dampmaskinen, de første jernbaner (i begyndelsen af 1800-tallet) samt adgangen til energi i form af store kulreserver. I Danmark og mange andre europæiske lande slog industrialiseringen dog først igennem omkring 100 år senere. Og det var først efter 2. Verdenskrig, at Danmark gik fra at være et landbrugssamfund til at blive et egentligt industrisamfund.

I tiden op til 1. Verdenskrig udgjorde landbrugsprodukter 90 procent af den danske eksport. Landbruget var således fortsat det dominerende erhverv. Industrialiseringen fik dog store dele af befolkningen til at flytte fra landet og ind til byerne for at arbejde i industrien. Dermed opstod en helt ny samfundsgruppe af arbejdere. De arbejdede typisk på de nye fabrikker i byen og boede i små lejligheder i store etageejendomme. Flere af de organisationer og traditioner, der præger det danske arbejdsmarked i dag, blev grundlagt i denne periode.

13.2. SLAGET PÅ FÆLLEDEN OG SEPTEMBERFORLIGET

Den første industrialisering af Danmark skabte nye økonomiske og politiske vilkår. De mange arbejdere i industrien havde fælles interesser. De ville blandt andet sikre sig den højest mulige løn for arbejdet, rimelige arbejdstider og bedre sikkerhed på arbejdspladserne. De mange arbejdere begyndte at samle sig, og i 1871 opstod der en arbejderbevægelse i Danmark. Den var en del af den socialistiske bevægelse Internationale, som organiserede arbejdere i mange lande. I aviser og på løbesedler opfordrede bevægelsens ledere til strejker og demonstrationer for at kræve bedre vilkår og højere løn til arbejderne. Arbejdsgiverne fastholdt på deres side retten til

at lede og fordele arbejdet. Perioden var derfor præget af strejker og sammenstød. Det mest kendte sammenstød mellem demonstrerende arbejdere og myndighederne var Slaget på Fælled, der fandt sted i maj 1872. Det var et stort arbejdermøde i København, som endte i kampe mellem politi og soldater på den ene side og arbejdere på den anden. Ingen blev dræbt på Fælled, men mange blev fængslet.

Der opstod også et politisk arbejderparti, Socialdemokratiet. Det var i begyndelsen en del af arbejderbevægelsen, men blev i 1878 et selvstændigt parti. I 1884 blev de to første socialdemokrater valgt til Folketinget.

En langvarig strid i 1899 mellem arbejdsgivere og arbejdere endte i september samme år med en historisk aftale, Septemberforliget. Arbejdsmarkedets to hovedorganisationer – der i dag hedder DA (Dansk Arbejdsgiverforening) og LO (Landsorganisationen i Danmark, som repræsenterer arbejderne) – anerkendte her hinandens medlemmers rettigheder. Arbejdsgiverne bevarede deres ret til at lede og fordele arbejdet. Arbejderne fik ret til at strejke efter nærmere bestemte regler. Septemberforliget ligger stadig til grund for den måde, man laver aftaler på det danske arbejdsmarked.

13.3. ANDELSBEVÆGELSEN

Mens industrien voksede i byerne, skete der også forandringer på landet. I midten af 1800-tallet havde Danmark eksporteret store mængder korn til udlandet. Situationen ændrede sig imidlertid i midten af 1870'erne. Nu gjorde dampskibe og jernbaner det muligt for USA og de østeuropæiske lande at eksportere billigt korn til Vesteuropa. I stedet valgte de danske landmænd at opdrætte kvæg og svin. I samme periode blev andelsbevægelsen grundlagt i Danmark. Bønderne slog sig sammen om at oprette blandt andet mejerier og brugsforeninger. Her samarbejdede de om indkøb og produktion og delte overskuddet i forhold til hvert enkelt medlems omsætning. Et bærende princip i andelsbevægelsen var, at medlemmer stemte efter "hoveder, ikke høveder". Det betød, at en landmand (et hoved), som kun havde få dyr (høveder), formelt set bestemte lige så meget som en storbonde med mange dyr og store marker.

Der blev også oprettet andelsslagterier, som sikrede landmændene kontrol med både produktion og afsætning af deres kød. Andelsbevægelsen har betydet meget for dansk landbrugs udvikling og for samfundet som helhed. De demokratiske principper, der lå til grund for andelstanken, er senere blevet en vigtig del af det moderne danske samfund. Der findes stadig mange andelsvirksomheder, selv om de fleste efterhånden har fjernet sig ret langt fra deres oprindelige grundlag.

Også arbejderbevægelsen oprettede virksomheder, der byggede på andelstanken. De blev kaldt kooperationer. Det var for eksempel bryggerier, der producerede på lige vilkår med andre virksomheder. Men det var arbejderne eller forbrugerne selv, der ejede dem. Virksomhederne skulle ikke give overskud til ejerne som almindelige virksomheder.

▽ Medarbejdemøde hos
Socialdemokratiet, 1901.

14. TIDEN OMKRING 1. VERDENSKRIG (1900-1920)

Det danske samfund var politisk indadvendt i årtierne efter Danmarks nederlag i Den 2. Slesvigske Krig i 1864. Mange anså tabet af hertugdømmerne for en national tragedie, som Danmark ville have svært ved at overvinde. Indenrigspolitisk opstod der en markant konflikt mellem godsejerpartiet Højre og bondepartiet Venstre.

14.1. PARLAMENTARISMENS GENNEMBRUD

I slutningen af 1800-tallet blev den politiske strid hårdere mellem Rigsdagens højre- og venstrekræfter. Partiet Venstre, der repræsenterede bønderne, havde flertal i Folketinget. Det konservative parti Højre havde flertal i Landstinget. I denne periode gennemførte Højre-regeringer, der var udpeget af kongen og ledet af J.B.S. Estrup, en lang række såkaldte provisoriske (foreløbige) finanslove, selv om regeringen var i mindretal i Folketinget. Perioden kaldes derfor for Provisorietiden. Folketinget søgte til gengæld at blokere regeringens politik. Resultatet blev, at lovgivningsarbejdet gik i stå. Først med Systemskiftet i 1901 blev den fastlåste situation brudt. Det parlamentariske princip blev indført, hvorefter Folketinget bestemmer, hvem der skal have regeringsmagten. En regering må ikke have et flertal i Folketinget imod sig. 1901 blev et vendepunkt for det danske demokrati. Det parlamentariske princip blev dog først indskrevet i grundloven, da den blev ændret i 1953. Ved samme ændring blev Landstinget afskaffet, så parlamentet nu kun består af ét kammer, Folketinget.

Efter lange politiske kampe overtog Venstre regeringsmagten i 1901. Men i takt med at det danske samfund udviklede sig, kom der flere politiske partier til. Et af dem var Det Radikale Venstre. Det blev dannet i 1905 af udbrydere fra Venstre. Det var især akademikere og husmænd, der stemte på det nye parti. I 1915 tog det gamle godsejerparti Højre navneforandring til Det Konservative Folkeparti. Partiet markerede dermed, at det ønskede at tiltrække andre vælgere end landets godsejere og det velhavende borgerskab.

14.2. 1. VERDENSKRIG (1914-1918)

I 1914 brød 1. Verdenskrig ud, da Tyskland og Østrig-Ungarn angreb Serbien, Rusland og Frankrig. Efterhånden blev de fleste europæiske magter, og siden også USA inddraget i krigen. Det neutrale Danmark lå geografisk tæt på krigens fronter, men blev ikke direkte berørt af verdenskrigen. Efter pres fra Tyskland valgte Danmark dog at lægge miner ud i de danske farvande. Målet var at forhindre britiske krigsskibe i at sejle ind i Østersøen og dermed true Tyskland derfra.

Én befolkningsgruppe blev særligt involveret i 1. Verdenskrig, de dansksindede slesvigere syd for grænsen ved Kongeåen. I alt døde cirka 6.000 danske sønderjyder i tysk krigstjeneste under 1. Verdenskrig. Også de danske kolonier i Vestindien kom i fokus på grund af krigen. USA frygtede, at Tyskland skulle besætte Dansk Vestindien. De tilbød derfor i 1915 den danske regering at købe Skt. Thomas, Skt. Croix og Skt. Jan. Efter en folkeafstemning i Danmark blev øerne i 1917 solgt for 25 mio. dollars. Til gengæld anerkendte den amerikanske regering, at Grønland fuldt og helt hørte under Danmark.

14.3. GENFORENINGEN

Tyskland tabte 1. Verdenskrig, og det gjorde det muligt for Danmark at kræve de dansksindede områder af Slesvig tilbage. I 1920 stemte befolkningen i Nord- og Mellemslesvig om, hvorvidt den ønskede at tilhøre Tyskland eller Danmark. Afstemningen i Nordslesvig fandt sted den 10. februar 1920. Et stort flertal stemte for, at Nordslesvig skulle forenes med Danmark. Ved afstemningen den 14. marts 1920 i Mellemslesvig, hvor Flensborg var den største by, bestemte et stort flertal derimod, at området skulle tilhøre Tyskland. I juli 1920 blev grænsen formelt flyttet sydpå fra Kongeåen til den nuværende grænse mellem Danmark og Tyskland.

Man kalder Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark for Genforeningen. Men der var dog stadig et tysk mindretal på den danske side af grænsen og et dansk mindretal på den tyske side. Disse mindretals rettigheder blev i 1955 lagt fast i København-Bonn-erklæringerne.

Christian 10. rider over grænsen 10. juli 1920. ▾

14.4. FORFATNINGSKRISE OG DEMOKRATIETS UDVIDELSE

En vigtig politisk udvikling i denne periode var, at danske kvinder fik stemmeret. I 1903 havde kvinderne fået stemmeret og var blevet valgbare, men kun til kirkens menighedsråd. Fra 1908 fik kvinderne også stemmeret til sogne- og byråd. Og endelig i 1915 blev grundloven ændret, så de danske kvinder også kunne deltage ved valg til Rigsdagen. Dermed fulgte Danmark tendensen i andre europæiske lande, hvor kvindebevægelser havde presset på for at sikre kvinder politisk indflydelse på lige fod med mænd.

Kort før Genforeningen oplevede Danmark med Påskekrisen sin alvorligste forfatningskrise i nyere tid. I påsken 1920 afskedigede kong Christian 10. regeringen, selv om den ikke havde et flertal imod sig i Folketinget. Mod tradition og forventning nægtede den afgående regering at fungere videre, indtil en ny regering var dannet. Kongen måtte derfor på eget ansvar udpege en upolitisk regering, et såkaldt forretningsministerium, der kun havde én opgave: at udskrive valg.

Inden da havde kongen og regeringen i længere tid været uenige. Det var især uenigheden om den nye grænse til Tyskland, der udløste Påskekrisen. Kongens optræden under Påskekrisen i 1920 udløste store demonstrationer og politiske protester, og den blev betegnet som et statskup. Flere begyndte at tale om at afskaffe monarkiet. Krisen drev over, da kongen og de politiske ledere efter intense forhandlinger blev enige om at udpege et nyt forretningsministerium, som også politikerne kunne acceptere. Siden da har kongemagten ikke blandet sig direkte i politik. Ved det efterfølgende valg mistede den afskedigede regering sit flertal. Den var ledet af Det Radikale Venstre og blev afløst af en regering med Venstre i spidsen.

Takkemarch for kvinders valgret
til Rigsdagen, 1915. △

15. SOCIALREFORMER OG POLITISK SAMARBEJDE (MELLEMKRIGSTIDEN 1918-1939)

Perioden mellem de to verdenskrige var præget af krise og politisk uro, både i Danmark og resten af verden. I Europa stod opgøret mellem demokrati og diktatur. I 1930'erne var verden i økonomisk krise, og også i Danmark voksede arbejdsløsheden. Det udløste mange konflikter på arbejdsmarkedet og gav Socialdemokratiet stor opbakning. Antidemokratiske ideologier slog aldrig for alvor igennem i Danmark. Det store flertal af de danske vælgere blev ved med at stemme på de gamle partier både før og under 2. Verdenskrig.

Mens fascismen vandt frem i Tyskland og Italien, lykkedes det at fastholde demokratiet i Danmark. Samtidig opstod en af de alvorligste internationale begivenheder, Børskraket på Wall Street i New York i oktober 1929. Aktiekurserne faldt voldsomt, og den økonomiske krise spredte sig til resten af verden. I Danmark blev især landmændene ramt af krisen. Priserne på korn og kød faldt dramatisk. Tusindvis af landmænd blev tvunget til at sælge deres gårde, fordi de ikke tjente penge nok. Arbejdsløsheden steg voldsomt. I nogle byer nåede den op over 30 procent i begyndelsen af 1930'erne.

I 1929 dannede Socialdemokratiet regering med Det Radikale Venstre. Regeringen forsøgte at mildne krisen ved forskellige indgreb. Den 30. januar 1933 – samme dag Adolf Hitler blev rigskansler i Tyskland – indgik regeringen det såkaldte Kanslergadeforlig. Det var et vidtgående, men bredt forlig, der tog hensyn til både arbejdsgivernes og arbejderne interesser. Forliget forhindrede lavere løn til arbejderne, men forbød strejker i et år. Det var også nødvendigt at støtte landbruget, der var hårdt ramt af den økonomiske krise. Forliget gjorde det nemmere for landmænd at låne penge, så de undgik at gå fallit. Samtidig blev den danske valuta devalueret, det vil sige, at dens værdi blev sænket. Det gjorde det nemmere at sælge landbrugsvarer til Storbritannien.

I forbindelse med Kanslergadeforliget blev der også vedtaget en socialreform, der blandt andet gav klarere regler for, hvem der havde ret til hvilke statslige ydelser. Samtidig skulle staten nu finansiere hjælp til fattige og flere andre opgaver, som tidligere havde hørt under kommunerne.

Over for Tyskland førte Danmark en meget forsigtig udenrigspolitik. Den radikale udenrigsminister Peter Munch førte neutraliteten fra 1. Verdenskrig videre, og det skete på en måde, så Danmark tilpassede sig Tyskland fuldstændigt. I 1939 indgik de to lande efter tysk ønske en aftale, hvori begge parter lovede ikke at angribe hinanden. Men det nazistiske diktatur i Tyskland førte Europa ud i en ny verdenskrig. Og denne gang blev Danmarks neutralitet ikke respekteret.

Stauning udnævnte i 1924 Danmarks første kvindelige minister, Nina Bang, som blev minister for undervisning.

Danmarks første socialdemokratiske statsminister var Thorvald Stauning (1873-1942). Han var statsminister i to perioder, 1924-1926 og 1929-1942, og er dermed den, der sammenlagt har været statsminister i længst tid.

Børskraket på Wall Street i 1929.

16. DANMARK BLIVER BESAT AF TYSKLAND (2. VERDENSKRIG 1939-1945)

2. Verdenskrig brød ud i september 1939, da Tyskland angreb Polen. Danmark blev besat af Tyskland i 1940 og var besat indtil 1945. Tyskland krævede, at Danmark samarbejdede med den tyske besættelsesmagt. Under krigen voksede en dansk modstandsbevægelse frem.

Danmark blev, ligesom Norge, angrebet af det tyske militær den 9. april 1940. Den officielle tyske forklaring var, at Tyskland ville beskytte Danmark mod britisk besættelse. Reelt havde Tyskland blandt andet brug for at have adgang til flyvepladsen i Ålborg. Den var en nødvendig mellemstation for det tyske luftvåbens operationer i Norge. Danmarks militære modstand mod angrebet 9. april var ubetydelig og varede kun i ganske få timer. Det betød, at meget få danske soldater mistede livet i forbindelse med angrebet. Tysklands militære magt var så stor, at konge og regering ikke mente, at det ville nytte noget at gøre modstand.

Det nazistiske Tyskland krævede, at Danmark skulle samarbejde med besættelsesmagten, og det gik Danmark ind på. Den danske regering blev ikke afsat, men fortsatte som samlingsregering under socialdemokratisk-radikal ledelse, dog under tysk kontrol. Også kongen fortsatte som regent. Formelt set bevarede Danmark sin status som suveræn, neutral stat, selv om landet var besat af tyske tropper. Og for de fleste danskere fortsatte livet uden de store forandringer.

I de første år af besættelsen var der ro i landet på trods af krigen. Men fra 1942 begyndte danskernes modstand mod den tyske tilstedeværelse i landet at vokse. Efter en større krise i det dansk-tyske forhold i oktober 1942 blev der efter tysk krav dannet en ny regering under ledelse af Erik Scavenius, der var tidligere udenrigsminister. I august 1943 var der store strejker i de danske byer som følge af stadig hårdere tyske krav. Og den 29. august 1943 gik regeringen af, da Scavenius nægtede at efterkomme tyskernes krav om at gribe ind mod strejkerne og den voksende modstand mod den tyske besættelse. Dermed sluttede den såkaldte samarbejds politik, og tyskerne opløste samtidig det danske militær. Derefter havde Danmark reelt ingen regering, selv om kongen havde nægtet at modtage regeringens afskedsbegæring. I praksis blev landet derefter styret af departementscheferne, det vil sige ministeriernes øverste administrative chefer.

△ "Oprop" – flyveblad, som blev kastet ud fra tyske fly under den tyske invasion.

I 1940 levede der cirka 8.000 jøder i Danmark. Mere end 7.000 af dem nåede at flygte fra nazisternes forfølgelser under besættelsen. De fleste blev hjulpet til Sverige af danske medborgere, lige inden tyskerne i oktober 1943 forsøgte at anholde de danske jøder. Op mod 500 blev dog sendt til koncentrationslejre i Tyskland, hvor næsten alle omkom.

De sidste år af besættelsen var præget af sabotageaktioner, både mod det tyske militær i Danmark og mod de danskere, der samarbejdede med besættelsesmagten. Frihedsrådet blev oprettet i september 1943. Det var en illegal komité, hvor lederne fra de forskellige modstandsbevægelser koordinerede modstanden mod besættelsesmagten. En stor strejke i København i juli 1944 gav anledning til øget kontakt mellem modstandsbevægelse og politikere. Og efter strejken samarbejdede Frihedsrådet og de danske politikere om at få Danmark anerkendt som allieret med USA og Storbritannien i kampen mod Tyskland. Det modsatte Sovjetunionen sig dog.

I foråret 1945 kollapsede det nazistiske Tyskland efter hårde kampe i Europa. Den 5. maj blev Danmark officielt befriet af britiske styrker. På Bornholm nægtede tyskerne dog at overgive sig. I besættelsens sidste dage blev øen derfor angrebet af sovjetiske styrker, som blev på øen frem til foråret 1946. I alt blev cirka 7.000 danskere dræbt under 2. Verdenskrig, heraf mange søfolk.

Danmark blev altså ikke så hårdt ramt af 2. Verdenskrig som mange andre europæiske lande. Det meste af samfundet fortsatte med at fungere, selv om tyskerne havde interneret det danske politi. Mange varer var dog rationeret i de sidste år af besættelsen og i de første fredsår. Det politiske system overlevede krigen. Modstandsbevægelsen fik en vis politisk indflydelse efter befrielsen, men de gamle politikere og partier vendte hurtigt tilbage til magten.

Werner Best (th), tysk befuddmægtiget i Danmark under besættelsen, sammen med statsminister Erik Scavenius (øverst). △

Bombardementet af Shellhuset, 21. marts 1945 (nederst). △

17. EFTERKRIGSTIDEN (1945-1972)

△ Afstemning i Rigsdagen om dansk medlemskab af NATO.

Danmark ændrede sig meget i tiden efter 2. Verdenskrig og frem til starten af 1970'erne. Danmark var med til at skrive under, da FN blev stiftet i 1945, og blev medlem af NATO i 1949. Også indenrigspolitisk bød efterkrigstiden på store forandringer, ikke mindst på grund af den hastigt voksende økonomiske velstand. Danskerne havde flere penge mellem hænderne end nogensinde før.

17.1. DANSK POLITIK OG DEN KOLDE KRIG

Verden var en anden efter 2. Verdenskrig. Millioner af mennesker var blevet dræbt under krigen, og mange byer i Europa lå i ruiner. Krigen havde skabt et stærkt ønske om at sikre fred og sikkerhed. I 1945 stiftede en række lande derfor De Forenede Nationer (FN). Også Danmark var fra begyndelsen med i FN, der skulle forhindre, at der kunne opstå en ny verdenskrig.

Efter 2. Verdenskrig opstod Den Kolde Krig mellem de to nye supermagter, USA og Sovjetunionen. Det vil sige en ideologisk kamp mellem de vestlige demokratier og de kommunistiske diktaturer. Europa blev delt i et øst og et vest langs en linje, der blev kendt som Jerntæppet. Den Kolde Krig kom til at præge verden frem til Sovjetunionens sammenbrud i 1991.

Danmark havde søgt at holde sig neutral i internationale konflikter siden Englandskrigene i begyndelsen af 1800-tallet. Men Danmark måtte vælge side i Den Kolde Krig. I 1949 blev Danmark medlem af forsvarsalliancen NATO (Den Nordatlantiske Traktatorganisation). Alliancen bestod af USA, Canada og en række vesteuropæiske lande, herunder altså også Danmark. Over for NATO stod Warszawa-pagten, der blev stiftet i 1955. Denne forsvarsalliance var ledet af den kommunistiske Sovjetunionen, som fik stor indflydelse på landene i Østeuropa efter 2. Verdenskrig. Efter næsten 100 år under tysk indflydelse orienterede Danmark sig efter 2. Verdenskrig mod den engelsktalende (angelsaksiske) verden, især USA. Det fik stor betydning for både økonomien og Danmarks sikkerhedspolitiske situation.

USA spillede en vigtig rolle i genopbygningen af Europa efter 2. Verdenskrig. I årene 1948-51 gav USA meget store pengebeløb til flere europæiske lande, blandt andet Danmark. Pengene blev givet i forbindelse med den såkaldte Marshall-plan, opkaldt efter den amerikanske udenrigsminister George Marshall. Formålet med Marshall-hjælpen var at få sat gang i den internationale handel, som var gået i stå under 2. Verdenskrig. Dermed håbede man også at kunne hindre kommunismens videre udbredelse i Vesteuropa.

Den økonomiske hjælp fra USA var med til at modernisere det danske landbrug i de første årtier efter 2. Verdenskrig. Hundretusinder af heste blev afløst af traktorer, mejetærskere og andre maskiner. En stor del af arbejdskraften på landet blev derfor overflødig, og mange folk flyttede fra landområderne ind til byerne i 1950'erne.

Den politiske situation i Danmark blev markant forandret ved det første valg til Folketinget efter besættelsen. Valget blev afholdt i oktober 1945. Her fik Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) 18 mandater i Folketinget. Det var kommunistpartiets bedste valg nogensinde. Årsagen var, at de danske kommunister havde spillet en vigtig rolle i modstandskampen under besættelsen. Der var også mange, som beundrede Sovjetunionens indsats i kampen mod nazismen. Det var især Socialdemokratiet, der mistede stemmer til kommunisterne.

I 1947 genvandt Socialdemokratiet dog mange af de tabte stemmer. Vælgerne ønskede altså, at de gamle partier skulle tilbage til magten i landet. Den danske tradition for politisk samarbejde og stabilitet fortsatte under Den Kolde Krig. De sovjetisk støttede kommunister fik aldrig del i regeringsmagten i Danmark.

I Efterkrigstiden begyndte man igen at diskutere, om der var behov for at ændre grundloven. Ved en folkeafstemning i 1953 stemte et flertal for at ændre grundloven. Ændringen betød blandt andet, at Landstinget blev afskaffet. Der blev i stedet indført et etkammersystem med Folketinget som den lovgivende

Traktor fra 1950'erne. △

forsamling. Desuden blev det parlamentariske princip indføjet i grundlovsteksten. Princippet havde været politisk praksis siden Systemskiftet i 1901. Med den nye grundlov blev der også indført et ombudsmandsembede, og den første ombudsmand blev udpeget i 1955. Samtidig blev der givet mulighed for, at Danmark kunne deltage i internationalt samarbejde, selv om det kunne betyde, at landet afgav noget af sin selvbestemmelsesret. Tronfølgeloven blev også ændret. Der blev indført betinget kvindelig tronarvefølge, sådan at den danske trone kunne gå i arv til en kvinde. Sønner gik dog stadig forud for døtre.

17.2. STØRRE VELFÆRD OG NYE KULTURELLE STRØMNINGER

I slutningen af 1950'erne var der høj økonomisk vækst i Europa, også i Danmark. Den økonomiske krise i det første årti efter besættelsen blev afløst af en højkonjunktur fra cirka 1957 til 1973. Der var fuld beskæftigelse, stor produktion og en høj materiel levestandard. Efterhånden eksporterede Danmark flere varer fra industrien end fra landbruget. Efter at have været et landbrugsland i flere tusind år var Danmark blevet et industrisamfund.

Det var Socialdemokratiet, der havde størst politisk indflydelse i perioden. Fra 1953 til 1968 blev alle regeringer i Danmark ledet af Socialdemokratiet. Det eneste parti, der opstod i denne periode, og som stadig er i Folketinget, er SF (Socialistisk Folkeparti). SF blev etableret i 1959 af en gruppe personer, der forlod DKP.

Det var i denne periode, at opbygningen af det danske velfærdssamfund for alvor begyndte. Flere af de love, som ligger til grund for nutidens danske velfærdssamfund, blev vedtaget i de år. Folkepensionen, der giver enhver borger ret til folkepension uanset indkomst, blev for eksempel indført i 1956. Sygelønsordningen kom til i 1960.

- ◀ Den økonomiske krise i det første årti efter besættelsen blev afløst af en højkonjunktur fra cirka 1957 til 1973. Der var fuld beskæftigelse, stor produktion og en høj materiel levestandard.

- △ Plankeværket til Bårdsmandsstrædes Kaserne rives ned af unge (øverst).
- △ 1968. Rektor for Københavns Universitet, professor Mogens Fog, overværer en studenterdemonstration på Vor Frue Plads med 5000 deltagere (nederst).

Den økonomiske vækst betød også, at der var behov for arbejdskraft. Mange danske kvinder kom ud på arbejdsmarkedet. Tidligere havde langt de fleste gifte kvinder passet hus og børn, mens mændene arbejdede. Nu fik kvinderne i stigende grad uddannelse og arbejde. Og børnene tilbragte en del af dagen i en af de mange nye vuggestuer, børnehaver og fritidshjem, der blev oprettet. Kvinderne fik dog ofte en lavere løn end mændene for det samme arbejde, og kampen for at sikre ligestilling mellem mænd og kvinder blev stærkere. Fra slutningen af 1960'erne til begyndelsen af 1970'erne var der mangel på arbejdskraft. Derfor blev det almindeligt at invitere gæstearbejdere til Danmark fra lande som Tyrkiet, Jugoslavien og Pakistan.

Udviklingen af velfærdssamfundet fortsatte i 1960'erne, og det offentlige overtog mange af de opgaver, som hidtil havde været familiernes ansvar. Det førte også til, at mange flere blev ansat i stat og kommuner.

I slutningen af 1960'erne var der i Danmark og mange andre europæiske lande tydelige spændinger mellem generationerne. Ungdommen gjorde oprør. Mange unge, især i de større byer, brød med samfundets traditionelle normer og værdier. De satte blandt andet spørgsmålstegn ved "kernefamilien" med far, mor og børn som samfundets bærende enhed. I stedet blev nye måder at leve sammen på mere accepterede. Eksempelvis kunne et par godt bo og få børn sammen uden at være gift. En del unge søgte nye måder at bo sammen på, blandt andet i kollektiver. Nogle eksperimenterede med narkotiske stoffer. Fristaden Christiania i København blev oprettet i 1971, da unge besatte en forladt militærkaserne, Bårdsmandsstrædes Kaserne. Herefter bosatte op mod 1.000 personer sig på Christiania. Ungdomsoprøret førte også til et studenteroprør. I 1968 og årene derefter gjorde mange studerende oprør på universiteterne. De krævede nye ledelses- og undervisningsformer og et andet indhold i studierne.

18. DANMARK I EUROPA (1972-1990)

Danmark blev i 1973 medlem af EF. I begyndelsen af 1970'erne blev Danmark efter mange år med god økonomi og vækst lige-som mange andre lande ramt af krise. 1970'erne og 1980'erne blev en dramatisk politisk periode for Danmark med økonomisk nedgang, nye politiske bevægelser og et brud med de traditionelle politiske partier.

18.1. DANMARKS MEDLEMSKAB AF EF

I 1958 indledte Frankrig, Italien, Tyskland og Benelux-landene (Nederlandene, Belgien og Luxembourg) et økonomisk samarbejde gennem Det Europæiske Fællesskab (EF). Formålet med EF var at styrke handelen mellem medlemslandene og at sikre freden via et stærkt samarbejde. Derfor skulle der mellem EF-landene oprettes et fælles marked uden toldgrænser eller andre hindringer for den indbyrdes handel. Målet var også, at alle indbyggere frit skulle kunne søge og tage arbejde i et af de andre EF-lande.

Den 1. januar 1973 trådte Danmark officielt ind i EF. Et flertal på 63,3 procent af de danske vælgere havde sagt ja til medlemskab ved en folkeafstemning i oktober 1972. Op til afstemningen var der megen debat om EF-spørgsmålet. Tilhængerne mente, at Danmark ikke kunne stå uden for det økonomiske europæiske samarbejde, fordi man regnede med, at Danmarks vigtigste handelspartner, Storbritannien, også kom med i EF. Modstanderne var bange for, at de store lande ville komme til at bestemme for meget, og at medlemskabet ville gå ud over velfærden og den danske nationale identitet. Hensynet til eksport og økonomi blev afgørende for det danske ja. Storbritannien og Irland blev medlemmer af EF samtidig med Danmark. Norge havde også søgt om optagelse, men her endte en folkeafstemning med et nej.

18.2. OLIEKRISE OG JORDSKREDSVALG

I efteråret 1973 blev Danmark ligesom mange andre vestlige lande ramt af økonomisk krise. Det skyldtes blandt andet, at oliepriserne steg voldsomt. De meget høje oliepriser gav alvorlige problemer i Danmark, hvor økonomien i forvejen

Demonstration på Rådhuspladsen i anledning af folkeafstemningen om Danmarks medlemskab af EF (øverst). △

Statsminister Jens Otto Krag underskriver Romtraktaten om dansk medlemskab af EF i Bruxelles 22. januar 1972. Jens Otto Krag var socialdemokratisk statsminister i perioderne 1962-1968 og 1971-1972 (nederst). △

▽ Poul Schlüter, konservativ statsminister i perioden 1982-1993.

var svækket. Årtiers vækst blev nu afløst af økonomisk nedgang, og mange blev arbejdsløse. Der blev i 1973 gennemført et stop for indvandring af arbejdskraft. Samtidig protesterede mange vælgere mod høje skatter og mod det bureaukati, der var fulgt med den store offentlige sektor i velfærdssamfundet.

Efter folketingsvalget i 1973 blev mandaterne fordelt markant anderledes end tidligere. Dette valg kaldes derfor Jordskredsvalget. Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Venstre og Det Konservative Folkeparti, de fire gamle partier, fik alle meget færre stemmer. Før Jordskredsvalget havde 84 procent af vælgerne stemt på et af de fire gamle partier. Efter valget var det kun 58 procent. Valget gav flere nye partier pladser i Folketinget. Protestpartiet Fremskridtspartiet fik 16 procent af stemmerne. Nogle af partiets mærkesager var at afskaffe indkomstskat og offentligt bureaukati. Centrumdemokraterne fik 8 procent af stemmerne. Partiet var dannet af en gruppe politikere, som var brudt ud af Socialdemokratiet. Samtidig blev Kristeligt Folkeparti for første gang repræsenteret i Folketinget.

I 1970'erne forsøgte skiftende danske regeringer at bremse den økonomiske nedtur, men uden held. I begyndelsen af 1980'erne havde Danmark et stort underskud på handelsbalancen, det vil sige handelen med udlandet. Samtidig var omkring 10 procent af arbejdsstyrken uden arbejde. En vigtig årsag til den økonomiske krise var, at den danske stat havde lånt mange penge i udlandet. Det begrænsede de politiske handlemuligheder. Samtidig var det usikkert, om krisen hurtigt ville gå over eller vare meget længe. Det betød meget for, hvilken økonomisk kurs politikerne skulle vælge.

Socialdemokraterne havde siddet næsten uafbrudt i regering siden 1953. Men i 1982 var de kørt fast og overlod regeringsmagten til den borgerlige fløj, uden at der havde været folketingsvalg. Det førte til, at Firkløverregeringen blev dannet. Den bestod af Det Konservative Folkeparti, Venstre, Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti. Statsminister var den konservative Poul Schlüter. Firkløverregeringen blev i juni 1988 afløst af en regering med Det Konservative Folkeparti, Venstre og Det Radikale Venstre.

Den borgerlige regering havde større held med at bekæmpe den økonomiske krise. Der blev gennemført flere indgreb mod inflationen og underskuddet på handels-

balancen. Det lykkedes at forbedre den danske økonomi i 1980'erne, selv om arbejdsløsheden stadig var over 10 procent, og den økonomiske vækst var lav.

I 1986 var der folkeafstemning om en styrkelse af samarbejdet i EF. Afstemningen handlede om Den Europæiske Fællesakt eller EF-pakken, som den kom til at hedde i Danmark. Den havde til formål at gennemføre et indre marked, hvor varer, personer, tjenesteydelser og kapital kunne bevæge sig frit. Et flertal af danskerne stemte ja.

18.3. SOCIALE BEVÆGELSER

Efter at kvinderne var kommet ud på arbejdsmarkedet i 1960'erne, krævede mange kvinder i 1970'erne ligestilling. Den såkaldte rødstrømpebevægelse bestod af kvinder, som gennem politiske aktioner kæmpede for bedre vilkår for kvinder. Op gennem 1970'erne var ligestilling et meget varmt politisk emne. I 1976 vedtog Folketinget en lov om lige løn for lige arbejde. To år senere blev der oprettet et ligestillingsråd, som skulle sikre, at mænd og kvinder blev behandlet lige i det danske samfund.

Fri adgang til abort var et andet af kvindebevægelsens politiske mål. Tidligere havde det kun været muligt at få abort, hvis der var en særlig grund til det, for eksempel hensynet til kvindens helbred. Men i 1973 vedtog Folketinget, at danske kvinder selv skulle kunne vælge, om de ville afbryde en graviditet. Indtil fosteret var 12 uger gammelt, kunne kvinden frit vælge at få foretaget en abort. Modstanden mod den fri abort var en væsentlig grund til, at Kristeligt Folkeparti blev dannet og valgt ind i Folketinget i 1973.

Flere såkaldte græsrodsbevægelser var meget aktive i 1970'erne. Det var som regel grupper, der arbejdede for at opnå ét bestemt politisk mål. Blandt andet demonstrerede tusindvis af danskere mod atomkraft. Den folkelige modstand var en vigtig grund til, at Folketinget i 1985 besluttede at planlægge fremtidig energiforsyning i Danmark uden atomkraft. Mange danskere var meget optaget af miljø- og energipolitik i 1970'erne. Oliekrisen i 1973 og flere senere energikriser var med til at skabe en stor interesse for vedvarende energikilder, for eksempel vindkraft.

Mange husker gule badges med ordene: "Atomkraft – Nej Tak" eller "Kernekraft – ren energi" (øverst). △

Ved en diskussion i Folketinget om ligeløn sænkede 22 rødstrømper bannere ned fra tilhørerspladserne (nederst). △

19. BEGYNDENDE ØKONOMISK OPSVING (1990-2000)

△ Berlinmuren faldt i november 1989.

1990'erne blev et årti med økonomisk fremgang i Danmark og store politiske forandringer i Europa. Berlinmuren og Jerntæppet faldt, men nye krige og konflikter brød ud i Irak og det tidligere Jugoslavien. EF udvidede det politiske samarbejde, men danskerne tog kun tøvende det ny EU til sig. Problemer med at integrere flygtninge og indvandrere i samfundet optog stadig flere.

Omkring 1990 brød det kommunistiske system i Østeuropa sammen. Berlinmurens fald i 1989 og Sovjetunionens sammenbrud i 1991 betød enden på Den Kolde Krig. Det medførte store forandringer i Europa. Østeuropæiske lande, som tidligere havde ligget bag Jerntæppet, rykkede nu kulturelt og politisk tættere på Vesteuropa. Danmark fik tætte forbindelser med især de tre baltiske lande Estland, Letland og Litauen.

Efter Den Kolde Krig brød nye konflikter ud, blandt andet i Irak og det tidligere Jugoslavien. Danmark blev involveret i flere af disse krige. Efter at Irak havde besat Kuwait i 1990, sendte Danmark således et krigsskib af sted som en del af den internationale koalitions styrker. I det tidligere Jugoslavien blev danske soldater udstationeret som FN-styrker i midten af 1990'erne. De skulle være med til at skabe fred mellem stridens parter. Også Kosovo-provinsen i Serbien blev ramt af konflikt i 1999. Her deltog danske jagerfly i NATO's aktioner.

Efter to årtier med økonomisk krise blev situationen i Danmark bedre i begyndelsen af 1990'erne. Produktion af olie og gas fra de danske felter i Nordsøen betød, at landet næsten blev selvforsynende med energi. Og da Danmark ikke længere behøvede at importere så meget energi, blev underskuddet på handelsbalancen også mindre.

EU's flag med de mange stjerner (øverst). ▷

Poul Nyrup Rasumssen (S) blev statsminister i 1993 (midten). ▷

Bydelen Vollsmose, Odense (nederst). ▷

Boreplatform i Nordsøen (stort foto). ▷

I 1993 kom Socialdemokratiet igen til magten. Det skete, da den borgerlige regering måtte gå af i forbindelse med den såkaldte Tamilsag. Poul Nyrup Rasmussen blev statsminister i en regering, som bestod af Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Kristeligt Folkeparti og Centrumdemokraterne. De to sidstnævnte partier var dog kun med i regeringen indtil henholdsvis 1994 og 1996.

I løbet af 1990'erne udnyttede regeringen den internationale vækst til at nedbringe arbejdsløsheden. Den økonomiske nedgang, som Danmark oplevede i 1970'erne og 1980'erne, var dermed vendt til opgang.

Danmarks forhold til det europæiske samarbejde var præget af politisk uenighed i 1990'erne. I 1992 blev de 12 medlemslande enige om at udvide EF-samarbejdet. Det medførte blandt andet:

- Indførelse af en økonomisk-monetær union med en fælles valuta
- Øget retligt samarbejde
- Et unionsborgerskab
- En fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Et flertal i Folketinget gik ind for, at Danmark skulle deltage i det udvidede samarbejde. Men flertallet var ikke stort nok. Derfor var det ifølge grundloven nødvendigt at afholde en folkeafstemning. I juni 1992 stemte et lille flertal af befolkningen (50,7 procent) nej til Maastricht-traktaten, som aftalen kom til at hedde. Året efter var der igen folkeafstemning i Danmark. Denne gang sagde et lille flertal af befolkningen (56,8 procent) ja til Edinburgh-aftalen. Den indeholdt fire danske forbehold til Maastricht-traktaten. Forbeholdene betyder, at Danmark står uden for EU-samarbejdet, når det handler om unionsborgerskabet, den fælles valuta (euroen), forsvarsområdet og dele af samarbejdet om en fælles rets- og udlændingepolitik.

Debatten om indvandring til Danmark fyldte mere og mere i løbet af 1990'erne. I de større danske byer var der opstået ghettoer, det vil sige bydele, hvor mange beboere havde en anden etnisk baggrund end dansk. Samtidig havde mange flygtninge og indvandrere vanskeligt ved at få uddannelse og arbejde. Integrationen af indvandre-re i det danske samfund fik i denne periode stor politisk opmærksomhed. Det gjaldt ikke mindst de nye danskeres ret svage integration på uddannelsesområdet og arbejdsmarkedet.

20. DANMARK I DET GLOBALE SAMFUND (2000-)

Danmarks entré i det 21. århundrede står i globaliseringens tegn. Mange arbejdspladser i industrien flytter til udlandet, men der opstår også nye muligheder og markeder. Terrorisme og kampen imod den præger det internationale samfund, hvor Danmark spiller en ny rolle.

Danmark er gået ind i det nye årtusinde med en stærk økonomi og faldende arbejdsløshed. Det internationale samfund forandrer sig hastigt, og global økonomi, internettets fremvækst og den internationale terrorisme stiller Danmark over for nye udfordringer.

Også på det danske arbejdsmarked er der sket store forandringer. Flere virksomheder end før flytter dele af deres produktion til steder i verden, hvor lønnen er lavere. Virksomhederne beholder dog typisk nogle vigtige funktioner i Danmark, eksempelvis udvikling af nye produkter, salg og ledelse. Industrisamfundet er på mange områder blevet erstattet af videnssamfundet. Det vil sige, at Danmark ikke så meget lever af at producere varer, men i højere grad af at udnytte viden og få nye ideer. Især højteknologisk udvikling er de seneste årtier blevet prioriteret stadig højere.

Danmarks sikkerhedspolitiske situation ændrede sig op gennem 1990'erne. Tidligere kom den største militære trussel mod Danmark fra Sovjetunionen og Warszawa-pagt-lande som Østtyskland og Polen. Sovjetunionen brød sammen i 1991, men der opstod efterfølgende nye sikkerhedspolitiske behov. Danmark har blandt andet bidraget med militære styrker til en række fælles internationale opgaver.

Ved terrorangrebene på USA den 11. september 2001 blev omkring 3.000 mennesker dræbt. Efter den dag er bekæmpelse af terrorisme sat højt på den politiske dagsorden, også i Danmark. I januar 2002 besluttede Folketinget at sende danske soldater til Afghanistan. Her skulle de deltage i den amerikansk ledede indsats for at bekæmpe terrornetværk. I foråret 2003 gav den danske regering sin støtte til USA's væbnede angreb på Irak, der skulle uskadeliggøre Saddam Hussein og Iraks formodede masseødelæggelsesvåben. I maj 2003 besluttede Folketinget at stille

Statsminister Anders Fogh Rasmussen (V) △
ved tiltrædelsen i 2001.

danske militære styrker til rådighed for en såkaldt multinational sikringsstyrke i Irak. Oppositionen har siden kritiseret regeringen for at have draget Danmark ind i Irak-krigen.

På de indre linjer er det danske samfund blevet inddelt på en ny måde. Det skete, da strukturreformen trådte i kraft den 1. januar 2007. Indtil da var landet opdelt i 270 kommuner og 14 amter. Amterne var store regionale enheder, som blandt andet stod for at drive sygehuse, gymnasier og de større veje. Ved strukturreformen blev amterne nedlagt og erstattet af fem regioner. Kommunernes antal blev reduceret til 98, idet mange små kommuner blev lagt sammen.

Fremtiden for det danske velfærdssamfund præger den offentlige debat de første år af 2000-tallet. Et af problemerne er, at der bliver stadig færre danskere til at betale for den velfærd, som stadig flere skal nyde godt af. Det skyldes først og fremmest, at folk i gennemsnit lever længere. Ligesom i andre lande stiger levealderen med et par måneder hvert år, og den udvikling ventes at fortsætte. Samtidig er fødselstallet faldet, men dog ikke så meget som i mange andre lande. Der bliver derfor flere ældre i forhold til antallet af 15–64 årige. Der bliver med andre ord færre til at arbejde og sikre velfærden.

Dertil kommer, at danskerne er på arbejdsmarkedet i en stadig kortere del af deres liv. Sammenlignet med andre lande er de studerende på videregående uddannelser længere om at gøre deres uddannelser færdige. Derfor er de noget ældre, før de begynder at arbejde. Indtil slutningen af 1990'erne trak danskerne sig også tidligere tilbage fra arbejdsmarkedet, ligesom i de fleste andre europæiske lande. Derfor er mange økonomer og politikere bekymrede for, om befolkningen samlet set arbejder nok. De frygter, at der ikke bliver råd til at bevare og udvikle landets velstand og velfærd på lang sigt, og at der ikke vil være arbejdskraft nok til at gøre det.

I 2006 vedtog Folketinget på denne baggrund en velfærdsreform. Hensigten med reformen er at sikre, at der bliver råd til velfærd også for fremtidens danskere. De fleste andre vestlige lande overvejer på samme måde, hvordan man fremover skal sikre, at der er penge til den offentlige velfærd.

Danmark er et lille land, hvis eneste naturgivne rigdomme er olie og gas. Alligevel er det lykkedes at blive et af de rigeste og mest velfungerende lande i verden. Den position kan Danmark kun fastholde ved at øge og udnytte befolkningens uddannelsesniveau. Det danske erhvervsliv kan ikke konkurrere med de lavtlønnede dele af verden om at fremstille billige produkter. Men på det højteknologiske område står Danmark stærkt. Det gælder for eksempel inden for biomedicin og alternativ energi, hvor Danmark også ser ud til at have gode muligheder i fremtiden.

Havvindmøllepark bestående af 21 vindmøller ved Middelgrunden. ▾

TEMAOPSLAG

DANMARKS GEOGRAFI

Danmarks samlede areal udgør kun 43.094 km². Landet er dermed et af de mindste i Europa. For eksempel er Tyskland cirka 8 gange større, og Frankrig er cirka 12 gange større end Danmark.

Det danske landskab er formet af de istider, som i flere omgange helt har dækket det område, der i dag udgør Danmark. I nogle områder har isen været mere end 2 km tyk.

Da isen smeltede for cirka 11.500 år siden, hævede jordbunden sig langsomt over havets overflade.

De højeste steder i Danmark ligger cirka 170 m over havets overflade. Danmark er mest dækket af frugtbar, leret og sandet jord, men enkelte steder er landskabet meget anderledes. På den østlige side af øen Møn ligger der for eksempel en næsten 130 m høj klint, Møns Klint. Også øen Bornholm, der ligger langt ude i Østersøen, adskiller sig fra det øvrige landskab. Det er det eneste sted i Danmark, hvor man kan se grundfjeldet. Oprindeligt var Danmark dækket af skov, men i dag er næsten $\frac{2}{3}$ af landet opdyrket.

Danmark består af en halvø (Jylland) og 406 øer. Der lever dog kun mennesker på cirka 80 af de danske øer – resten er små og ubeboede. De to største øer er Sjælland og Fyn. På grund af de mange øer har Danmark en meget lang kystlinje, nemlig 7.300 km. Danmark har kun én landegrænse, og det er til Tyskland. Nordsøen, der i Danmark også kaldes Vesterhavet, er det største af havene omkring Danmark. Nord for Sjælland og Fyn ligger Kattegat, der mod syd er forbundet med Østersøen af Lillebælt, Storebælt og Øresund.

Danmark er en del af Norden. De fem nordiske lande er Danmark, Sverige, Norge, Finland og Island, herunder selvstyreområderne Færøerne, Grønland og Åland.

I dag er flere af de danske landsdele forbundet med broer. I 1935 blev den første bro over Lillebælt mellem Jylland og Fyn indviet, og i 1970 åbnede endnu en Lillebæltsbro. I 1998 blev Storebæltsbroen mellem Fyn og Sjælland indviet. I 2000 blev der med Øresundsbroen skabt en fast forbindelse mellem Sjælland og nabolandet Sverige.

Danmarks hovedstad og største by er København, der ligger på den østlige del af Sjælland. Den næststørste by er Århus, som ligger på Jyllands østkyst. Odense, som ligger midt på Fyn, er landets tredje største by.

Navnet København betyder oprindeligt "Købmændenes Havn". I 1000-tallet var byen et fiskerleje, der hed Havn. Men i 1167 byggede biskop Absalon en borg på stedet. Absalon betegnes derfor som Københavns grundlægger. Byens gode placering ved handelsruterne ind og ud af Østersøen har

været vigtig op gennem historien. I dag bor cirka hver fjerde dansker i hovedstadsområdet, det vil sige selve København og de kommuner, der ligger omkring København.

Danmark er i rigsfællesskab med Grønland og Færøerne, hvilket blandt andet betyder, at der er fælles statsborgerskab i de tre lande. Grønland er verdens største ø og ligger langt mod nord – nordøst for Canada. Det meste af Grønland er dækket af is, og de cirka 55.000 indbyggere bor langs kysten. Cirka 15.000 bor i hovedstaden Nuuk (Godthåb), som er Grønlands største by. Færøerne er en øgruppe med 18 øer, der ligger i Atlanterhavet mellem Skotland, Island og Norge. Færøerne har omkring 50.000 indbyggere. Cirka 17.000 af dem bor i hovedstaden Thorshavn, Færøernes største by.

De vigtigste råstoffer i Danmark har i de senere år været den olie og natugas, der ligger i havbunden under den danske del

af Nordsøen. Danmark har siden slutningen af 1990'erne eksporteret mere energi, end landet har importeret. Udvinningen af olie og naturgas har derfor stor betydning for den danske økonomi. Lagrene holder dog ikke evigt. I 1985 blev der vedtaget en folketingsbeslutning, der pålagde den daværende regering at planlægge fremtidig energiforsyning i Danmark uden atomkraft. Danmark søger ligesom mange andre lande efter nye, vedvarende energikilder. Der er i de seneste år især bygget mange vindmøller i landet. Danmark er i dag blandt de førende lande, når det gælder udvikling af vindenergi, og har en stor eksport af vindmøller.

Storebæltsbroen mellem Fyn og Sjælland. ▾

DEN DANSKE BEFOLKNING

△ Strøget, København.

Der bor cirka 5,4 mio. mennesker i Danmark (Grønland og Færøerne ikke medregnet). De fleste danskere lever i byer. Man kender folketallet tilbage fra midten af 1700-tallet, hvor de første rigtige folketællinger blev foretaget. Dengang levede der omkring 720.000 mennesker i landet. I 1800-tallet voksede Danmarks befolkning hurtigt. Det skyldtes blandt andet, at der blev udviklet bedre medicin og vacciner, og at befolkningen generelt fik bedre leveforhold.

Krige har gennem historien haft stor betydning for, hvor mange indbyggere Danmark har haft. Danmark mistede for eksempel et stort landområde i krigen mod Preussen (Tyskland) og Østrig i 1864. Ved en folkeafstemning i 1920 blev Sønderjylland igen dansk. Det fik Danmarks folketal til at stige med knap 150.000 indbyggere, der før havde levet under tysk styre. Der bor stadig et tysk mindretal på cirka 15.000 personer i Sønderjylland. Syd for den dansk-tyske grænse er der et dansk mindretal på cirka 50.000 personer. Både Tyskland og Danmark har på forskellige måder støttet deres nationale mindretal. I Tyskland er der for eksempel dansksprogede skoler, ligesom Sønderjylland har flere skoler, hvor elever og lærere taler tysk.

Befolkningstallet i Danmark har også ændret sig på grund af indvandring og udvandring. I anden halvdel af 1800-tallet valgte cirka

285.000 danskere at udvandre. De tog først og fremmest til USA, hvor der var bedre mulighed for at undslippe fattigdommen. Gennem historien er der også kommet udlændinge til Danmark. Cirka 8 procent af befolkningen er i dag indvandrere eller efterkommere af indvandrere og flygtninge. Det svarer til cirka 450.000 personer.

Afgørende for befolkningstallet er også fødselstallet. Fra midten af 1960'erne begyndte danskerne at få færre børn. Omkring år 1900 fik hver kvinde i gennemsnit fire børn. I midten af 1960'erne blev der kun født cirka 1,7 barn pr. kvinde. Dette skyldtes blandt andet, at stadig flere kvinder kom ud på arbejdsmarkedet. Desuden gav prævention – og fra 1973 også den fri abort – bedre muligheder for at planlægge, hvor mange børn man ville have. I midten af 1980'erne nåede fødselstallet helt ned på 1,4 barn pr. kvinde. Samtidig havde Danmark relativt flest provokerede aborter i Vesteuropa.

Omkring år 2000 begyndte danskerne dog igen at få flere børn. Og da den gennemsnitlige levealder samtidig vokser, stiger det samlede befolkningstal igen. I år 2005 kunne en dansk mand forvente at blive godt 75 år gammel, mens en kvinde havde en forventet levealder på 80 år. Disse gennemsnitlige levealder er høje i en global sammenhæng. Men sammenlignet med andre vest-europæiske lande er de ret lave.

DET DANSKE SPROG

Dansk er det officielle sprog i Danmark. Næsten alle indbyggere i Danmark taler dansk. På Færøerne og i Grønland taler befolkningen henholdsvis færøsk og grønlandsk, men alle børn skal lære dansk i skolen. Siden Danmark i 1973 meldte sig ind i EF (senere EU), har dansk været et af det europæiske samarbejdes officielle sprog.

Dansk er historisk set en del af et fælles sprog, der blev talt i Norden fra cirka år 200 til cirka 1200. Herefter blev dansk et egentligt sprog med egne kendetegn. Især tysk har påvirket det danske sprogs udvikling. Men også fransk og latin har haft en – dog noget mindre – betydning.

På grund af sprogenes fælles historie kan de fleste danskere, nordmænd og svenskere stadig forstå det meste af hinandens sprog. Selv om der i de seneste fyrrer år er kommet mange indvandrere til landet, har det danske sprog ikke forandret sig meget. I takt med at verden bliver mere international, kommer der dog flere engelske ord ind i det danske sprog. Det kan man især høre inden for it og handel.

Dansk Sprognævn har siden 1955 fulgt udviklingen af sproget. Nævnet udarbejder Retskrivningsordbogen, som er den officielle danske ordbog og vejledning i at skrive korrekt dansk.

INDVANDRING TIL DANMARK GENNEM TIDERNE

△ I slutningen af 1800-tallet kom der hvert år omkring 2.000 polakker til Danmark. De arbejdede først og fremmest som sæsonarbejdere i landbruget, især med at dyrke sukkerroer på Lolland.

Den danske befolkning er forholdsvis homogen. Det vil sige, at de fleste har samme sprog, kultur og historie. Alligevel har Danmark gennem tiderne oplevet, at mennesker fra andre lande har bosat sig permanent i landet. De er blandt andet kommet som flygtninge, i forbindelse med arbejde, eller fordi de er blevet gift med en dansker. Der er tale om mange hundrede års indvandring, som har sat sit præg på den danske befolkning, det danske sprog og den danske kultur.

Fra 900-tallet og frem til 1100-tallet trængte det slaviske folk, venderne, frem langs sydkysten af Østersøen. Enkelte slog sig ned i Danmark og oprettede egne landsbyer, for eksempel på Lolland. Da kristendommen blev indført, kom udlændinge med tilknyt-

ning til den katolske kirke til landet. Det var blandt andre bisper fra England og Tyskland og munke fra især Frankrig. I Middelalderen var det også normalt, at håndværkere rejste rundt fra land til land og fra egn til egn. De slog sig så ned, hvor der var arbejde at få. Danske håndværkere rejste til andre europæiske lande. Og håndværkere fra lande som England, Tyskland og Italien arbejdede i Danmark.

I 1500-tallet og 1600-tallet var det først og fremmest nederlændere, der dominerede indvandringen til Danmark. Da der manglede arbejdskraft i Danmark, inviterede flere af landets konger håndværkere fra Nederlandene til Danmark for at arbejde. Det gjorde først Christian 2. (1513-1523) og

senere Christian 4. (1588 -1648). En del nederlændere slog sig ned på Amager. Her fik de særlige økonomiske fordele og dannede deres eget samfund. I dag kan man stadig finde spor af nederlandsk byggestil og håndværk på Amager. Reformationen betød, at man generelt tog afstand fra udlændinge fra andre trosretninger end den luthersk-protestantiske. Men på grund af behovet for arbejdskraft og for nye ideer og tanker fik jøder, katolikker og franske calvinister (huguenotter) lov til at bosætte sig i Danmark i bestemte byer. I slutningen af 1600-tallet var det især indvandrere fra Skåne i Sverige, der bosatte sig i Danmark. Det var efter krigen mod Sverige i 1675 - 1679. Også lejesoldater fra Tyskland prægede dengang indvandringen til Danmark.

I slutningen af 1600-tallet og i 1700-tallet var franske huguenotter, jøder og tyskere de største grupper af indvandrere i Danmark. De tyske småbønder bosatte sig først og fremmest i uopdyrkede egne af Jylland, hvor de dyrkede kartofler. Huguenotterne slog sig især ned i Fredericia. De danske konger ønskede at gøre Fredericia til en førende by, og byen fik derfor særlige privilegier. Helt frem til slutningen af 1700-tallet talte det huguenottiske samfund i Danmark fransk. Det var først med grundloven i 1849,

at de særlige privilegier blev ophævet, og huguenotterne blev ligestillet med danske borgere. Selv om kun rige jøder, der kunne bidrage til landets økonomi, var velkomne i 1700-tallets Danmark, kom der et stort antal fattige jøder til landet i samme periode. Hvis de fattige jøder blev opdaget, blev de enten udvist eller fik bøder. De rige jøder fik derimod tildelt særlige privilegier, og de kunne i 1766 åbne deres egen synagoge i København. Allerede i 1814 fik alle jøder adgang til statsborgerskab og dermed fulde borgerrettigheder.

Op gennem 1800-tallet fortsatte den ind- og udvandring af europæiske håndværkere, der allerede tog sin begyndelse i Middelalderen. Den trafik sluttede først omkring 1. Verdenskrig. I 1800-tallet var det især håndværkere fra nabolandene Tyskland, Sverige og Norge, der slog sig ned i Danmark. I slutningen af 1800-tallet kom der hvert år omkring 2.000 polakker til Danmark. De arbejdede først og fremmest som sæsonarbejdere i landbruget, især med at dyrke sukkerroer på Lolland.

I tiden omkring de to verdenskrige (1914-1918 og 1939-1945) var det især krigsflygtninge, der kom til Danmark. Den største gruppe var de knap 240.000 krigsflygtninge

fra Tyskland, som kom i slutningen af eller lige efter besættelsestiden (1945). Herudover kom der omkring 23.000 krigsflygtninge fra især Sovjetunionen og de baltiske lande. I slutningen af 1940'erne var langt hovedparten af disse flygtninge dog vendt tilbage til deres hjemlande.

I de første årtier efter 2. Verdenskrig var det først og fremmest flygtninge fra de østeuropæiske lande, der kom til Danmark; ungarske flygtninge som følge af opstanden i Ungarn i 1956, tjekkoslovakker, der flygtede under den sovjetiske invasion i Tjekkoslovakiet i 1968, og polske jøder, der var tvunget til at forlade Polen på grund af en antisemitisk bølge i landet i 1969. Indvandringen i 1960'erne var dog i særlig grad præget af gæstearbejdere fra især Tyrkiet, Pakistan og det tidligere Jugoslavien. De opfyldte et stort behov for udenlandsk arbejdskraft på det danske arbejdsmarked. En stor del bosatte sig permanent i Danmark og fik senere deres familier til landet. Dét var nemlig stadig muligt trods det stop for indvandring, der blev indført i 1973.

I 1980'erne og 1990'erne kom der igen flygtninge til Danmark. Der var især tale om flygtninge fra Mellemøsten, Sri Lanka, Somalia og Balkan.

DET DANSKE FLAG

Det danske nationalflag, Dannebrog, er et hvidt kors på rød baggrund. Dannebrog betyder "danernes fane" eller "rødfarvet fane". Ifølge legenden faldt Dannebrog ned fra himlen under et militært slag i Estland i 1219. I virkeligheden er flaget nok en fane, som blev brugt af de riddere, der i Middelalderen drog på korstog.

Dannebrog har siden 1400-tallet været brugt som fane, når danske konger drog i krig. Op gennem 1600- og 1700-tallet var det kun myndighederne og flåden, der brugte det danske nationalflag. Men fra midten af 1800-tallet blev det populært i befolkningen at flage. I dag flager mange danskere med Dannebrog ved festlige lejligheder, for eksempel en privat fødselsdag eller en officiel mærkedag. Flaget bruges også ved begravelser og bisættelser, hvor flaget kun hejses halvt op på flagstangen. Man "flager på halv stang".

På bestemte datoer skal alle offentlige myndigheder flage. Det skal de for eksempel ved kirkelige højtidere, og når kongehusets medlemmer har fødselsdag. Mange virksomheder og privatpersoner markerer også disse dage ved at hejse Dannebrog. Også historiske mærkedage markeres ved at flage med Dannebrog. Det gælder for eksempel Danmarks befrielse den 5. maj og grundlovsdag den 5. juni.

KONGEHUSET

Det danske kongehus er verdens ældste. Det er over tusind år gammelt og kan føres tilbage til kongerne Gorm den Gamle og Harald Blåtand i anden halvdel af 900-tallet. Fra 1448 til 1863 blev Danmark regeret af oldenborgerne og derefter af glücksborgerne, som har samme forfædre som oldenborgerne. Dengang blev dronningens tipoldefar Christian 9. konge ved den sidste oldenborger Frederik 7.s død. Danmarks nuværende monark er Dronning Margrethe 2.

Danmark har et såkaldt konstitutionelt monarki, der fungerer inden for rammerne af grundloven og demokratiet. Dronningen har ikke nogen politisk magt. Hun blander sig ikke i det politiske liv og giver ikke udtryk for politiske holdninger. En række af dronningens formelle opgaver er dog knyttet til det politiske liv. Hun deltager blandt andet ved Folketingets åbning den første tirsdag i oktober, og når der skal dannes regering efter et folketingsvalg. Dronningen underskriver regeringens love sammen med den politisk ansvarlige minister. Det sker på statsråd på Christiansborg, hvor dronningen mødes med regeringens ministre. Dronningen er desuden vært, når Danmark modtager statsbesøg, ligesom hun repræsenterer landet ved statsbesøg i udlandet. Dronningen varetager herudover en lang række andre formelle og repræsentative opgaver i Danmark.

Dronningen og kongehuset er et nationalt samlingspunkt. Kongehuset har en central placering i danskernes historie og er meget populært i befolkningen. Mange følger for eksempel med via tv, når dronningen nytårs-aften holder sin traditionsrige tale fra kongefamiliens hjem på Amalienborg i København.

Dronningen er gift med prinsgemalen, Henrik. Kronprins Frederik er regentparrets ældste søn og overtager en dag tronen. Kronprins Frederik blev den 14. maj 2004 gift med kronprinsesse Mary. Deres søn, prins Christian, som blev født i 2005, er den næste i arvefølgen. Han vil en dag overtage tronen efter sin fader og da formentlig som kong Christian 11.

Den danske trone nedarves. Tidligere kunne kun mandlige arvinger (prinser) blive konger. Det blev dog lavet om, da tronfølgeorden blev ændret samtidig med grundloven i 1953.

I dag står der i grundloven, at kongemagten nedarves både til mænd og kvinder. Der er dog tale om såkaldt betinget kvindelig arvefølge, da en mandlig arving altid kommer før en kvindelig. En yngre prins arver altså tronen, selv om han har en storesøster. Der er taget skridt til at skabe fuld ligestilling mellem mandlige og kvindelige arveberettede i form af en ændring af tronfølgeorden. Ændringen vil dog først kunne træde i kraft efter en folkeafstemning.

RIGSFÆLLESSKABET MELLEM DANMARK, FÆRØERNE OG GRØNLAND

Danmark indgår i rigsfællesskab med Grønland og Færøerne. Grundloven gælder for alle tre dele af Danmarks rige, der har dronningen som statsoverhoved. Færøerne og Grønland vælger hver to medlemmer til Folketinget. Grønland og Færøerne har begge hjemmestyre. Det betyder, at de selv på en lang række områder vedtager deres egne love og har deres egen forvaltning. På de øvrige områder vedtager Folketinget lovene også for Grønland og Færøerne, og forvaltningen ligger hos de danske myndigheder. Dette gælder blandt andet for udenrigs- og sikkerhedspolitik, valuta- og pengepolitik samt retsvæsenet. I 2005 fik Grønland og Færøerne mulighed for hver især eller sammen at forhandle og indgå visse internationale aftaler.

GRØNLAND

Grønland, som er verdens største ø, har været beboet i årtusinder. Fra omkring 2500 f. Kr. immigrerede mindre grupper af arktiske jægerfolk i flere omgange fra Canada. Både Grønlands nord-, vest- og østkyst blev befolket, og forskellige fangerkulturer opstod. Fund af blandt andet dyreknoget viser, at de nordlige kulturer har været afhængige af moskusoksejagt, mens de sydlige kulturer har ernæret sig ved sælfangst og rendyrjagt. Omkring 1200 opstod den inuitiske Thulekultur i det nordvestlige Grønland, og Thulekulturen bredte sig senere til Sydgrønland.

Arkæologiske fund viser, at nordboere allerede i 900-tallet bosatte sig på Grønland.

I 1500- og 1600-tallet sendte den danske konge en række ekspeditioner af sted, men Grønland blev først koloniseret i 1700-tallet. Det skete, da den dansk-norske præst Hans Egede i 1720'erne rejste til øen for at omvende den grønlandske befolkning til kristendommen. I 1728 grundlagde han kolonien Godthåb, som i dag er hovedstad i Grønland (på grønlandsk: Nuuk).

Danmark blev i 1940 besat af tyskerne og indgik i 1941 en aftale med USA (der på det tidspunkt var neutralt) for at beskytte og forsyne indbyggerne i Grønland. Denne aftale gav amerikanerne lov til at oprette militære baser i Grønland. Efter 2. Verdenskrig fortsatte USA med at have militære baser i Grønland efter aftale med Danmark. I begyndelsen af 1950'erne byggede amerikanerne en base i Thule i Nordgrønland, hvorved bopladserne for flere grønlandske familier blev flyttet for at give plads til basen. Danmark og Grønland har stadig et samarbejde med USA om USA's militære base i Thule.

Indtil 1953 var Grønland en koloni under Danmark. Ved grundlovsændringen i 1953 kom Grønland under grundloven på lige fod med Danmark og Færøerne. Grønland og Danmark blev i 1978 enige om hjemmestyre for Grønland. Efter en folkeafstemning fik Grønland ved lov hjemmestyre i 1979.

Hjemmestyret består af Landstinget (en folkevalgt og lovgivende forsamling) og en forvaltning, der ledes af et landsstyre

(det vil sige den politiske ledelse). Lands-tinget har 31 medlemmer, der vælges for fire år ad gangen. Formanden for landsstyret (landsstyreformanden) vælges af Lands-tinget. Landstinget vedtager lovene på alle de områder, som hjemmestyret har over-taget. Det drejer sig blandt andet om føl-gende områder: socialvæsen, undervisning, sundhedsvæsen, skat, bolig, erhvervsfiskeri og jagt, kommunale forhold, miljø, kultur og fritid samt infrastruktur. Grønland og Danmark har i fællesskab nedsat en kom- mission, der skal komme med forslag til en ny selvstyreordning for Grønland.

Grønland modtager et økonomisk tilskud (bloktilskud) fra staten på over 3 mia. kr. om året, der dækker godt halvdelen af hjemmestyrets udgifter. Herudover er fiskeri, især af rejer, den vigtigste indtægtskilde for det grønlandske samfund. Grønland blev som en del af kongeriget Danmark medlem af EF (nu EU) i 1973, men blev efter en folke- afstemning i Grønland meldt ud igen i 1985.

FÆRØERNE

Færøerne blev først befolket i 600-tallet af irske munke, der bosatte sig på øerne. Munkene blev imidlertid hurtigt fortrængt af vikinger fra primært Norge, der foretog en omfattende bosættelse af Færøerne. Dermed blev Færøerne en del af det nord-atlantiske kultur- og handelsfællesskab.

Færøerne har siden Middelalderen hørt under den danske krone. I 1816 blev Færøerne et dansk amt. Færøerne kom under grundloven i 1849. Da Danmark i 1940 blev besat af tyskerne, blev Færøerne besat af Storbritannien.

Efter 2. Verdenskrig indledtes forhandlinger om en hjemmestyreordning for Færøerne. En folkeafstemning på Færøerne viste imidlertid et meget lille flertal for uafhængighed af Danmark. Efter et nyt valg til Lagtinget blev der enighed mellem Færøerne og Danmark om hjemmestyre for Færøerne, som derfor blev i rigsfællesskab med Danmark. Færøerne fik hjemmestyre ved lov i 1948. Hjemmestyret består af Lagtinget

(en folkevalgt og lovgivende forsamling) og en forvaltning, der ledes af et landsstyre (det vil sige den politiske ledelse). Lagtinget kan have op til 33 medlemmer, der vælges for fire år ad gangen. Formanden for landsstyret (lagmanden) vælges af Lagtinget. Lagtinget vedtager lovene på alle de områder, som hjemmestyret har overtaget. Det drejer sig blandt andet om følgende områder: socialvæsen, undervisning, sundhedsvæsen, skat, bolig, fiskeri, råstoffer i undergrunden, miljø, arbejdsmiljø, kommunale forhold, kultur

og fritid samt infrastruktur. I 2005 blev den færøske hjemmestyreordning udvidet. Færøerne kan i dag selv beslutte at overtage alle områder, bortset fra statsforfatningen, statsborgerskab, Højesteret, udenrigs-, forsvars- og sikkerhedspolitik samt valuta- og pengepolitik. Færøerne modtager et økonomisk tilskud (bloktilskud) fra staten på over 600 mio. kr. om året. Fiskeri er den vigtigste indtægtskilde for det færøske samfund. Da Grønland og Danmark blev medlem af EF i 1973, valgte Færøerne at stå udenfor.

ISLAND

Island er i dag en selvstændig stat og i modsætning til Grønland og Færøerne ikke en del af det danske rigsfællesskab. Fra 1300-tallet og frem til 1944 hørte Island under Danmark. I anden halvdel af 1800-tallet opstod der en stærk selvstændighedsbevægelse i Island. Efter Systemskiftet i 1901 i Danmark fik Island hjemmestyre og var fra 1918 i "personalunion" med Danmark, det vil sige, at den danske konge også var konge i Island.

Under 2. Verdenskrig fik Islands geografiske placering midt i den nordlige del af Atlanterhavet stor betydning. Fly og skibe på vej fra USA til Europa kunne bruge øen som base. Storbritannien besatte derfor Island i 1940 for at forhindre en tysk invasion, og senere under krigen overtog USA forsvaret af det islandske område. I 1944, mens Danmark var besat af Tyskland, løsrev Island sig. Ved en folkeafstemning besluttede et næsten enigt islandsk folk at oprette republikken

Island. Siden har Island været et selvstændigt land og medlem af FN og NATO.

Fordi Danmark var besat af Tyskland i 1944, kunne den danske rigsdag ikke forhindre den islandske løsrivelse, som i øvrigt fandt sted i henhold til de aftaler, der lå til grund for personalunionen i 1918. Efter den islandske løsrivelse fra Danmark har de to lande haft et venskabeligt forhold.

DEN FØRSTE DANMARKSHISTORIE

△ Biskop Absalon på Højbro Plads.

Omkring 1190 ansatte biskop Absalon en sekretær, der hed Saxo. Han fik til opgave at skrive den første samlede historie om landet. Saxo talte med folk fra ind- og udland og skrev deres fortællinger ned. Han læste også alle de gamle tekster på biblioteket ved domkirken i Lund.

Biskop Absalon døde, før bogen nåede at blive færdig. Men Saxo arbejdede videre på sit værk *Gesta Danorum* (Danernes Bedrifter), som han skrev på latin. Formålet med bogen var at vise, at Danmarks historie gik helt tilbage til de gamle romere. På den måde ville de danske konger fremstå som lige så vigtige som de franske konger og de tyske kejsere. Der var altså et klart politisk formål med Saxos værk.

Saxo skrev om den nordiske mytologi og om, hvordan kristendommen var kommet til Danmark. Mange personer fra danmarks-

historien er med i Saxos bog – både virkelige og mytologiske personer. En af dem er Amlod, som ifølge sagnet var prins af Jylland. Historien om Amlod inspirerede omkring år 1600 den engelske digter William Shakespeare til dramaet om prins Hamlet.

I Middelalderen blev bøger kopieret med håndskrift af munke. Først da man begyndte at trykke bøger i 1500-tallet, blev Saxos bog kendt i hele Europa. Allerede i Middelalderen blev det dog et vigtigt værk i Danmark. Mange har siden brugt *Gesta Danorum* til at beskrive Danmarks tidlige historie. Saxo beskrev danskerne som en særlig stamme med en lang historie. Denne beskrivelse var blandt andet populær i 1800-tallet, hvor nationalismen i Danmark var stærk. Men Saxo brugte til tider usikre kilder, og dele af værket er helt opdigtet.

KRISTENDOMMENS INDFØRELSE

I det danske område dyrkede indbyggerne i tidligere tider en nordisk religion, der kaldes asatro. Det betyder troen på aserne (guderne). Hovedguden i denne religion var Odin. Han beskrives som regel som en gammel enøjet mand med to ravne. Blandt de andre guder i den nordiske mytologi kan nævnes frugtbarhedsguden Frej og torden- og krigsguden Thor, der kørte hen over himlen med sin vogn.

Mange gudenavne fra den nordiske mytologi lever videre i det danske sprog, for eksempel i ugedagene. Onsdag kommer af Odin, torsdag af Thor og fredag af Freja. Også mange stednavne har rødder i mytologien. Det gælder for eksempel Odense. Den fynske bys navn kommer af "Odins vi", der betyder Odins helligdom.

Kristendommen kom til landet i Vikingetiden. Den tyske missionær Ansgar byggede i midten af 800-tallet kirker i Hedeby og Ribe, og i 965 blev Harald Blåtand døbt. Ifølge overleveringen lod han sig døbe som kristen, efter at en tysk præst ved navn Poppo havde "båret jernbyrd" for ham. At bære jernbyrd var i Middelalderen en form for bevisførelse i retssager. Det betød, at en person skulle bære et stykke glødende jern i sine hænder. Hvis der ikke kom brandsår på

huden, havde den anklagede bevist sin uskyld. Poppo havde båret jernbyrd for at bevise kristendommens sandhed.

Kristendommen afløste dog ikke den nordiske religion med det samme. På den tid var det kun samfundets elite, der lod sig omvende til kristendommen. Den jævne befolkning dyrkede stadig asatroens guder og ritualer.

De første 100 år efter Harald Blåtands døb var kristendommen i Danmark underlagt ærkebiskoppen i Hamburg-Bremen.

I 1000-tallet opstod en selvstændig dansk kirke, der bestod af otte stifter, det vil sige kirkelige områder med en biskop som øverste leder. De otte stifter var Slesvig, Ribe, Århus, Viborg, Vendsyssel, Odense, Roskilde og Lund i Sydsverige, der på det tidspunkt var en del af Danmark.

I 1103 fik Lund sin egen ærkebiskop med hele Norden under sig. Norden blev dermed et selvstændigt religiøst område som en del af den katolske kirke og direkte under paven i Rom. I forbindelse med Reformationen i 1536 rev den danske kirke sig løs fra pavekirken. Siden da har den danske folkekirke været protestantisk (evangelisk-luthersk).

Dagmarkors (øverst). △

Thors hammer (nederst). △

KIRKE OG RELIGION I DANMARK

△ Den jødiske synagoge i Krystalgade i København (øverst).

△ Muslimer i bøn (nederst).

Der er religionsfrihed i Danmark. Den sikrer, at borgerne har ret til at forene sig i trossamfund for at dyrke deres tro på den måde, de ønsker. Religionsfriheden blev indført med grundloven i 1849 som en af de grundlæggende frihedsrettigheder i det nye demokrati. Tidligere tiders trosvang blev dermed endeligt afskaffet.

Religionsfriheden indebærer, at den enkelte borger kan dyrke den religion, han eller hun ønsker. Og alle kan frit skifte religion. Man kan også vælge ikke at være troende. Alle borgere i Danmark har de samme borgerlige og politiske rettigheder, uanset om de har den ene, den anden eller slet ingen religiøs tro. Danmarks monark (dronningen) er som den eneste person ikke omfattet af religionsfriheden. Grundloven fastslår, at monarken skal tilhøre den evangelisk-lutherske kirke.

Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes af staten. Staten yder tilskud til folkekirken, og staten opkræver den særlige kirkeskat. Kirkeskatten er en slags medlemskontingent til folkekirken. Det er derfor kun medlemmer af folkekirken, som skal betale kirkeskat.

Den danske folkekirke og kristendommen har sat sig mange spor i det danske samfund. Over alt i landet står kirker som tydelige symboler på kristendommens lange historie i Danmark. Kristendommen har været med til at påvirke udviklingen af det danske samfund. Kirkelige fest- og helligdage markeres fortsat i løbet af året. Og den

danske folkekirke varetager på statens vegne en række opgaver, for eksempel at registrere fødsler, navngivning og dødsfald. Det har kirken gjort i flere hundrede år.

Folkekirken har altså tætte bånd til staten og har en særlig position sammenlignet med andre trossamfund. Folketinget vedtager de love, som gælder for folkekirken. Men staten blander sig ikke i kirkens indre liv.

Det er et af den danske folkekirkes kendetegn, at ingen kan udtale sig på kirkens vegne. Folkekirken har ingen officiel talsmand. Den deltager heller ikke som folkekirke i den politiske debat. De fleste danskere betragter religion som en privatsag. Der er tradition for at skelne mellem religion og politik. Den danske folkekirke fremhæves ofte for at være en bred og rummelig kirke. Det vil sige, at den giver plads til betydelige forskelle i opfattelsen af den evangelisk-lutherske kristendom.

Størstedelen af den danske befolkning er medlem af folkekirken, men medlemskabet er frivilligt. Det er også meget forskelligt, hvor ofte medlemmerne kommer i kirken til gudstjenester eller ved andre lejligheder.

Folkekirkens organisation er ligesom alle andre offentlige institutioner demokratisk og bygger på medlemmernes deltagelse. Fra gammel tid bruger man ordet sogn som navn for den lokale kirke og dens medlemmer. Et sogn ledes af et menighedsråd. Det består af demokratisk valgte medlem-

mer af menigheden og sognets præst(er). Den øverste administrative myndighed i folkekirken er kirkeministeren.

Længe før der blev indført religionsfrihed, havde kongen givet særlig tilladelse til, at jøder samt romersk-katolske og reformerte kristne (protestanter) kunne udøve deres tro i Danmark. Siden grundloven blev indført, har borgerne brugt religionsfriheden til at danne mange forskellige menigheder eller trossamfund. Nogle bygger ligesom folkekirken på den evangelisk-lutherske forståelse af kristendommen. De ønsker blot at stå frit og selvstændigt i forhold til folkekirken. Andre bygger på nogle af de mange andre forståelser af kristendommen, som findes rundt om i verden. Der findes imidlertid også menigheder eller trossamfund i Danmark inden for de fleste af de andre religioner, der er mest udbredt i verden.

En gruppe borgere kan frit danne en menighed eller et trossamfund. Det skal ikke registreres eller godkendes af nogen offentlig myndighed. Der står dog i grundloven, at det er en betingelse, at "intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden". Det betyder, at man også ved religionsdyrkelse skal respektere de øvrige regler, der gælder i samfundet.

Menigheder eller trossamfund kan frit ansætte religiøse forkyndere, det vil sige præster, imamer, rabbinere osv. De kan også bygge eller indrette huse til at udøve deres religion – for eksempel kirker, templer, syna-

goger eller moskeer. Blot skal man ligesom ved alt andet byggeri have tilladelse fra kommunen. Den skal sikre, at byggeriet kan ske inden for de rammer, som er fastlagt i lokalplaner mv. Menigheder eller trossamfund kan også oprette skoler. De kan få lov til at anlægge begravningspladser. Og de kan naturligvis som alle andre benytte sig af ytringsfriheden – eksempelvis til at udgive religiøse skrifter.

En religiøs organisation, hvis vigtigste formål er at dyrke en gud, kan søge Kirkeministeriet om at blive godkendt som menighed eller trossamfund. En sådan godkendelse giver nogle særlige rettigheder i samfundet. På det religiøse område drejer det sig især om, at menighedens præst (eller anden religiøs leder) kan få lov til at foretage vielser. Det vil sige gifte et brudepar med samme juridiske gyldighed, som hvis de var blevet viet i folkekirken eller på kommunens rådhus.

Der er i alt godt 100 godkendte menigheder og trossamfund i Danmark. Ud over kristne er det blandt andre islamiske, jødiske, buddhistiske og hinduistiske. Godkendte menigheder eller trossamfund får ikke direkte økonomisk støtte fra staten. Skattereglerne giver imidlertid forskellige muligheder for, at de kan få en indirekte støtte. Den næststørste trosretning i Danmark i dag er islam, som omfatter en række forskellige trossamfund. Det er kun medlemskab af folkekirken, myndighederne registrerer. Derfor findes der ingen officiel statistik over,

hvor mange borgere der hører til de forskellige andre religioner, menigheder eller trossamfund.

Ryde Kirke, Vestjylland, Danmark. ▽
Et typisk eksempel på en dansk kirke bygget i det 12. århundrede.

SKIKKE OG MÆRKEDAGE

I Danmark fejrer man i løbet af året en række helligdage, mærkedage og særlige skikke. På mange af disse dage har børnene fri fra skole, og de voksne har fri fra arbejde.

FASTELAVN:

Fastelavn er et andet ord for karneval. Det er en forårsfest, der kan spores tilbage til Oldtidens Romerrige og Ægypten. Fastelavn i Danmark var oprindeligt indgangen til fastetiden inden for den kristne tro. Efter gammel skik klæder børnene sig ud og slår til en tønde. I gamle dage var der en levende kat i tønden, og den, der slår tønden i stykker, kaldes stadig for kattedeunge. I dag er der slik og frugt i tønden. Fastelavn ligger 49 dage før påske.

PÅSKE:

Påske er den kristne højtid, der markerer, at Jesus blev korsfæstet, døde og opstod fra de døde. I Danmark bruges påske ofte til familiefester. Fra gammel tid er der tradition for, at man giver hinanden påskeæg. Ægget er et gammelt frugtbarhedssymbol. I dag er påskeæg ofte lavet af chokolade. Påske ligger hvert år i marts eller april.

1. MAJ:

Arbejderbevægelsens internationale kampdag fejres med optog og arrangementer over hele landet.

PINSE:

Med pinsen fejrer man inden for kristendommen, at Helligånden er kommet til jorden. Pinsen var oprindeligt afslutningen på syv ugers glædesfest efter påske. I pinsen har nogle den tradition at stå tidligt op for at se solen "danse" samt at holde pinsefrokost, for eksempel ved at have en madkurv med i skoven. Pinsen ligger hvert år i maj eller juni.

GRUNDLOVSDAG:

Den 5. juni er grundlovsdag, hvor man med møder og taler fejrer Danmarks demokratiske forfatning, *Danmarks Riges Grundlov*. Danmark fik sin første grundlov i 1849.

SANKTHANS:

Den 23. juni om aftenen fejres sankthans. Baggrunden for at fejre sankthansaften er en blanding af hedensk folketradition og kristendom. Festen markerer midsommeren, og efter gammel skik brændes bål og dukker, der forestiller hekse. Sankthans er samtidig en markering af Johannes Døberens fødselsdag den 24. juni.

JULEN:

Til jul fejres Jesu fødsel. Juleaften er den 24. december, hvor familierne samles, spiser sammen og giver gaver. De fleste danser om juletræet og synger julesalmer. Mange går også i kirke til julegudstjeneste. Julen var oprindeligt en hedensk solhvervsfest.

Den 25. og 26. december kaldes første og anden juledag. Her samles mange familier til julefrokost.

NYTÅR:

Nytårsaften, 31. december, bliver der holdt fester og skudt fyrværkeri af over hele landet. Nytårsdag, 1. januar, holder langt de fleste arbejdspladser og butikker lukket.

ANDRE HØJTIDER OG MÆRKEDAGE:

Den øgede kulturelle udveksling i verden har også bragt en række andre skikke og mærkedage til Danmark. Nogle af dem skyldes, at der er kommet flere danskere med udenlandsk baggrund. På nogle skoler markerer man for eksempel den muslimske fastemåned ramadanen. Ligeledes fejrer nogle den amerikanske tradition halloween i oktober/november. Børnene klæder sig ud som hekse, spøgelser eller lignende, og man laver lygter af udhulede græskar. Flere steder i landet fejres desuden karneval efter sydamerikansk forbillede med udklædning, sambamusik og optog. Det største karneval afholdes i pinsen i København.

UNGDOMSKULTUR OG ALTERNATIVER

△ "Læderjakter" fra sidst i 1960'erne (øverst).

△ Danmark 1974. Roskilde Festival. 20.000 gæster til musikfestival (nederst).

Efter 2. Verdenskrig fik ungdommen sin egen kultur, som tydeligt adskilte sig fra de voksnes verden. Ungdommen opstod nu som en ny fase i livet, og de unge som en ny gruppe i samfundet. Ungdomskulturens forskellige udbud af musik og mode delte de unge op i forskellige ungdomsgrupper med forskellig livsstil. I 1950'erne, 1960'erne og 1970'erne var der for eksempel ungdomsgrupper og ungdomskulturer, der blev kaldt læderjakter, vilde engle, flippere og blomsterbørn.

De forskellige ungdomsgrupper havde forskellige kulturer og mål. Ungdomskulturen blev et alternativ til den eksisterende kultur. For mange var den også en modkultur til de voksnes – forældrenes – livsstil og holdninger. Ofte kalder man hele denne udvikling for ungdomsoprøret.

Ungdomskulturen blev i Danmark båret af de store årgange, som blev født under 2. Verdenskrig og lige efter. De voksede op i et samfund, der blev rigere. Flere skulle have en uddannelse og var derfor længere tid om at træde ind i det voksne arbejdsliv. Forbillederne for det danske ungdomsoprør i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne var kulturelle og politiske tendenser og bevægelser i blandt andet Nederlandene, England og USA.

Også i Danmark var det internationale konflikter, der gav ungdomsoprøret slagkraft. Det gjaldt blandt andet Cuba-krisen, Vietnam-krigen, frygten for en atomkrig samt Den Kolde Krigs ideologiske kamp mellem kommunisme og kapitalisme.

Universiteterne og kønsrollerne blev to af de varmeste emner i det danske ungdomsoprør. En del af ungdomsoprøret begyndte på universiteterne. De havde indtil da været ret små institutioner, hvor en lille elite blev uddannet til forskere og embedsmænd. Efterhånden søgte bredere samfundsgrupper ind på universiteterne. Disse unge ønskede, inspireret af studenteroprør i USA og Paris, at være med til at bestemme over deres studier. De ville afskaffe mange af universitetets stive strukturer og traditioner. Også de traditionelle kønsroller blev udfordret. De unge så anderledes på samlivsformer og familien end deres forældre. De unge ønskede ligestilling mellem mænd og kvinder.

En del af holdningerne fra ungdomsoprøret præger stadig danskernes forhold til uddannelse, arbejde, kønsroller og globalisering.

HØJSKOLEBEVÆGELSEN

De danske folkehøjskoler har spillet en vigtig rolle for udviklingen af det danske samfund. Den første folkehøjskole blev grundlagt i Rødding i Sønderjylland i 1844 af Christian Flor. Han var inspireret af præsten og digteren N.F.S. Grundtvig, som ønskede at oplyse og uddanne ungdommen. Grundtvigs ideer om folkeoplysning og almen dannelse blev på denne måde udgangspunktet for højskolebevægelsen.

Folkehøjskolerne skulle være anderledes end skoler og universiteter. Eleverne på højskolerne skulle ikke lære udenad og gå til eksamen. I stedet skulle de lære at være nysgerrige og diskutere. Befolkningen skulle "lære for livet". Foredrag og fællessang var vigtige dele af højskoletanken. Siden 1894 er *Højskolesangbogen* udkommet i mange udgaver.

Selv om Grundtvig var præst, var det ikke højskolernes formål at forkynde kristendommen. Folkehøjskolerne var udtryk for en helt ny tankegang. Især bøndernes børn blev sendt på højskole i 1800-tallet. I første omgang var det kun drenge og unge mænd, der kom på højskole. Men fra 1885 kunne også piger tage på højskoleophold.

Andelsbevægelsens store succes i Danmark skyldes blandt andet, at landbefolkningen blev bedre uddannet gennem højskoleophold. På mange højskoler diskuterede man også politik, og en del danske politikere fra 1900-tallet havde rødder i højskolebevægelsen. I slutningen af 1900-tallet var det ikke længere kun unge fra landet, der tog på højskole. I stedet blev det mere almindeligt, at unge efter studentereksamen tilbragte et halvt år på en folkehøjskole. Mange brugte opholdet som en personlig og almen dannelse, inden de begyndte på en videregående uddannelse.

Et højskoleophold afsluttes ikke med en eksamen, så der er ikke tale om en uddannelse i sig selv. I nyere tid har flere højskoler måttet lukke. Det skyldtes især, at ungdomsårgangene er blevet mindre, og derfor er der færre elever. Det betyder, at højskolerne konkurrerer om stadig færre elever. Der er samtidig opstået nye former for højskoler, hvor for eksempel idræt på eliteniveau prioriteres højere end foredrag og fællessang. Uanset om højskolerne i dag lægger vægt på idræt eller mere teoretisk undervisning, er det dog et krav, at kurserne skal være tilrettelagt, så alle kan være med.

Grundtvigstatue ved ►
Marmorkirken i København.

SKOLEGANG OG UDDANNELSE I DANMARK

Den danske skoles historie går tilbage til Middelalderen. Ældst er de latinske skoler, som omkring 1200 opstod i tilknytning til domkirkerne. Betegnelsen latinske skole blev bevaret frem til 1903 for mange af de skoler, som forberedte de unge til universitetet.

Efter Reformationen i 1500-tallet blev børn undervist i Martin Luthers *Lille Katekismus*, en håndbog i den kristne tro. Det var den lokale præst eller degn (præstens hjælper), der underviste. Børnene gik kun i skole en eller to dage om ugen.

I 1700-tallet blev der oprettet en del skoler. Fra slutningen af århundredet blev der dannet seminarier, som havde ansvaret for at uddanne lærere. Den danske folkeskole blev grundlagt i 1814, hvor reglerne for undervisning blev gjort ens for hele landet.

Der er ikke skolepligt i Danmark, men derimod 9 års undervisningspligt. Det betyder, at alle børn skal modtage undervisning i 9 år, der lever op til loven. Forældre kan frit vælge mellem offentlige og private skoler eller selv at undervise deres barn hjemme. Der er dog det krav, at eleven skal opnå samme faglige niveau som i folkeskolen, hvis barnet undervises i hjemmet. Selv om der ikke er skolepligt, går næsten alle danske børn i skole. I dag omfatter grundskolen ud over den gratis folkeskole også en række frie grundskoler og efterskoler samt visse ungdomsskoletilbud. Grundskoletilbudene omfatter en 1-årig børnehaveklasse, et 9-årigt grundlæggende skoleforløb, hvor undervisningspligten kan opfyldes, og en

1-årig 10. klasse. Folkeskolen skal ifølge folkeskoleloven give børnene både faglige kvalifikationer og forberede dem til at deltage som borgere i et demokratisk samfund. Alle fag er fælles for piger og drenge, og eleverne undervises normalt klassevis og samlet gennem hele grundskoleforløbet. Skolen samarbejder tæt med forældrene, og forældrene kan få indflydelse på deres barns skole ved at blive medlem af skolens bestyrelse og ved at deltage i møder på skolen.

Det er frivilligt, om man vil videreudanne sig efter de 9 års undervisningspligt. Arbejdsmarkedet i det danske samfund stiller dog i stigende grad krav til borgerne om uddannelse og dygtighed, og det er derfor de færreste, der vil kunne klare sig med 9 års skolegang. Alle borgere i Danmark har derfor adgang til mange forskellige uddannelser, og langt de fleste uddannelser er gratis for den enkelte borger.

Hovedparten af unge i Danmark fortsætter efter grundskolen med en af de mange ungdomsuddannelser. Det gælder begge køn. En ungdomsuddannelse kan være rettet mod erhvervslivet eller videre uddannelse. En erhvervsuddannelse kan for eksempel være inden for handel, kontor eller håndværk. Inden for social- og sundhedsområdet kan man blive uddannet pædagogmedhjælper eller social- og sundhedshjælper. Der findes flere forskellige gymnasiale uddannelser, der giver adgang til videregående uddannelser, og som blandt andet omfatter det almene gymnasium, handels-

gymnasium (hxx), teknisk gymnasium (htx) og højere forberedelseseksamen (HF).

De videregående uddannelser varierer i længde alt efter, hvad man studerer. Videregående uddannelser kan være korte (2-3 år), mellemlange (3-4 år) og lange (5-6 år). Ved en kort videregående uddannelse kan man for eksempel blive laborant, datamatiker eller bygningskonstruktør. På de mellemlange videregående uddannelser kan man for eksempel blive pædagog, journalist, lærer eller sygeplejerske. En lang videregående uddannelse kan for eksempel være en universitetsuddannelse inden for naturvidenskab, jura, samfundsfag eller humaniora. Man skal normalt have en gymnasial uddannelse for at blive optaget på en mellemlang eller lang videregående uddannelse.

Der er også mange uddannelsesstilbud til voksne borgere i Danmark, og man taler ofte om muligheden for livslang uddannelse. Man kan uddanne sig, hvis man ønsker et nyt job, der stiller særlige krav, eller hvis der for eksempel er kommet nye maskiner på arbejdsplads, som kræver særlige kompetencer. Voksne har mulighed for at tage en erhvervsuddannelse eller kurser på de tekniske skoler. Voksne kan også gå til afsluttende prøve/eksamen i enkelte fag på folkeskoleniveau eller HF på et af de mange voksenuddannelsescentre (VUC). Endvidere er der mulighed for at tage en supplerende uddannelse på universitetet, ligesom der er forskellige uddannelsesstilbud for voksne med læse- eller staveproblemer.

FAMILIE OG FAMILIELIV

Familien har undergået store forandringer i Danmark gennem de seneste hundrede år og især siden 1960'erne, hvor nye kulturelle strømninger ikke blot påvirkede politik, kunst og musik, men også samlivsformerne og måden at leve på.

Hvor familien – kernefamilien – tidligere typisk bestod af en mand og en kvinde, der var gift, og deres børn, er der i dag mange andre familietyper: papirløse ægteskaber, hvor par med eller uden børn bor sammen

uden at være gift, registrerede partnerskaber mellem homoseksuelle, enlige med børn og enlige uden børn.

Ægteskabet er stadig den mest almindelige samlivsform. For eksempel var 78 procent af alle samboende par i 2006 gift. Men andelen af de personer, der gifter sig, er faldet markant gennem årene. For eksempel var 88 procent af alle 30-årige kvinder i 1970 gift, hvorimod andelen i 2006 kun var 44 procent. Samtidig er både mænd og kvinder

ældre end tidligere, når de gifter sig første gang. Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at de venter med at danne par. Tværtimod er det blevet mere almindeligt, især blandt yngre mennesker, at par bor sammen, selv om de ikke er gift. Par, der bor sammen uden at være gift ("papirløse ægteskaber"), har dog ikke automatisk de samme juridiske og økonomiske forpligtelser over for hinanden som ægtepar.

I Danmark tilstræbes det, at homoseksuelle har de samme rettigheder og pligter som alle andre borgere, og homoseksuelle kan derfor indgå et registreret partnerskab, der er juridisk bindende på samme måde som et ægteskab mellem en mand og en kvinde. Der er dog visse undtagelser. For eksempel har homoseksuelle ikke mulighed for kirkelig vielse, og homoseksuelle par har heller ikke samme muligheder for at adoptere.

Det er også blevet mere almindeligt end tidligere, at voksne bor alene, og antallet af enlige voksne over 18 år er steget kraftigt. Mere end en tredjedel af alle voksne lever som enlige, det vil sige, at de hverken er gift eller bor sammen med en partner. Og blandt de enlige voksne over 18 år lever omkring 60 procent helt alene, mens resten bor sammen med andre personer, som afhængig af deres alder ofte er enten deres forældre eller børn. Den stigende andel af voksne, der lever alene, skal blandt andet ses i sammenhæng med, at det er blevet mere almindeligt at blive skilt. Det betyder samtidig, at der er flere og flere børn, der bor sammen med enten deres mor eller deres far.

Det danske samfund hviler på respekten for det enkelte menneske. Dette betyder, at mænd og kvinder har samme rettigheder i det politiske og det økonomiske liv og i familielivet med hensyn til retten til at stifte familie, blive skilt osv. Også børn har rettigheder, selv om de er under myndigheds-

alderen. Myndighedsalderen er i Danmark 18 år. For eksempel må børn under 13 år ikke arbejde uden for hjemmet. Forældre må ikke slå deres børn, og børn, der udsættes for vold af deres forældre, eller som på anden måde behandles dårligt, kan blive tvangs-fjernet af myndighederne og sat i pleje hos en anden familie. Når børnene bliver 18 år og dermed myndige, kan de frit vælge, hvordan de vil leve deres liv og med hvem.

En mand og en kvinde, der ønsker at gifte sig, kan indgå ægteskab i Danmark under visse betingelser. Blandt andet skal begge have lovligt ophold i Danmark og være fyldt 18 år. Unge under 18 år kan dog søge om særlig tilladelse. Ægteskaber i Danmark kan kun indgås på frivilligt grundlag, og det er derfor strafbart at forsøge at tvinge nogen til at indgå i et ægteskab, som de ikke selv ønsker.

En ægtefælle, hvad enten det er kvinden eller manden, som ikke ønsker at fortsætte

ægteskabet, har ret til at få separation i et år og derefter skilsmisse. Hvis parret er enige om at ville skilles, kan de få skilsmisse allerede efter seks måneder. Og hvis skilsmissen skyldes særlige forhold, for eksempel utroskab eller vold, kan man få skilsmisse uden først at have været separeret.

I et ægteskab har moderen og faderen fælles forældremyndighed over deres fælles børn. Efter en skilsmisse fortsætter forældrene med at have fælles forældremyndighed over børnene.

Det er forældrene selv, der afgør, hvordan de vil dele ansvaret for deres fælles børn, hvis de går fra hinanden. Hvis en forælder ønsker forældremyndigheden alene, er det retten, der afgør, hvem af forældrene der skal have forældremyndigheden alene. Mange børn bor på skift hos begge forældre og får nye forældre ("papforældre") og søskende, hvis forældrene gifter sig eller flytter sammen med en ny partner.

SPORTSLIV

- △ Det danske herrelandshold vandt EM i fodbold i 1992.
- ▽ Det danske kvindelandshold vandt VM i håndbold i 1997.

Også i Danmark udgør sport en stor del af fritidslivet. Det gælder især fodbold og håndbold, hvor Danmark har oplevet at vinde større internationale mesterskaber. I 1992 vandt det danske herrelandshold guld ved Europamesterskabet i fodbold, og i 1997 vandt kvindelandsholdet guld ved Verdensmesterskabet i håndbold.

KULTURKANON 2006

I 2006 udgav Kulturministeriet *Kulturkanon 2006*. Denne kanon samler markante og fremtrædende værker og personer inden for dansk kunst og kultur. Der blev nedsat otte kanonudvalg, som inden for hver sit område skulle lave en kanonliste over betydningsfulde værker. Resultatet blev otte kanonlister, én for hvert af følgende områder: arkitektur, billedkunst, design og kunsthåndværk, film, litteratur, musik, scenekunst og børnekultur.

De følgende temabokse om dansk kunst og kultur bygger på *Kulturkanon 2006*. Formålet er ikke at give en præcis gengivelse af alle værker og kunstnere, som *Kulturkanon 2006* nævner, men derimod at bruge *Kulturkanon 2006* som grundlag for en beskrivelse af dansk kultur- og kunsthistorie.

DANSK LITTERATUR

Den ældste litteratur på dansk grund er skrevet på oldnordisk med runer. Ordet "runer" betyder "hemmeligheder", og runerne blev ofte tillagt magisk kraft. Runerne blev oprindeligt ridset ind på løse genstande, men senere blev de hugget ind i sten. Den mest kendte danske runeindskrift findes på Harald Blåtands Jellingesten. Runeskriften spredte sig fra Danmark til Norge og Sverige, hvor den visse steder har været anvendt længe efter, at de latinske bogstaver blev indført.

En stor del af den tidlige danske litteratur blev skrevet på latin. Det gælder for eksempel Saxos danmarkshistorie *Gesta Danorum*. De første folkeviser blev dog allerede i 1500-tallet skrevet ned på dansk. Indtil da var den danske folkevisetradition blevet holdt i live ved mundtlig overlevering. Folkevisernes vers blev sunget til musik af en forsanger, mens publikum sang omkvædet. Disse lange fortællinger handlede ofte om riddere og andre fra adelsmiljøet.

Efter Middelalderen og frem til 1800 var digte på vers mere ansete end prosaen. Digte blev skrevet i mange forskellige stilarter. En kendt digter fra slutningen af denne periode er Johannes Ewald (1743-81).

Han skrev blandt andet syngespillet *Fiskerne*. Herfra stammer den danske kongesang *Kong Kristian stod ved højen mast*.

Et andet markant værk er kongedatteren Leonora Christinas (1621-98) skildring af sit fængselsophold i Blåtårn, *Jammers Minde*. Skildringen blev nedskrevet i årene 1673-74, men først udgivet i 1869.

1700-tallets mest fremtrædende danske dramatiker var Ludvig Holberg (1684-1754). Han skrev en lang række komedier, som blandt andet gjorde grin med det finere borgerskab. De fleste af disse komedier blev opført på Det Kongelige Teater. En af de bedst kendte komedier er *Jeppe på Bjerget*, hvor en bonde bliver bildt ind, at han er herremand for en dag. Holberg blev født i Bergen i Norge, der dengang hørte til Danmark. Som voksen levede han i København, hvor han var professor på universitetet. Han skrev lærebøger om historie og statsforhold, og hans roman *Niels Klim*, der udkom på latin, blev en stor europæisk succes. Holberg var den vigtigste repræsentant i Danmark for oplysningsfilosofien, der dyrkede fornuft og samfundskritik. Den trivede især i Frankrig, hvorfra Holberg hentede megen inspiration til sit store forfatterskab.

Dansk litteratur fra 1800 til i dag omfatter flere store forfattere og fortællere. En af de mest kendte er H.C. Andersen, der blev født i Odense i 1805. Han digtede eventyr, som nu har glædet både børn og voksne i Danmark og resten af verden gennem to

◀ H.C. Andersen.

århundreder. H.C. Andersens eventyr er oversat til mere end 125 sprog. Hans historier om *Den Lille Havfrue*, *Den Grimme Ælling* og *Hyrdinden og Skorstensfejeren* er blandt de mest læste. Selvom H.C. Andersen er bedst kendt for sine eventyr, skrev han også romaner og digte. H.C. Andersen døde i 1875.

Adam Oehlenschläger (1779-1850) var digter og blev kaldt Nordens digterkonge. I 1802 skrev han digtet *Guldhornene*, som handler om fundet af et guldhorn fra Oldtiden, som siden blev stjålet og smeltet om. Det var også Oehlenschläger, som i 1819 skrev digtet *Der er et Yndigt Land*, som er Danmarks nationalsang.

Steen Steensen Blicher (1782-1848) var en af de første danske forfattere, som skrev romaner og noveller. Han er især kendt for *Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog* fra 1824, hvor hovedpersonen beskriver sin udvikling og sine oplevelser i dagbogsform. Af markante værker fra sidste del af 1800-tallet kan nævnes: J.P. Jacobsens (1847-1885) *Fru Marie Grubbe*, Herman Bangs (1857-1912) *Ved Vejen* og Henrik Pontoppidans (1857-1943) *Lykke-Per*.

I 1900-tallets danske litteraturhistorie hører Johannes V. Jensen (1873-1950) og Karen Blixen (1885-1962) til de vigtigste forfattere. Johannes V. Jensen skrev digte og romaner, hvoraf den bedst kendte er *Kongens Fald* fra 1901, en historisk roman om Christian 2. i 1500-tallets

Danmark. I 1944 fik Johannes V. Jensen Nobelprisen i litteratur. Karen Blixens bedst kendte roman er *Den Afrikanske Farm* fra 1937. Den handler om hendes oplevelser i Kenya i de første årtier af 1900-tallet. Karen Blixen skrev også mange noveller, som har gjort hende kendt i hele verden.

Blandt nyere forfattere kan blandt andre roman- og novelleforfatteren Klaus Rifbjerg (f. 1931) fremhæves. Rifbjerg debuterede i 1956 med novellesamlingen *Under Vejr med Mig Selv* og udgav i 1958 romanen *Den Kroniske Uskyld*, som er et af hans mest kendte værker. Også forfatteren og lyrikeren Inger Christensen er en fremtrædende skikkelse i det 20. århundredes danske litteratur. Hendes produktion omfatter både prosaværker og lyrik.

Karen Blixen (øverst). ▷

Ludvig Holberg ved Det Kongelige Teater (midten). ▷

Klaus Rifbjerg (nederst). ▷

DANSK SCENEKUNST

Scenekunsten omfatter en række forskellige genrer: skuespil, ballet, revy og koncerter. Også skuespil, der opføres for eksempel på gaden og uden for en traditionel teater-scene, betegnes som scenekunst. Fælles for scenekunsten er, at den opføres her og nu foran et publikum. Og som det er tilfældet med andre kunstarter, har også den danske scenekunst været inspireret af udlandet, ligesom den har slået igennem internationalt.

I *Kulturkanon 2006* fremhæves blandt andre følgende eksempler på dansk scenekunst, der har – og har haft – særlig betydning for det danske kulturliv:

Jeppe på Bjerget blev skrevet af Ludvig Holberg i 1722. Skuespillet er en komedie og blev opført første gang i slutningen af 1722 på den første danske skueplads i Lille Grønnegade.

Adam Oehlenschläger var inspireret af de arabiske fortællinger i *1001 Nats Eventyr*, da han i 1805 skrev skuespillet *Aladdin eller Den Forunderlige Lampe*. Skuespillet blev første gang opført på Det Kongelige Teater i 1839 og handler om den unge Aladdin, der ved hjælp af en tryllering og den forunderlige lampe bliver sultan over Persien.

Koreografen August Bournonvilles *Sylfiden* er en af de mest kendte danske ballerter. Bournonville skabte *Sylfiden* efter en fransk ballet, men med sin egen personlige fortolkning og med ny musik af Herman Severin Løvenskjold. Balletten blev opført

første gang på Det Kongelige Teater i 1832, men den danses stadig i dag på både danske og udenlandske scener. *Sylfiden* handler om en ung skotsk mand, James, der på sin bryllupsdag løber bort med en sylfide.

Henri Nathansens skuespil *Indenfor Murene* handler om den unge jødiske pige Esther Levin og den unge ikke-jødiske Jørgen Herming, der forelsker sig i hinanden. Deres forhold giver problemer, fordi de har forskellige kulturelle baggrunde. Siden skuespillet blev opført første gang i 1912, er det blevet spillet over 500 gange alene på Det Kongelige Teater.

I januar 1939, otte måneder før 2. Verdenskrig startede, havde Kjeld Abells skuespil *Anna Sophie Hedvig* premiere på Det Kongelige Teater. Skuespillet handler om lærerinden Anna Sophie Hedvig, der under et besøg hos nogle slægtninge i København fortæller, at hun har slået den onde skolebestyrerinde fru Møller ihjel, fordi skolebestyrerinden tyranniserede hende. *Anna Sophie Hedvig* er et politisk skuespil, hvor Kjeld Abell indirekte kritiserede Danmarks passivitet over for den fremherskende fascisme i Europa.

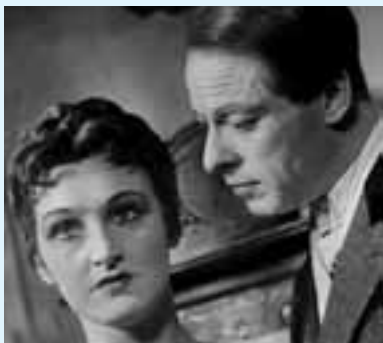
Også revy er en scenekunst med stor bredde og kan indeholde både komiske, satiriske og politiske budskaber. I *Kulturkanon 2006* nævnes følgende revynumre, der tilsammen viser denne bredde: *Man binder os på mund og hånd*, der blev skrevet af Poul Henningsen og sunget af Liva Weel i 1940, *Skolekamme-*

rater, der blev spillet af Dirch Passer og Kjeld Petersen i 1956, *Brev til Bulganin*, der blev fremført af Oswald Helmuth i 1957 og *Fingernummeret*, der blev spillet af Dirch Passer i 1974. Mange revynumre har en gyldighed, der rækker langt frem i tiden. For eksempel lavede rap-gruppen Outlandish i 2004 en nyindspilning af Poul Henningsens *Man binder os på mund og hånd*.

I Harald Landers klassiske ballet *Etudes* er det selve dansen, som er i centrum, og den har ikke en egentlig handling. Balletten blev opført første gang på Det Kongelige Teater i 1948 og blev efterfølgende i 1952 sat op på Pariseroperaen. *Etudes* er i dag blevet til en international balletklassiker, der opføres i St. Petersborg, Tokyo, Sydney, Paris, New York og Beijing.

Koreografen Flemming Flindt har også med sine ballerter været med til at give dansk ballet anelse i udlandet. For eksempel blev Flindts ballet *Enetimen*, der var skabt til og blev vist på dansk tv i 1963, opført på Opera Comique i Paris og på Det Kongelige Teater i 1964.

Endelig kan punkgruppen Sort Sols koncerter i 1987 i den nedlagte pornobiograf Carlton og i den nedlagte fabrik Wurst i 1988 nævnes som eksempler på de mange forskellige udtryksformer og budskaber, som dansk scenekunst rummer.

Kirsten Rolffes og William Rosenberg △
i *Indenfor Murene* på Det Kongelige
Teater, 1956.

Det Kongelige Teater (opført 1874). ▷
Det første egentlige teater, hvor man opførte
skuespil på dansk, var et teater i Lille Grønne-
gade i København. Teateret åbnede i 1722 og
brændte i 1728. Under navnet Den Kongelige
Danske Skueplads genåbnede det i 1748 på
Kongens Nytorv, hvor den danske national-
scene, Det Kongelige Teater, stadig ligger.

DANSK BILLEDKUNST: KUNSTMALERE OG BILLEDHUGGERE

- △ Hammershøi-udstilling (øverst).
- △ Thorvaldsens Museum, København (nederst).

Danmark har en lang tradition for maler- og skulpturkunst. Af fremtrædende værker fra før 1800-tallet peger *Kulturkanon 2006* blandt andet på Oldtidens *Solvognen* (cirka 1300 f.Kr.) og Salys statue af Frederik 5. (1771), der den dag i dag står på Amalienborg Slotsplads.

Første halvdel af 1800-tallet kaldes Guldalderen, for det var en periode, hvor dansk kultur blomstrede. Under stærk påvirkning af den romantiske bølge i Tyskland opstod der en ny måde at beskrive den danske historie og nationale identitet på i malerier, digte og musik. Mange af 1800-tallets kunstnere var nationalromantikere. De malede eller digtede om det danske sprog, landskabet eller danmarkshistorien. Italiens hovedstad, Rom, var kunstnernes foretrukne rejsemål. Hertil tog de på dannelsesrejser for at få inspiration og møde andre kunstnere.

Bertel Thorvaldsen (1770-1844) er danmarkshistoriens bedst kendte billedhugger. I 1797 rejste han til Italien og levede flere år i Rom. Her skabte han mange skulpturer, blandt andet gravmonumentet over pave Pius 7. Flere af hans værker var inspireret af det antikke Grækenland og Romerriget. I 1838 vendte Thorvaldsen tilbage til Danmark. Hans skulpturer fik deres eget museum, Thorvaldsens Museum, der ligger i København.

Inden for malerkunsten er C.W. Eckersberg (1783-1853) og Christen Købke (1810-1848) nogle af de vigtigste kunstnere fra Guldalderen. Eckersberg var blandt andet med Thorvaldsen på studieophold i Rom i 1813-1816. Han malede mange motiver fra landskabet omkring Rom og også et portræt af Thorvaldsen. Købke malede mange motiver fra København og levede også i Rom i en periode. I tiden herefter har kunstmalerne som Vilhelm Hammershøi (1864-1916), L.A. Ring (1854-1933) og J.F. Willumsen (1863-1958) præget dansk billedkunst. Alle tre har frembragt værker, der i *Kulturkanon 2006* fremhæves som betydningsfulde for den danske billedkunst.

Det gælder også værket *Stalingrad*, der er malet af Asger Jorn (1914-1973). I nyere tid er Asger Jorn en af de mere fremtrædende danske kunstmalerne. Han var med til at stifte den internationale kunstnergruppe Cobra, der fik sit navn fra **C**openhagen, **B**ruxelles og **A**msterdam, og som eksisterede fra 1948 til 1951. Asger Jorn boede i udlandet fra 1953 og frem til sin død i 1973. Astrid Noack (1888-1954) fremhæves i *Kulturkanon 2006* som en af det 20. århundredes fremtrædende billedhuggere. I hendes enkle skulpturer finder man inspiration fra både græsk, romansk og gotisk skulpturkunst.

DANSK MUSIK

Musikken blev i første del af Guldalderen præget af indvandrede tyske komponister. C.E.F. Weyse (1774-1842) kom som ung fra Altona og blev uddannet i København. Han huskes især for sin musik til B.S. Ingemanns *Morgen- og Aftensange*. Efter 1840 var musik-scenen præget af danskfødte komponister. Blandt dem fik Niels W. Gade (1817-1890) størst betydning. Efter 1900 mødte den romantiske musiks harmonier modstand fra blandt andre Carl Nielsen (1865-1931). Han blev med sine operaer, symfonier, kammermusik og sange den mest fremtrædende danske komponist nogensinde.

I dag spiller også populærmusikken en stor rolle. *Kulturkanon 2006* peger på blandt andet Savage Rose, Gasolin, C. V. Jørgensen og TV2 som fremtrædende repræsentanter for dansk populærmusik. De har alle haft stor indflydelse og har frembragt sange, der i dag opfattes som klassikere inden for populærmusikken. *Kulturkanon 2006* fremhæver blandt andre Savage Roses album *The Savage Rose* (1968), Gasolins *Live Sådan* (1976), C. V. Jørgensens *Tidens Tern* (1980) og TV2's *Nærmest Lykkelig* (1988).

Komponisten Carl Nielsen (stort billede). ▷

Gasolin (venstre). ▷

Savage Rose (højre). ▷

DANSK ARKITEKTUR OG DESIGN

Dansk arkitektur og design har i århundreder hentet inspiration i andre lande, ligesom danske arkitekter og designere er slået igennem i udlandet og har sat deres præg dér. Den danske arkitekt Jørn Utzons operahus i Sydney, Australien, er et godt eksempel på, at Danmark og omverdenen har påvirket hinanden og udvekslet ideer. Det samme er Glorup Herregård på Fyn, der blev tegnet af den franskfødte arkitekt Nicolas Henri Jardin i 1700-tallet. Både bygninger, byplanlægning og design er fysiske udtryk for, hvordan politik, kultur, holdninger og livsstile forandrer sig igennem historien.

Ifølge *Kulturkanon 2006* er nogle af de væsentlige danske bygningsværker, arkitekter og designere følgende:

Frederiksstaden er et byområde i det indre København, hvor blandt andet kongefamiliens slot Amalienborg ligger. Byplanen for Frederiksstaden blev tegnet af arkitekt Nicolai Eigtved, og området blev påbegyndt opført i midten af 1700-tallet.

Københavns domkirke, Vor Frue Kirke, er tegnet af arkitekt Christian Frederik Hansen og blev opført i årene 1811-1829. På den tid var arkitektur og kunst domineret af den romantiske klassicisme. Klassicismen dyrkede Antikken, det vil sige den græske og romerske oldtid. Derfor har dele af domkirken form som et romersk tempel, mens indgangen er formet som en græsk tempelfront.

Aarhus Universitet blev tegnet af arkitekterne Kay Fisker, C.F. Møller, Poul Stegmann og C.Th. Sørensen. Opførelsen af universitetet startede i 1931, og stilen er funktionalisme. Ideen bag universitetet var at skabe en akademisk landsby præget af åbenhed og balance. I universitetsparken ligger de bygninger, der huser de enkelte institutter: jura, historie, musik, statskundskab osv. Men parken rummer også kollegier, en sø og vandløb.

Et af de mest kendte bygningsværker, der er tegnet af en dansk arkitekt, er opført uden for Danmark. Det er operahuset i Sydney (1957), som er tegnet af den danske arkitekt Jørn Utzon i en stil, der kaldes nordisk modernisme.

Ligesom arkitektur udtrykker design en særlig kultur- og kunstopfattelse på forskellige tidspunkter i historien. Men design skal også være funktionelt: Det skal kunne bruges, og det skal kunne holde. Design omfatter alt fra knive og gafler til vejskilte, møbler, plakater, tog og vindmøller. Mennesker er omgivet af så meget design i hverdagen, at man sjældent tænker på, hvem der egentlig har designet den stol, man sidder på. Men nogle danske designeres arbejde er så specielt og af så høj kvalitet, at det stadig produceres og sælges 50-60 år efter, det blev designet. En del danske designeres arbejde har også opnået international anerkendelse.

Knud Valdemar Engelhardt (1882-1932) er en af de danske designere, der har haft stor betydning for eftertidens design. De metoder, han udviklede, bruges stadig i dag af industrielle designere. Engelhardts arbejde omfattede arkitektur, bogtrykkerkunst, vejskilte, Københavns sporvogne, plakatsøjler, plakater, kilometersten, bestik m.m.

Poul Henningsen, også kaldet PH, (1894-1967) var et alsidigt talent. Han var arkitekt, revyforfatter, samfundsdebattør og filmproducent. Herudover designede han også lamper. Et af hans bedst kendte produkter er PH-lampen, der blev designet i 1925. Det specielle ved PH-lampen er, at den har tre skærme. Alene i 1920'erne blev der produceret mere end 100 forskellige typer PH-lamper, og der udvikles stadig nye.

PH-lampe (stort billede). ▷

Københavns domkirke, Vor Frue Kirke (øverst). ▷

Marmorkirken – en del af Frederiksstaden (miderst). ▷

Operahuset i Sydney (nederst). ▷

DANSK FILM

En række danskere er i tidens løb blevet internationalt berømte som filmskuespillere og -instruktører. Omkring år 1900 begyndte fotografen Peter Elfelt at optage film i Danmark. Det var reportager om samfundet. I 1906 blev Nordisk Film grundlagt af biograferejen Ole Olsen. Herefter voksede den danske filmindustri hurtigt.

Den smukke Asta Nielsen (1881-1972) blev Danmarks første filmstjerne. Hun fik stor succes med roller i stumfilm og indspillede mange film i Tyskland i første halvdel af 1900-tallet.

Carl Th. Dreyer (1889-1968) er en af den danske filmhistories mest anerkendte instruktører. Hans film var tekniske og æstetiske mesterværker. Film som *Vredens Dag* fra 1943 og den franske *La Passion de Jeanne d'Arc* fra 1928 har sikret Dreyer berømmelse. Verdenskendt er ligeledes *Ordet* fra 1955, der er en filmatisering af et skuespil af Kaj Munk fra 1932.

Af markante film op til 1970 kan der desuden peges på blandt andet Astrid og Bjarne Henning-Jensens *Ditte Menneskebarn*, Johan Jacobsens *Soldaten og Jenny* (1947) og Henning Carlsens *Sult* (1966).

Fra cirka 1950 til 1975 blev der indspillet utallige danske folkekomedier. Det var morsomme film med kendte skuespillere i rollerne som almindelige danskere. Erik Balling (1924-2005) fik som instruktør stor succes med filmserien *Olsen-banden* om en fiktiv dansk forbryderbande. I perioden 1968-81 blev det til i alt 13 film om Olsen-banden. Også på tv var Erik Balling en populær instruktør. Han instruerede blandt andet serien *Matador*, der handler om det danske samfund og danskerne i 1930'erne og 1940'erne. Seriens 24 afsnit blev første gang vist i fjernsynet i 1978-82, og det er den mest sette tv-serie i Danmark nogensinde. Manuskriptet blev skrevet af blandt andre forfatteren Lise Nørgaard.

Fra tiden 1970-1990 fremhæver *Kulturkanon 2006* blandt andet Jannik Hastrups og Flemming Quist Møllers børnefilm *Bennys Badekar* (1971) og Nils Malmros' *Kundskabens Træ* (1981).

I 1990'erne fik dansk film stor international opmærksomhed. En af årsagerne var Dogme 95-manifestet, som Lars von Trier i 1995 skrev sammen med tre andre instruktører. Det var en opfordring til at lave enkle film med fokus på den gode historie frem for tekniske effekter. Dogme 95 blev meget populært, og flere dogmefilm blev store succeser både blandt publikum og kritikere i Danmark og udlandet. Thomas Vinterbergs *Festen* vandt juryens specialpris på filmfestivalen i Cannes i 1998. Året efter modtog Søren Kragh-Jacobsen *Sølvbjørnen* ved filmfestivalen i Berlin for dogmefilmen *Mifunes Sidste Sang*.

Også instruktørerne Gabriel Axel og Bille August har modtaget international anerkendelse. Gabriel Axel vandt som den første danske instruktør en Oscar for filmatiseringen af Karen Blixens novelle *Babettes Gæstebud* i 1987. Bille August vandt både en Oscar og De Gyldne Palmer for filmen *Pelle Erobreren*. Den er baseret på en roman fra begyndelsen af 1900-tallet af forfatteren Martin Andersen Nexø.

- ◀ Olsen-banden (stort billede).
- ◀ Asta Nielsen (venstre).
- ◀ *Pelle Erobreren* (midten).
- ◀ Lars von Triers *Dogville* (højre).

DANSK VIDENSKAB

DANSK VIDENSKAB GENNEM HISTORIEN

Flere danske videnskabsmænd har i tidens løb været med til at præge den internationale videnskabelige udvikling. En af de første var Tycho Brahe (1546-1601), en skånsk adelsmand, som i 1559 kom til København for at studere på universitetet. Han var en matematisk begavelse og konstruerede astronomiske redskaber til at observere stjernerne med. En af Tycho Brahes store bedrifter var at opdage en ny stjerne i stjernebilledet Cassiopeia.

Niels Steensen (1636-86) var en anden stor dansk videnskabsmand. Ligesom Tycho Brahe anerkendte han ikke de traditionelle forklaringer, men lagde vægt på sine egne observationer. Niels Steensen var uddannet læge og rejste til Nederlandene, hvor han gjorde store opdagelser inden for anatomi. Blandt andet var han den første til at vise, at hjertet er en muskel.

Astronomen og fysikeren Ole Rømer (1644-1710) gjorde en stor videnskabelig opdagelse, da han i 1676 fandt ud af, at man kunne måle lysets hastighed ved at observere planeten Jupiters måner.

Senere beskrev han nye metoder til at måle vægt og afstand. Han indførte også en ny kalender i Danmark.

100 år senere begyndte Hans Christian Ørsted (1777-1851) at studere fysik. I 1820 opdagede H.C. Ørsted, at elektrisk strøm fremkalder magnetisme, den såkaldte elektromagnetisme. Denne opdagelse lagde grunden til den teknologiske brug af elektricitet, som senere fik stor betydning.

Inden for det humanvidenskabelige område fik Rasmus Christian Rask (1787-1832) stor anerkendelse for sin sprogforskning. Han tog blandt andet på sprogrejse til Island og udgav den første islandske grammatik. Og i 1816 tog han på en forskningsrejse, der varede mere end seks år, hvor han gennem Rusland rejste til Indien for at studere og sammenligne sprog. Rasmus Rask skrev adskillige forskningsværker om de 55 sprog, som han havde et godt kendskab til.

Danmark har også markeret sig internationalt inden for filosofien. Det skyldes først og fremmest filosofen Søren Kierkegaard (1813-1855). Selv om Søren Kierkegaard kun blev 42 år gammel, nåede han at skrive en række betydningsfulde tekster. Værket *Enten - Eller* fra 1843 er et af hans vigtigste. Søren Kierkegaards filosofiske arbejde var koncentreret om eksistentielle spørgsmål – det vil sige spørgsmål om det at være menneske og meningen med livet.

◀ Tycho Brahe (øverst).

◀ Søren Kierkegaard (nederst).

DANSK VIDENSKAB I NYERE TID

I det 20. århundrede opnåede den danske fysiker Niels Bohr (1885-1962) international berømmelse. Som ung opstillede han en model for atomers opbygning. For den fik han i 1922 Nobelprisen i fysik. Hans vigtigste videnskabelige opdagelse var dog inden for den såkaldte kvantemekanik, hvor Niels Bohr arbejdede sammen med førende internationale forskere. Niels Bohr deltog aktivt i den politiske debat om atomenergi og atomvåben, som hans forskning havde gjort det muligt at udvikle.

I 1997 modtog den danske læge og videnskabsmand Jens Christian Skou (f. 1918) Nobelprisen i kemi for sin opdagelse af den såkaldte Natrium-Kaliumpumpe. Jens Christian Skou, som i mange år var professor ved Aarhus Universitet, blev i 1986 æresdoktor ved Københavns Universitet.

Inden for fysikken har Lene Vestergaard Hau (f. 1959) i de senere år markeret sig internationalt. Lene Vestergaard Hau blev for alvor kendt i offentligheden, da hun i 1999 nedsatte lysets udbredelseshastighed.

I 2001 formåede hun at bremse en lysimpuls fuldstændigt. Lene Vestergaard Hau er i dag professor ved Harvard University i USA.

Forskning og innovation er i dag en hovedindsats for at sikre dansk velfærd fremover. Dansk forskning foregår i vid udstrækning ved de danske universiteter, men der forskes også på for eksempel universitetshospitaler, store museer, biblioteker og arkiver. Der findes endvidere en række forskningsråd, som yder støtte til forskernes arbejde. Herudover foregår meget forskning i det private erhvervsliv. Specielt inden for det biovidenskabelige område er Danmark kendt for sin forskning. Der er fra samfundets side iværksat en række initiativer, som støtter det forskningsmæssige samarbejde mellem offentlige forskningsinstitutioner og private virksomheder.

Niels Bohr (øverst). △

Lene Vestergaard Hau (nederst). △

MEDIERNES DANMARK

△ I 1944 indstiftede Dansk Journalistforbund Cavling-prisen til minde om Henrik Cavling.

De første moderne danske aviser udkom i 1700-tallet. *Berlingske Tidende*, som stadig eksisterer, udkom første gang i 1749.

I begyndelsen bragte aviserne mest informationer fra staten samt nyheder og annoncer fra de handlende. Indtil enevælden blev afskaffet i midten af 1800-tallet, var der censur på aviser i Danmark. Det betød, at staten bestemte, hvad aviserne kunne skrive.

Efter grundloven i 1849 voksede den frie presse hurtigt. Mange nye aviser opstod, og de fleste aviser begyndte at udkomme hver dag i stedet for én gang om ugen.

I anden halvdel af 1800-tallet blev aviserne politiske. De skrev ud fra hver deres politiske holdning. I begyndelsen af 1900-tallet var de fire største partier Venstre, Højre (fra 1915 Det Konservative Folkeparti), Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre. De havde hver en avis i alle større danske byer. Man kalder det for firebladssystemet.

En af de betydeligste journalister og avisredaktører på daværende tidspunkt var Henrik Cavling (1858-1933). Fra 1886 var han fast medarbejder på avisen *Politiken*, hvor han senere blev hovedredaktør. I 1944 indstiftede Dansk Journalistforbund Cavling-prisen til minde om Henrik Cavling. I 1925 blev Statsradiofonien grundlagt. Det var den første danske radiostation, som sendte programmer med klassisk musik, teater og almen kultur. Statsradiofonien blev finansieret via en årlig afgift, licensen. Alle borgere, der ejede en radio, skulle betale licens.

I 1951 begyndte Statsradiofonien også at udsende tv-programmer. Og i 1959 skiftede Statsradiofonien navn til Danmarks Radio (DR). DR havde monopol, det vil sige eneret til at sende dansk tv. Monopolet blev brudt i 1986. Fra da af blev det muligt for virksomheder og foreninger at sende lokal-tv, for eksempel til indbyggerne i en bestemt by.

I 1988 begyndte den kommercielle station TV2 at sende til hele Danmark. DR er en selvejende offentlig institution og er som nævnt licensfinansieret. TV2 er et aktieselskab ejet af staten og er primært finansieret af reklamer. Efter 1990 er antallet af radio- og tv-kanaler i Danmark vokset betydeligt. Kabel- og satellit-tv med mange udenlandske kanaler er også blevet mere udbredt.

Siden 2000 er der sket en ny udvikling inden for de danske medier. Aviser, som tidligere kun udkom på tryk, udsender nu også nyheder mv. via radio, lokal-tv og internet. I dag bruger de fleste medier i stigende grad internettet til at kommunikere direkte med borgerne. Endvidere udkommer der også i dag en række gratisaviser, der er annoncefinansierede. Det samlede resultat er, at mediebilledet i dag er langt mere mangfoldigt og uoverskueligt end tidligere.

KAPITEL II

DET DANSKE DEMOKRATI

1. INDLEDNING

Det danske demokrati har udviklet sig gennem de seneste cirka 150 år. Det er blevet påvirket af begivenheder og politiske ideer i Danmark og i udlandet. Det danske folkestyre har meget til fælles med andre landes demokratier, men det har også fundet sin egen særlige form. I dette kapitel beskrives nogle af de vigtigste kendetegn ved den måde, demokratiet fungerer på i dagens Danmark.

Det danske demokrati bygger på en skriftlig forfatning, *Danmarks Riges Grundlov*. Grundloven handler især om det nationale demokrati, som det foregår i Folketinget. Den indeholder regler om Folketinget, om regeringen og om domstolene. Grundloven sætter blandt andet visse grænser for, hvordan staten må bruge sin magt.

Der er i Danmark en stærk tradition for lokalt demokrati og selvstyre. Det lokale selvstyre har dybe rødder i den danske historie. Det giver borgerne mulighed for at være med til at bestemme over mange forhold i lokalsamfundet, for eksempel i deres kommune. Det lokale demokrati præger også mange af hverdagens helt nære forhold. I blandt andet skolebestyrelsen, i boligforeningen og i forskellige udvalg på arbejdspladsen kan man som forældre, beboere eller medarbejdere få indflydelse på ting, der angår ens hverdag.

Det danske folkestyre kaldes ofte et pluralistisk demokrati, fordi det har så mange forskellige aktører med hver deres roller, holdninger og interesser. I Danmark er også organisationer og foreninger derfor inddraget i det politiske liv. Det kan blandt andre være organisationer på arbejdsmarkedet, som for eksempel lønmodtagernes LO og Dansk Arbejdsgiverforening, eller erhvervs- eller miljøorganisationer.

Danmark er med i mange former for internationalt samarbejde. Danmark er medlem af Den Europæiske Union (EU) og flere andre internationale organisationer som for eksempel FN og NATO. På den måde får Danmark indflydelse på forhold, der angår mange lande. Men beslutninger, der træffes i disse internationale organisationer, har også stor betydning for det danske samfund. Danmarks deltagelse i internationalt samarbejde beskrives nedenfor i kapitel IV.

2. DEN DANSKE STYREFORM

2.1. GRUNDLOVEN – DANMARKS FORFATNING

Rammerne for det danske demokrati er fastlagt i *Danmarks Riges Grundlov*, Danmarks forfatning. Det er en ret kort tekst, der indeholder de grundlæggende regler om og principper for den danske stats styreform. Grundloven sikrer også befolkningen en række fundamentale rettigheder og friheder.

Den danske grundlov stammer fra 1849. Med grundloven fik landet sin første frie forfatning. I næsten 200 år forinden havde landet været styret af en enevældig konge. Grundlovens vedtagelse betød, at kongens magt blev delt med folkevalgte repræsentanter. Samtidig blev en række grundlæggende frihedsrettigheder sikret.

Grundloven fra 1849 er et fundament, som der siden gradvist er bygget videre på. Mange træk fra enevælden blev således videreført i den første tid efter 1849. Kongen valgte fortsat selv regeringens ministre. Først med Systemskiftet i 1901 måtte kongen acceptere, at Folketinget bestemmer, hvem der skal have regeringsmagten. I starten var det kun mænd over 30 år, der kunne stemme. De måtte ikke have modtaget fattighjælp, de skulle have fast bopæl og være uberygtede. Derudover fik kvinder og tjenestefolk heller ikke valgret. Dette skete først i 1915. Siden er valgetsalderen til Folketinget gradvist blevet nedsat fra 30 år til 18 år.

Grundloven er blevet ændret i 1866, 1915, 1920 og 1953. Den nuværende grundlov er således fra 1953. Meget har ændret sig i Danmark de sidste 150 år. Men mange af principperne og store dele af teksten i den nyeste grundlov stammer helt tilbage fra grundloven fra 1849. Det fremhæves ofte, at grundloven er en fast, men rummelig ramme om det danske folkestyre. Den er formuleret så generelt, at det politiske liv har kunnet forandre sig, uden at det har været nødvendigt at ændre bestemmelserne i grundloven.

Grundloven skal være med til at sikre politisk stabilitet og beskytte borgernes grundlæggende rettigheder. Det er derfor gjort vanskeligt at ændre grundloven. Grundloven kan kun ændres, hvis der er tilslutning fra både Folketinget og befolkningen. Det sikrer blandt andet, at et tilfældigt politisk flertal ikke kan fratage et mindretal dets grundlæggende rettigheder.

Grundloven af 1849. ▾

Grundloven fra 1953 bærer stadig præg af sproget tilbage fra 1849. Der anvendes ord og udtryk, som ikke er almindelige i dag. Læser man grundloven, kan man også nemt få det indtryk, at kongen (i dag dronningen) spiller en stor politisk rolle i dag. Men reglerne i grundloven fortolkes i praksis på en sådan måde, at kongens magt er overtaget af regeringen. Grundlovens sprog er en af grundene til, at det jævnligt har været debatteret, om grundloven bør ændres, så den passer bedre til nutiden. Det har også været diskuteret, om grundloven skal være bedre til at beskytte de grundlæggende friheds- og menneskerettigheder, og om reglerne for Danmarks deltagelse i internationalt samarbejde skal ændres.

Endnu har der dog ikke været tilstrækkelig opbakning i Folketinget til at gå i gang med denne opgave.

- △ Grundloven blev underskrevet af Frederik 7. den 5. juni 1849. Den 5. juni kaldes derfor grundlovsdag og fejres hvert år som en national festdag med politiske møder landet over.

Hvad siger grundloven?

Grundloven er den øverste lov i Danmark. Folketinget skal derfor respektere grundloven og kan ikke vedtage love, der strider mod grundloven. Grundloven fastsætter de vigtigste spilleregler for det nationale demokrati i Danmark.

Grundloven indeholder blandt andet regler om:

- statens øverste organer – Folketinget, regeringen og domstolene – og forholdet imellem dem
- valg af medlemmer til Folketinget
- vedtagelse af love
- den danske stats forhold til omverdenen
- den danske folkekirke
- det lokale selvstyre

Grundloven sikrer og beskytter desuden flere grundlæggende friheds- og menneskerettigheder. Det drejer sig blandt andet om retten til frit at give udtryk for sine holdninger (ytringsfrihed), retten til at mødes med andre (forsamlingsfrihed) og retten til at danne foreninger. Grundloven beskytter også den personlige frihed, religionsfriheden, ejendomsretten og privatlivets fred. Frihedsrettighederne beskytter således den enkelte borger og mindretallet imod, at flertallet misbruger sin magt.

Danmark har et repræsentativt demokrati. Det vil sige, at befolkningen vælger repræsentanter til Folketinget, der så tager beslutninger på folkets vegne. De folkevalgte står på valgdagen til regnskab over for vælgerne. Det er vælgerne, der afgør, om det pågældende parti eller den enkelte politiker skal vælges igen. Folkestyret i Danmark er således især et indirekte demokrati. Det sker dog også, at der afholdes folkeafstemninger. Her kan befolkningen direkte tage stilling til et konkret politisk spørgsmål.

Danmark har et parlamentarisk demokrati. Det betyder, at en regering ikke kan dannes eller blive ved magten, hvis den har et flertal i Folketinget imod sig.

Da vælgerne afgør, hvordan Folketinget skal sammensættes, bestemmer vælgerne også i den forstand, hvem der skal have regeringsmagten. I 1953 blev dette parlamentariske princip indføjet i selve grundlovsteksten.

Statens magt er tredelt i en lovgivende magt, en udøvende magt og en dømmende magt. Denne tredeling af magten blev indført med grundloven i 1849, der ophævede kongens enevældige magt. Magtens tredeling er gennemført på den måde, at regeringen og Folketinget i forening lovgiver (den lovgivende magt). Det er regeringen og den offentlige forvaltning, der administrerer lovene i praksis og fører dem ud i livet (den udøvende magt). Den tredje magt er domstolene (den dømmende magt). De afgør konflikter mellem borgerne og mellem borgerne og staten. Det er også domstolene, der dømmer i straffesager.

Det er grundtanken, at de tre magter skal kontrollere og begrænse hinandens magtudøvelse. Magtens tredeling skal med andre ord sikre, at magten i samfundet ikke bliver centraliseret eller misbrugt. Delingen beskytter borgerne mod vilkårlige indgreb. Denne tredeling af magten findes i forskellige udgaver i mange demokratiske lande. Den har fået sin egen udformning i Danmark.

Danmarks statsoverhoved er en monark. Det vil sige en konge eller – som nu – en dronning. Monarkens position går i arv og giver ikke nogen politisk magt. Dronningen og kongehusets andre medlemmer har især en række ceremonielle opgaver. De repræsenterer for eksempel det officielle Danmark over for udenlandske statsoverhoveder. Den politiske magt udøves alene af regering og Folketing. Sådan er det også i monarkier som Sverige, Norge og Storbritannien. Danmark har altså ikke en folkevalgt præsident som for eksempel Frankrig, Tyskland og USA.

Grundloven indeholder også en regel om, at dansk indfødsret kun kan meddeles ved lov. Det betyder, at det er Folketingets flertal, der bestemmer, hvilke udlændinge der kan tildeles dansk indfødsret (statsborgerskab).

2.2. DEMOKRATIETS INSTITUTIONER

Christiansborg, København. △

Folketinget

Folketinget er Danmarks parlament og har sammen med regeringen den lovgivende magt. Det betyder, at Folketinget vedtager Danmarks love.

Folketinget har 179 medlemmer. De 175 vælges i Danmark, 2 på Færøerne, og 2 i Grønland. Folketingsmedlemmerne hører næsten altid til et politisk parti, og den politiske debat i Folketinget foregår typisk mellem partierne. Det sker ved, at de enkelte medlemmer fremfører deres partis politiske synspunkter. Folketingets møder er offentlige. Enhver kan komme ind i folketingssalen og lytte til debatterne. Denne åbenhed er en vigtig del af demokratiet.

Når Folketinget behandler et forslag til en ny lov, foregår det i folketings salen på Christiansborg i København. Her diskuterer medlemmerne fra de politiske partier alle lovforslag, inden de til sidst stemmer om dem. En del af lovarbejdet foregår også i et af de mange udvalg, som Folketinget har nedsat. Hvert år vedtager Folketinget 200-300 lovforslag. Et af disse er finansloven, som er statens samlede budget for det næste år.

Folketinget bestemmer også, hvem der skal have regeringsmagten efter et valg. Ifølge grundloven er det formelt kongen eller dronningen, der udnævner regeringen. Men hun må ikke udnævne en regering, der har et flertal i Folketinget imod sig. Når en ny regering skal dannes, vil der ofte blive afholdt en såkaldt dronningerunde.

Det er regeringen og den øvrige offentlige forvaltning, der skal føre lovene ud i livet. En af Folketingets opgaver er derfor at kontrollere, at det sker på den måde, Folketinget har ønsket. Kontrollen kan for eksempel udføres ved, at det enkelte folketingsmedlem beder en minister om at svare mundtligt eller skriftligt på et spørgsmål. Det er den mest almindelige måde at føre kontrol på, og der stilles hvert år flere tusinde spørgsmål. Et eller flere af Folketingets medlemmer kan også rejse en forespørgselsdebat. Det giver mulighed for en noget længere debat i folketings salen, som afsluttes med afstemning. Folketingets stående udvalg kan også kalde en minister i samråd. Ministeren må så møde frem i udvalget og besvare spørgsmål om konkrete politiske emner.

På disse måder kan Folketinget løbende følge med i regeringens arbejde og udtrykke sin støtte til eller kritik af regeringen. Hvis et flertal i Folketinget for eksempel er meget utilfreds med en minister, kan Folketinget tvinge denne minister til at gå af ved at udtale sin mistillid til ministeren. I praksis vælger en minister dog ofte selv at træde tilbage, hvis der udtales alvorlig kritik. Folketingets flertal kan også udtale mistillid til hele regeringen. Det sker ved, at Folketinget udtaler sin mistillid til statsministeren. Det kaldes et mistillidsvotum. Regeringen må herefter gå af, eller statsministeren må udskrive nyvalg. Folketinget har aldrig med et mistillidsvotum tvunget en regering til at gå af. Men muligheden for at gøre det spiller en betydelig rolle i magtkampen mellem regeringen og oppositionen.

Folketingets magt over regeringen og ministrene er kernen i parlamentarismen. Regeringen og de enkelte ministre står således politisk til ansvar over for Folketinget.

Hvis en minister mistænkes for at have gjort noget ulovligt som led i sit arbejde som minister, kan Folketinget beslutte at stille ham eller hende for en særlig domstol, Rigsretten. Hidtil har der kun været rejst fem rigsretssager. Den seneste blev rejst i 1993 i forbindelse med den såkaldte Tamilsag.

Folketingets udvalg

En stor del af Folketingets arbejde foregår i de stående (faste) udvalg, der nedsættes af Folketinget. De kaldes ofte for Folketingets værksteder. I folketingssalen trækkes de store linjer op, men det er i udvalgene, at politikken bliver drøftet mere grundigt og detaljeret.

Udvalgene skal behandle lovforslag, der bliver fremsat. Når et lovforslag har været til førstebehandling i folketingssalen, sendes det normalt til nærmere behandling i et udvalg. Her kan udvalget tillade, at borgere eller foreninger kommer på besøg og fremlægger deres synspunkter. Når udvalget er færdig med at behandle et lovforslag, skrives der en rapport (betænkning). Den indeholder blandt andet de enkelte partiers holdning til lovforslaget. De stående udvalg fører også kontrol med den enkelte minister. En minister kan som nævnt kaldes i samråd, og udvalgets medlemmer kan stille spørgsmål til ministeren.

Det enkelte stående udvalg beskæftiger sig typisk med de politiske sager, der hører til et bestemt ministeriums fagområde. Folketinget har for eksempel et skatteudvalg, et finansudvalg og et socialudvalg, fordi der findes et skatte-, et finans- og et socialministerium. Folketinget har også andre stående udvalg, for eksempel et europaudvalg, der behandler sager, der vedrører samarbejdet i EU.

Antallet af udvalg varierer. Der er normalt mellem 24 og 26 stående udvalg. Folketingets udvalg består kun af medlemmer af Folketinget. Typisk har et udvalg 17 medlemmer, herunder en formand og en næstformand. Udvalgene er sammen-

△ Finansministeriet, Slotsholmsgade.

sat, så det enkelte parti har et antal udvalgsmedlemmer, der nogenlunde svarer til partiets størrelse i Folketinget. Tanken er, at et flertal i et udvalg skal afspejle et flertal i Folketinget.

Efter grundloven skal der være et udenrigspolitisk nævn. Regeringen har pligt til at rådføre sig med Det Udenrigspolitiske Nævn, før den træffer beslutning af større udenrigspolitisk rækkevidde. Det giver mulighed for en bred politisk debat og en bred politisk opbakning til de store udenrigspolitiske beslutninger.

Regeringen

Regeringen har den udøvende magt. Regeringen udarbejder langt de fleste lovforslag. Den administrerer og udmønter lovgivningen. Og det er regeringen, der i vidt omfang fastlægger de store linjer i dansk politik. Regeringen har på den måde normalt den afgørende indflydelse på den politiske dagsorden, det vil sige, hvilke aktuelle politiske temaer der bliver debatteret.

Regeringen ledes af statsministeren og består af ministre fra ét eller flere partier. De partier i Folketinget, som sammen har regeringsmagten, kaldes regeringspartierne. Hvis regeringspartierne tilsammen har flertallet i Folketinget, taler man om en flertalsregering. Regeringen kaldes en mindretalsregering, hvis den har brug for stemmer fra andre af Folketingets partier, når den skal skabe et flertal bag sine forslag. De partier uden for regeringen, der støtter en mindretalsregering, kaldes støttepartier.

Siden 2. Verdenskrig har langt de fleste regeringer været mindretalsregeringer. Og siden 1909 er der ikke noget enkelt parti, der har haft flertallet i Folketinget. De fleste regeringer har derfor været nødt til at samarbejde bredt med Folketingets øvrige partier. Det har skabt en tradition for, at partierne prøver at blive enige med hinanden om, hvordan politiske konflikter skal løses. Politikere og partier med meget forskellige holdninger og interesser er ofte nødt til at tale sig frem til et kompromis, der kan samle det nødvendige flertal i Folketinget. Denne tradition for bred enighed og samarbejde har man kaldt det samarbejdende folkestyre. Det er et vigtigt kendetegn ved den politiske kultur i Danmark.

Den politiske leder, der efter et folketingsvalg har mulighed for at danne regering, udpeges til statsminister. Det er normalt lederen af et af de største politiske partier. Statsministeren er den øverste politiske leder i landet. Statsministeren udnævner de øvrige ministre, som får ledelsen og det øverste ansvar for hvert sit område. Det er således den enkelte minister, der fastlægger regeringens politik på sit arbejdsområde. Det sker i samarbejde med den øvrige regering, blandt andet ved regeringsmøder.

Enhver minister har et ministerium med mange embedsmænd, som hjælper ministeren i hans eller hendes arbejde. Dette gælder for eksempel, når der skal laves et lovforslag. Embedsmændene i et ministerium bliver ansat på grundlag af deres faglige kvalifikationer. I Danmark er der ikke tradition for at udnævne embedsmænd ud fra, hvilket parti de støtter. Det er for eksempel tilfældet i USA. De danske embedsmænd er neutrale, og de beholder deres arbejde, selv om der kommer en ny regering.

Antallet af ministre ligger ikke fast. Normalt er der mellem 15 og 25. Det kan ske, at en minister leder flere ministerier på én gang. Det kræver ingen formelle kvalifikationer at blive minister. De fleste har dog stor politisk erfaring. En minister behøver ikke at være medlem af Folketinget. Med jævne mellemrum sker det, at for eksempel en markant leder fra erhvervslivet eller fra en interesseorganisation bliver udnævnt til minister. Hvis en minister ikke er medlem af Folketinget, kan han eller hun ikke deltage i Folketingets afstemninger.

Folketinget vælges for en periode på højst fire år ad gangen. Statsministeren kan når som helst udskrive nyvalg i løbet af en valgperiode. Det kaldes for opløsningsretten og er statsministerens våben over for Folketinget. For hvis der udskrives valg, skal vælgerne på ny afgøre, hvem der skal vælges ind. Nyvalg bliver ofte udskrevet på et tidspunkt, hvor der er god opbakning til regeringens politik i befolkningen. Men det kan også ske, hvis en regering i Folketinget bliver nedstemt i et vigtigt politisk spørgsmål. Det overlades så til vælgerne at tage stilling til, om de ønsker at støtte regeringens eller oppositionens politik på det pågældende felt.

△ Københavns Byret. Domhuset på Nytorv.

Domstolene

Domstolene har den dømmende magt. Det er slået fast i grundloven. De danske domstole er uafhængige. Det betyder, at Folketinget og regeringen ikke konkret kan bestemme, hvordan domstolene skal dømme i en retssag. Og dommere kan som hovedregel ikke afsættes af regeringen. I grundloven siges det, at dommerne i deres kald alene har at rette sig efter loven. Domstolene skal fungere som upartiske konfliktlødere, som alle kan have tillid til.

Domstolene kan også føre kontrol med Folketingets love. Folketinget må nemlig ikke handle i strid med grundloven. Det betyder, at domstolene kan tage stilling til, om en lov strider imod grundloven. I så fald kan domstolene underkende loven, selv om den er vedtaget af et flertal i Folketinget. De danske domstole har dog hidtil

været meget forsigtige med at underkende love. I en del andre lande har domstolene større tradition for at foretage en mere indgående kontrol af, om parlamentets love overholder landets forfatning.

Domstolene fører kontrol med regeringen og den offentlige forvaltning. Domstolene kan således tage stilling til, om eksempelvis et ministerium eller en kommune har truffet en ulovlig afgørelse i en sag. I dag har borgerne dog også mange andre muligheder, hvis de ønsker at klage over den offentlige forvaltning. Der er for eksempel etableret mange nævn, der supplerer domstolene og har til opgave at afgøre klagesager. Der er også adgang til at klage til Folketingets Ombudsmand.

Endelig er det domstolenes opgave at løse retlige konflikter mellem borgerne og at dømme i straffesager, hvor en borger anklages for at have begået noget strafbart.

Den øverste domstol i Danmark er Højesteret. Den har eksisteret siden 1661. Højesteret behandler først og fremmest sager, der tidligere er blevet behandlet i én af de to landsretter. Man siger derfor, at Højesteret er en appelret. Det betyder, at man ikke kan anlægge sager direkte ved Højesteret. Højesterets domme er endelige og kan ikke ankes. Man siger, at byretten er den første retsinstans i Danmark, landsretten den anden, og Højesteret den tredje og sidste retsinstans. Der er én højesteret, to landsretter og 24 byretter.

Folketingsvalg

De frie valg er noget af det vigtigste i et demokrati. Ved folketingsvalg har den enkelte vælger indflydelse på, hvilke politikere og hvilke politiske partier der skal sidde i Folketinget. Her kan vælgerne altså give udtryk for deres holdninger til den hidtidige politik og til den politik, de ønsker fremover. Den enkelte vælger har ikke pligt til at stemme ved et folketingsvalg. Men i Danmark er der stor interesse for valgene. Ud af hver 100 vælgere er det mellem 80 og 90 procent, der stemmer. Og sådan har det været lige siden 1953, gennemsnittet er 85,8 procent.

Der skal afholdes folketingsvalg mindst hvert fjerde år. Det står i grundloven. Folketingets medlemmer vælges således for højst fire år ad gangen, men et medlem

Valgplakater. △

△ Partilederrunde 2001.

kan vælges igen. Det er statsministeren, der skal sørge for, at der udskrives nyvalg, inden valgperioden udløber. Det kan være efter de fire år eller tidligere, hvis statsministeren ønsker det.

Folketingsvalg afholdes som almindelige, direkte og hemmelige valg.

- *Almindelige* betyder, at alle personer med dansk indfødsret har valget og dermed ret til at stemme ved valget. De skal dog være fyldt 18 år (myndighedsalderen) og have fast bopæl i riget, det vil sige i Danmark, i Grønland eller på Færøerne. Personer, der er umyndiggjorte, har dog ikke valget til Folketinget.
- *Direkte* betyder, at der stemmes direkte på de opstillede kandidater eller partier.
- *Hemmelige* vil sige, at man som vælger frit kan afgive sin stemme, uden at andre kan se, hvem man stemmer på.

En person, der har valget til Folketinget, opfylder normalt også betingelserne for at kunne blive valgt til Folketinget. Man siger, at vedkommende er valgbar. Man skal altså have dansk indfødsret, være fyldt 18 år, have fast bopæl i riget (Danmark, Færøerne eller Grønland) og ikke være umyndiggjort. Herudover gælder, at man ikke må være straffet for en handling, der i almindeligt omdømme gør én uværdig til at være medlem af Folketinget. Man kan dog godt stille op til et folketingsvalg, selv om man ikke opfylder valgbarhedsbetingelserne, for eksempel fordi man tidligere er straffet. Det er nemlig Folketinget selv, der afgør, om en person, der ifølge stemmetallene har opnået valg, opfylder betingelserne for at blive medlem af Folketinget. Det er således Folketinget, der afgør, om vedkommende er straffet for en handling, der i almindeligt omdømme gør ham eller hende uværdig til at være medlem af Folketinget.

Hvis man ønsker at stille op til et folketingsvalg, kan det ske på to måder. Man kan stille op som kandidat for et parti, der har ret til at deltage i valget, et såkaldt opstillingsberettiget parti, som så skal godkende én. Det er langt det mest almindelige. Men man kan også stille op som kandidat uden for partierne. Så skal mindst 150 vælgere i ens opstillingskreds skrive under på, at de anbefaler én.

Alle stemmeberettigede, der bor i Danmark, modtager automatisk et valgkort. Og på valgdagen kan borgeren stemme på to forskellige måder. Man kan stemme på en bestemt politiker (kandidat). Det kaldes en personlig stemme. Man kan også stemme på et politisk parti. Det kaldes en partistemme. Man skal kun sætte ét kryds på stemmesedlen. Når stemmerne er talt op, fordeles mandaterne (pladserne) i Folketinget. Herefter forhandler de valgte partier og medlemmer om, hvem der skal danne regering.

Det danske valgsystem

Det danske valgsystem er sådan indrettet, at Folketingets sammensætning så vidt muligt kommer til at afspejle vælgernes politiske holdninger. Mandaterne fordeles efter forholdstalsmetoden. Det betyder, at et politisk parti så vidt muligt får den samme andel af pladserne i Folketinget som partiets andel af de afgivne gyldige stemmer. Har et parti for eksempel fået 10 procent af stemmerne, skal det rundt regnet have 10 procent af mandaterne.

Det danske valgsystem giver også små partier gode muligheder for at komme i Folketinget. Dertil kræves normalt, at de får mindst 2 procent af de afgivne gyldige stemmer. Denne såkaldte spærregrense er forholdsvis lav. I Sverige og Norge er den for eksempel 4 procent og i Tyskland 5 procent. I praksis betyder det, at mange små partier gennem tiderne har været repræsenteret i Folketinget.

2.3. HVORDAN ARBEJDER DEMOKRATIET?

Det danske demokrati kommer tydeligt til udtryk, når Folketinget drøfter og behandler et lovforslag. Det er her, partierne viser deres forskellige politiske synspunkter og interesser. Og det er her, man hører forskellige holdninger til, hvordan det danske samfund bør indrettes. Folketingets debat om lovenes indhold er derfor meget central i folkestyret.

I lovgivningen kan Folketinget fastsætte rammerne for det danske samfund og for borgernes dagligdag. Både regeringen og det enkelte folketingsmedlem kan foreslå en ny lov eller foreslå at ændre en gammel. I praksis fremsætter regeringen dog langt de fleste forslag til love. Det kræver nemlig ofte et stort arbejde at udarbejde

Dansk valgsted på valgdagen. △

△ Debat i folketingsalen.

lovforslag. Og den nødvendige viden og arbejdskraft findes især i regeringens ministerier. Et eller flere medlemmer af Folketinget kan dog fremsætte et forslag til en folketingsbeslutning, der pålægger regeringen at udarbejde et lovforslag. En folketingsbeslutning skal ligesom love vedtages af et flertal i Folketinget.

Ideen til en ny lov eller en ændring af en eksisterende lov kan komme mange forskellige steder fra. Ideen kan for eksempel stamme fra en borger, en forening, en interesseorganisation eller en kommune. De gør måske opmærksom på forhold, som de ønsker ændret. Og det kan nogle gange få en minister eller et folketingsmedlem til at tage sagen op. Andre gange er det en sag i medierne, der sætter den politiske dagsorden. Det kan for eksempel være en tv-udsendelse, der får en politiker til at foreslå en ny lov eller en lovændring. De fleste initiativer kommer dog fra regeringen selv, når den skal føre sin politik ud i livet.

En del af den lovgivning, der gælder i Danmark, udspringer også af forskellige former for internationalt samarbejde. Her spiller især nye regler i EU en stor rolle.

Et lovforslag skal gennemgå tre behandlinger i Folketinget, før det kan blive endeligt vedtaget. Formålet er blandt andet at sikre, at lovforslagene bliver grundigt behandlet. Den tredje behandling af lovforslaget slutter med afstemning. Hvis der er flertal for lovforslaget, er det vedtaget. Hvis der er et flertal imod, bliver det forkastet. Afstemningerne er kun gyldige, hvis over halvdelen af folketingsmedlemmerne deltager, det vil sige mindst 90 medlemmer. Når Folketinget har vedtaget et lovforslag, skal både dronningen og en minister skrive det under. Herefter bliver loven offentliggjort.

2.4. DIREKTE DEMOKRATI: FOLKEAFSTEMNINGER

Det grundlæggende princip i det danske demokrati er, at de valgte politikere er befolkningens repræsentanter i Folketinget og i de øvrige politiske forsamlinger. Det vil sige, at politikerne træffer de politiske beslutninger på vegne af befolkningen. Politikerne må til gengæld stå til ansvar over for vælgerne på valgdagen.

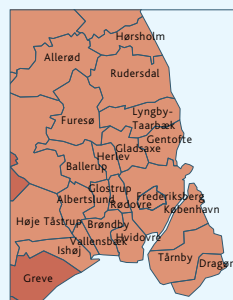
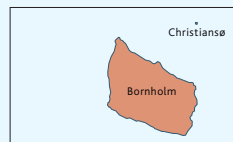
Dette repræsentative demokrati bliver nogle gange suppleret af et direkte demokrati i form af folkeafstemninger. Her deltager befolkningen direkte i den demokratiske beslutningsproces. De kan altså selv tage stilling til, om de er for eller imod et bestemt politisk spørgsmål.

Grundloven fastsætter, at nogle spørgsmål skal afgøres ved en folkeafstemning. Det gælder blandt andet, hvis grundloven eller valgretsalderen skal ændres. Et mindretal af Folketingets medlemmer (på mindst en tredjedel, det vil sige 60 medlemmer) kan også kræve, at et vedtaget lovforslag bliver forelagt folketingsvælgerne til godkendelse eller forkastelse. Der findes desuden regler om folkeafstemning, når Danmark afgiver selvbestemmelsesret (suverænitet) ved at deltage i et internationalt samarbejde. Hvis ikke mindst 150 af Folketingets 179 medlemmer har sagt ja til Danmarks deltagelse i det internationale samarbejde, afholdes folkeafstemning om, hvorvidt Danmark skal deltage i det internationale samarbejde. Denne bestemmelse har fået særlig betydning i forbindelse med Danmarks medlemskab af EU.

Siden grundloven sidst blev ændret i 1953, har der været gennemført 11 folkeafstemninger. Seks af dem har handlet om Danmarks forhold til EU. Ved den seneste folkeafstemning i 2000 stemte et flertal af de deltagende danske vælgere imod, at den fælles europæiske mønt, euroen, blev indført i Danmark. Der var flertal i Folketinget for at indføre euroen, men vælgerne sagde altså nej.

2.5. DET LOKALE SELVSTYRE I KOMMUNER OG REGIONER

Det lokale selvstyre er en hjørnesten i det danske folkestyre. Det har dybe rødder tilbage i historien, at lokalsamfundene løser mange af samfundets fælles opgaver. Danmark er blandt de lande i Europa, som har lagt flest opgaver hos det lokale og regionale styre i kommuner og regioner. Især danske kommuners opgaver er vokset stærkt, i takt med at velfærdssamfundet har udviklet sig. Kommunerne og regionerne løser i dag en bred vifte af den offentlige sektors opgaver. På den måde er de et vigtigt fundament for velfærdssamfundet.

△ Kort over Danmarks kommuner og regioner.

Det lokale selvstyre er et nærdemokrati. Det giver den enkelte borger mulighed for at påvirke de forhold, der er tæt på borgernes hverdag. Det kan være i kommunen eller i regionen. Det sker blandt andet gennem kommunale og regionale valg. Ved siden af det nationale demokrati i Folketinget er der altså også et lokalt og regionalt demokrati i landets kommuner og regioner.

Kommunernes ret til selvstændigt at styre deres anliggender står i grundloven. Men der står ikke meget andet om kommunerne, heller ikke hvilke opgaver de skal løse. Det er Folketinget, der fastsætter rammerne for det lokale selvstyre og bestemmer kommunernes opgaver. Staten kontrollerer også, hvordan kommunerne løser deres opgaver.

Tanken bag det lokale selvstyre er, at de offentlige opgaver, der berører de enkelte borgers dagligdag, skal løses så tæt på borgerne som muligt. Det kaldes ofte nærhedsprincippet. Der er også tradition for, at kommunerne så vidt muligt selv skal kunne beslutte, hvordan de vil løse og finansiere de lokale opgaver. Ofte får kommunerne mulighed for at løse offentlige opgaver på den måde, der passer bedst til de lokale behov og ønsker. Kommunerne har også ret til at udskrive skat. Dermed er de selv med til at skaffe en del af pengene til at løse deres opgaver. Men det er Folketinget, der fastsætter vilkårene for kommunernes arbejde. Og forholdet mellem stat og kommuner er nogle gange præget af konflikter. Folketinget og regeringen er interesseret i, at kommunerne følger den nationale politik, og at alle kommuner i landet giver borgerne nogenlunde de samme tilbud og vilkår. Modsat synes nogle kommuner nu og da, at staten blander sig for meget i det lokale selvstyre. De mener, at kommunerne fratages muligheden for selv at bestemme, hvordan de vil løse opgaverne.

Det danske kommunestyre udvikler sig hele tiden. 1. januar 2007 trådte en større strukturreform i kraft. Fra den dag blev mange kommuner slået sammen, og de tidligere 14 amter blev erstattet af 5 regioner. Der er også lavet om på fordelingen af opgaver mellem staten, kommunerne og regionerne.

△ Stemmeseddel.

Efter reformen består Danmark af 98 kommuner og er inddelt i fem regioner:

- Region Hovedstaden med 29 kommuner
- Region Sjælland med 17 kommuner
- Region Syddanmark med 22 kommuner
- Region Midtjylland med 19 kommuner
- Region Nordjylland med 11 kommuner.

Kommunalbestyrelser og regionsråd

De danske kommuner ledes af folkevalgte kommunalbestyrelser. I spidsen for kommunen står en borgmester, der vælges af kommunalbestyrelsen lige efter kommunalvalget. På samme måde ledes hver region af et regionsråd, der selv vælger en formand. Medlemmer af såvel kommunalbestyrelser som regionsråd vælges for fire år ad gangen. Der kan ikke udskrives valg, før de fire år er gået.

Enhver myndig borger har ret til at deltage i kommunal- og regionalvalg. Man skal blot være fyldt 18 år og have fast bopæl i kommunen eller regionen. Man behøver altså ikke at have dansk indfødsret for at deltage i kommunal- og regionalvalg. Det er nok, at man enten er statsborger i et andet EU-land, Island eller Norge eller uden afbrydelse har boet fast i Danmark i de sidste tre år forud for valgdagen. Alle borgere, der har valgret til kommunalvalg og regionalvalg, kan også stille op som kandidater til disse valg.

De fleste landsdækkende politiske partier deltager også i de lokale valg i kommuner og regioner. Men lokale spørgsmål får også tit lokale borgergrupper til at opstille på deres egne kandidatlistor, såkaldte lokallister. I de seneste årtier er cirka syv procent af stemmerne ved kommunalvalg tilfaldet sådanne lokallister, som ofte kæmper for helt bestemte lokalpolitiske mål.

De kommunale og regionale organisationer

Landets regioner og kommuner har mange ens opgaver og interesser. Derfor arbejder de tæt sammen gennem Danske Regioner og KL (Kommunernes Landsforening). De to organisationers overordnede målsætninger er at styrke det lokale selvstyre i regionerne og kommunerne. For eksempel repræsenterer KL kommunerne i forhandlinger med regeringen om kommunernes økonomi og om lovforslag.

2.6. DEMOKRATIETS DELTAGERE

Der er mange deltagere i et demokrati. Vælgerne er grundlaget for folkestyret. Det er dem, der forsyner politikerne med magt. I det daglige politiske liv spiller politikerne og partierne en central rolle, når der skal vedtages ny lovgivning. Men der er mange andre, der prøver at få indflydelse på de demokratiske beslutninger. Interesseorganisationer og foreninger forsøger at påvirke det politiske liv. Medierne betyder også meget for, hvilke spørgsmål der kommer på den politiske dagsorden. Derudover spiller det private erhvervsliv og den offentlige sektor også en rolle. Nogle af demokratiets mange deltagere bliver beskrevet i det følgende.

Vælgerne

Det er demokratiets grundsætning, at al magt udgår fra folket, det vil sige vælgerne. Og der er hård kamp om vælgernes gunst. Stadig færre vælgere stemmer på det samme parti ved valg efter valg. For 50 år siden stemte de fleste vælgere på et parti, der svarede til deres arbejde og klasse i samfundet. Arbejderne stemte typisk på Socialdemokratiet, bønderne stemte på Venstre, og borgerskabet stemte typisk på Det Konservative Folkeparti. Vælgerne var tro mod deres parti og mod partiets ideologi. De stemte på samme parti hver eneste gang, næsten uanset hvordan partiet handlede i det politiske system.

Sådan er det ikke mere. Vælgerne stemmer i højere grad ud fra deres holdninger. Det kan være holdninger til emner, der er politisk aktuelle, eller som den enkelte vælger er særligt interesseret i. Det er måske arbejdsløshed, indvandring, velfærd, miljø eller noget helt femte. Dermed er både valgene og resten af det politiske liv blevet sværere at forudsige.

De politiske partier

De politiske partier er nok de vigtigste deltagere i det danske demokrati. Ved valgene foregår den politiske kamp mellem partierne. Netop i valget mellem forskellige politiske partier kan vælgerne give udtryk for deres politiske synspunkter. Partierne fungerer på den måde som talerør for befolkningens forskellige politiske holdninger. Også i det daglige politiske arbejde spiller partierne en afgørende rolle. Det gælder for eksempel, når det skal afgøres, om der er flertal for et lovforslag eller lignende.

Oversigt over partier i Folketinget (2007)

- Venstre, Danmarks Liberale Parti
- Socialdemokraterne
- Dansk Folkeparti
- Det Konservative Folkeparti
- Det Radikale Venstre
- Socialistisk Folkeparti
- Enhedslisten
- Fólkaflokkurin
- Tjóðveldisflokkurin
- Inuit Ataqatigiit
- Siumut

△ Christian Mejdahl, Folketingets formand fra marts 2003.

Politiske partier er slet ikke nævnt i grundloven. Da Danmark fik sin første grundlov i 1849, fandtes der ikke politiske partier, som de kendes i dag. Et medlem af Rigsdagen skulle tjene hele folket og ikke være bundet af særinteresser. Men efterhånden som folkestyret udviklede sig i anden halvdel af 1800-tallet, opstod der politiske interessegrupper. Flere af de eksisterende politiske partier opstod i denne periode.

Omkring 1870 blev partierne (Det forenede) Venstre og (Det forenede) Højre dannet. Højre kom til at bestå af politikere, der allerede var valgt ind i Rigsdagen. Det var dels godsejere, dels repræsentanter for partiet De Nationalliberale. Venstre fik især sin vælgeropbakning fra de nye grupper af selvejende bønder. På samme tid opstod en arbejderklasse og en arbejderbevægelse, der i 1878 organiserede sig i Socialdemokratiet. I 1905 skilte en del af partiet Venstre sig ud i Det Radikale Venstre, der især hentede sine stemmer blandt akademikere og husmænd.

Dermed var grundlaget for dansk politik etableret. Helt frem til 1973 var det nemlig disse fire partier, der prægede dansk politik. Der opstod andre mindre partier, men de fire gamle partier sad på magten i skiftende regeringer. Desuden var der tradition for, at større politiske ændringer blev vedtaget som brede forlig mellem alle fire partier. Socialistisk Folkeparti (SF) er det eneste parti, der opstod i denne periode, og som stadig er repræsenteret i Folketinget. SF blev etableret i 1959.

Ved Jordskredsvalget i 1973 kom der tre nye partier i Folketinget: Kristeligt Folkeparti, Fremskridtspartiet og Centrumdemokraterne. Dermed ophørte den æra, hvor de fire gamle partier dominerede dansk politik. I løbet af 1980'erne og 1990'erne opstod flere nye partier. I 1989 blev Enhedslisten etableret ved at samle en række partier på den danske venstrefløj. Og i 1995 blev Dansk Folkeparti dannet som en udløber af Fremskridtspartiet.

Man kan som borger være medlem af et af de politiske partier. Det var cirka 650.000 mennesker omkring 1950. Det svarede til næsten hver fjerde vælger. I dag er der langt færre, der er medlem af et politisk parti. Den tendens ser man også i mange andre lande. Vælgerne har fundet nye måder at tilkendegive deres

politiske holdninger på. Ved begyndelsen af 2000-tallet var de politiske partiers samlede medlemstal i Danmark således faldet til cirka 180.000. Det er disse knap fem procent af vælgerne, der afgør, hvem resten af befolkningen kan stemme på ved et valg. Det er nemlig vælgerforeningernes medlemmer, der bestemmer, hvem et parti skal opstille som kandidater.

Politikerne og folketingsmedlemmerne

Et folketingsmedlem er kun bundet af sin personlige overbevisning og ikke af nogen forskrift fra vælgerne. Sådan står der i den danske grundlov. Det vil sige, at medlemmet kun repræsenterer sig selv. Han eller hun kan derfor stemme imod sit partis officielle politik, for eksempel hvis den strider imod vedkommendes personlige holdninger. Som regel følger de enkelte politikere dog deres partis politiske linje. I nogle sager beslutter et parti i Folketinget, at dets medlemmer stilles frit. I de tilfælde fastlægger partiet ikke en fælles holdning. Oftest sker det i sager, der handler om moral og etik. Det kan være i diskussioner om abort og kunstig befrugtning eller om homoseksuelles rettigheder.

Et medlem af Folketinget kan også vælge at træde ud af sit parti, hvis han eller hun ikke længere føler sig enig med sit partis holdninger. Den pågældende kan i så fald enten blive løsgænger eller medlem af et andet parti. Men han eller hun bevarer sit medlemskab af Folketinget og kan deltage i afstemninger.

Interesseorganisationer og foreninger

I Danmark er der tradition for, at politikerne inddrager foreninger og interesseorganisationer i de politiske beslutninger. De relevante organisationer bliver hørt og kan få lov til at møde op i Folketingets forskellige udvalg, når der arbejdes med ny lovgivning, der berører deres interesser og medlemmer. Interesseorganisationer søger på den måde at opnå indflydelse og at påvirke den politiske dagsorden. Men de bidrager også ofte med nyttig viden til den politiske proces.

Interesseorganisationer opstod samtidig med de politiske partier i slutningen af 1800-tallet. I begyndelsen var det arbejdsgiverforeninger, fagforeninger og landboforeninger. Mens partierne tog sig af den politiske kamp, fokuserede

interesseorganisationerne mere snævert på medlemmernes økonomiske forhold og arbejdsforhold. I denne periode og langt op i 1900-tallet var der tætte bånd mellem partier og interesseorganisationer. Socialdemokratiet samarbejdede fast med LO (Landsorganisationen i Danmark – hovedorganisationen for fagforeninger i Danmark), Det Konservative Folkeparti med Dansk Arbejdsgiverforening, og Venstre med Landbrugsrådet. Gennem de seneste cirka 25 år er de nære relationer mellem partier og organisationer dog gået noget i opløsning. Men interesseorganisationerne spiller fortsat en aktiv rolle i det politiske liv.

I dag dækker interesseorganisationer og foreninger næsten alle områder af det politiske liv. De gamle organisationer er suppleret af en række nye inden for områder som miljøbeskyttelse, sundhed og fritidsliv.

Medierne og den offentlige debat

Medierne spiller på flere måder en vigtig rolle for demokratiet i Danmark. På den ene side er radio, fjernsyn, aviser, blade mv. med til at bringe den politiske debat ud til en bredere kreds af borgere. På den anden side fungerer medierne også som kanaler, hvor borgerne kan bidrage til debatten med deres meninger. Endelig kan medierne også selv påvirke den politiske dagsorden. På alle tre måder fungerer de som et bindeled mellem politikere og vælgere.

De danske medier er uafhængige af regeringen. Derfor kan de frit debattere og forholde sig kritisk til den politiske dagsorden. Dét er uundværligt for folkestyret. Tidligere fungerede en række danske aviser som talerør for de politiske partier. De var med andre ord partipolitisk styret. Selv i mange mindre byer udkom fire aviser, der repræsenterede de fire gamle partier: Socialdemokratiet, Venstre, Det Radikale Venstre og Det Konservative Folkeparti. Aviserne gengav trofast partiets synspunkter, og læserne var ofte medlemmer af partiet. I løbet af 1960'erne ændrede aviserne karakter og frigjorde sig fra de politiske partier.

Fra og med 1980'erne har aviserne endnu tydeligere påtaget sig opgaven som "samfundets vagthund". Det vil sige, at de på borgernes vegne holder øje med alle former for magthavere. På de fleste medier opfattes en historie, der er kritisk over for magten, som en god nyhedshistorie. Derfor er man begyndt at tale om medierne som "den fjerde statsmagt".

2.7. DEMOKRATI I HVERDAGEN – MEDBORGERSKAB

Demokratiet er bredt ud til mange dele af det danske samfund. Der er for eksempel tradition for, at borgerne kan være med til at fastlægge rammerne for deres hverdag. Eksempelvis i den lokale skole, hvor forældre og elever kan diskutere skolens forhold i skolebestyrelsen eller i klasse- og elevråd. Dette demokrati i hverdagen finder man også i beboerbestyrelser i boligforeninger. Der er også en lang tradition for, at medarbejderne har indsigt i og indflydelse på forholdene på deres arbejdsplads. I alle disse sammenhænge arbejder man efter demokratiske principper.

Danmark er også kendetegnet ved et rigt forenings- og organisationsliv. Der findes ikke mange andre lande, hvor folk er medlem af så mange foreninger og organisationer. Omkring 90 procent af den danske befolkning er medlem af mindst én forening. Cirka 70 procent har deltaget aktivt i en forening, og omkring 40 procent har udført frivilligt arbejde gennem en forening. I gennemsnit er hver enkelt dansker medlem af tre-fire foreninger eller organisationer. Det kan være organisationer på arbejdsmarkedet eller fritidsorganisationer, hvor medlemmerne samler sig om en fælles hobby eller interesse. Andre er medlem af organisationer, der vil fremme bestemte formål, for eksempel at beskytte miljøet.

For mange borgere virker foreningslivet og hverdagsdemokratiet også som en træning i demokrati. Her drøfter man sager med hinanden, indhenter viden, afprøver argumenter, indgår kompromiser og stemmer om forslag. Deltagerne bliver på den måde vant til at prøve at finde rimelige løsninger på de problemer, de er samlet om. Livet i foreningerne og demokratiet i hverdagen giver med andre ord borgerne et praktisk kendskab til demokratiske værdier og principper.

Den mest udbredte demokratiske aktivitet er at stemme ved de nationale eller lokale valg. Man har ikke pligt til at stemme, men det gør langt de fleste alligevel. Valgdeltagelsen er særligt høj, når der er valg til Folketinget. Den er lidt lavere, når der stemmes til kommunale og regionale valg, men dog stadig ret høj. Ved valg til Europa-Parlamentet er der betydeligt færre, der stemmer.

Fest i den kurdiske forening Komkar. △

Den generelt høje stemmeprocent i Danmark kan have flere forklaringer. En af dem er, at danskerne som børn og unge opdrages til demokratiet. De lærer tidligt demokratiske værdier at kende. Det sker blandt andet i folkeskolen og i ungdomsuddannelserne. En anden forklaring er, at den stærke tradition for at være med i foreninger styrker borgernes demokratiske værdier. Endelig kan det også betyde noget, at demokratiet i Danmark fra begyndelsen har været et folkeligt projekt. Demokratiet blev båret frem af bønderne og arbejderne. De blev tidligt organiseret i de store bevægelser, der blev til partierne Venstre og Socialdemokratiet. Det har skabt en tradition for demokratisk deltagelse, som stadig præger Danmark.

Danskerne er i dag generelt meget tilfredse med deres demokrati. De har tillid til demokratiets institutioner, stat, region og kommune. Befolkningens politiske deltagelse er høj sammenlignet med mange andre lande. Men set over længere tid har deltagelsen ændret karakter. Færre er i dag medlem af et politisk parti. Og de såkaldte græsrodsbevægelser spiller i dag en mindre rolle, end de gjorde i 1970'erne og 1980'erne. I stedet er der skabt nye måder at udtrykke politiske holdninger på. Det kan være ved at skrive under på en politisk erklæring (underskriftsindsamling), ved at give penge til en politisk eller humanitær sag eller ved at tage politiske eller etiske hensyn som forbruger. Selv om de politiske partier har færre medlemmer, er de fortsat meget vigtige deltagere i det demokratiske liv.

3. DET DANSKE RETSSAMFUND

3.1. RETTIGHEDER I GRUNDLOVEN

I et demokrati som det danske er der grænser for statens magt over for den enkelte borger. Borgerne har en række grundlæggende rettigheder, som staten må respektere, og som beskytter dem mod statsmagtens overgreb. Grundloven indeholder således en række friheds- og menneskerettigheder, som statsmagten, herunder også Folketinget, må respektere. Grundloven indeholder blandt andet en beskyttelse af ytringsfriheden (retten til frit at give udtryk for sine holdninger og meddele sine tanker frit til andre), forsamlingsfriheden (retten til frit at samles og i fællesskab give udtryk for holdninger) og foreningsfriheden (retten til at danne foreninger og til at være medlem af foreninger).

Både ytringsfriheden, forsamlingsfriheden og foreningsfriheden er afgørende forudsætninger for et demokrati. De kaldes de politiske frihedsrettigheder. Hvis folkestyret skal kunne fungere, skal der være en fri og åben debat. Folk skal have ret til at kritisere, udfordre og stille kritiske spørgsmål til magthaverne. Alle skal også have ret til at mødes med andre og til at være medlem af en politisk forening. Borgerne skal i fællesskab frit kunne udvikle og markere fælles holdninger, uanset om de går imod flertallets synspunkter.

I Danmark er disse grundlæggende frihedsrettigheder som nævnt beskyttet i grundloven. Det betyder, at borgerne har ret til at ytre sig, danne foreninger og holde møder, uden at staten på forhånd skal godkende dette.

Enhver frihed udøves under ansvar. Der er således sat visse grænser for de politiske frihedsrettigheder. Hvis man for eksempel overskrider lovens grænser for ytringsfriheden, kan man efter omstændighederne blive straffet og dømt til at betale erstatning. Det gælder blandt andet, hvis man omtaler andre borgere på en måde, der krænker deres ære (injurier). En forening kan også dømmes ulovlig og kræves opløst, hvis den virker ved eller søger at opnå sit mål ved vold eller ved anden ulovlighed. Men grænserne er vide. Og det hører med til demokratiet, at kun domstolene kan afgøre, om de er overtrådt.

Grundloven begrænser også statens mulighed for at gribe ind i den enkelte borgers privatliv. Grundloven beskytter den personlige frihed, boligens ukrænkelighed og ejendomsretten.

Grundloven har også nogle bestemmelser, der sikrer borgerne ret til visse ydelser fra det offentlige. Børn har ret til gratis undervisning i folkeskolen. Og borgerne har ret til en vis offentlig hjælp, hvis de opfylder bestemte forpligtelser i loven. Grundloven indeholder også enkelte regler, der forbyder diskrimination. Der står i grundloven, at der ikke på grundlag af tro og afstamning kan gøres forskel på borgernes rettigheder eller forpligtelser til at opfylde almindelige borgerpligter.

Når rettigheder fremgår af grundloven, må Folketinget ikke vedtage love, der er i strid med disse rettigheder. Det er i sidste instans op til de uafhængige domstole at vurdere, om det sker.

Borgernes grundlæggende rettigheder er ikke kun beskyttet af grundloven, men også af regler, som Folketinget har vedtaget, og af internationale konventioner, som Danmark har tilsluttet sig.

Folketinget har blandt andet vedtaget en række love, der beskytter borgerne mod diskrimination (forskelsbehandling). I Danmark er det blandt andet forbudt at forskelsbehandle en person på grund af personens køn. Mænd og kvinder skal behandles lige. Det er også forbudt at forskelsbehandle på grund af en persons alder, race eller etniske oprindelse. Det betyder, at det for eksempel er forbudt at forskelsbehandle en jobansøger, fordi personen har en anden etnisk oprindelse end dansk.

I 1992 blev Den Europæiske Menneskerettighedskonvention gjort til en del af den danske lovgivning. Menneskerettighedskonventionen supplerer og udbygger de friheds- og menneskerettigheder, der følger af grundloven. Domstolene kan tage stilling til, om danske myndigheder overholder konventionens krav. Danmark kan blive dømt ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, hvis landets love og afgørelser strider mod konventionens krav.

- △ Københavns Rådhus (øverst).
- △ Retten på Frederiksberg (nederst).

3.2. DEN OFFENTLIGE FORVALTNING

Den offentlige forvaltning – de statslige myndigheder, regionerne og kommunerne – har til opgave at føre landets love ud i livet. Den offentlige forvaltning skal blandt andet stille velfærdssamfundets tilbud til rådighed for borgerne. Det er også den offentlige forvaltning, der opkræver skatter og afgifter.

Den offentlige forvaltning skal overholde landets love, når den udfører sine opgaver. Det gælder både myndigheder i stat, regioner og kommuner. Den offentlige forvaltning kan ikke handle på egen hånd. Man siger, at forvaltningens handlinger skal have hjemmel i en lov. Og forvaltningen må ikke handle i strid med lovene. Ifølge grundloven er det de uafhængige domstole, der kontrollerer den offentlige forvaltning. Borgerne kan også klage til en række nævn, hvis de for eksempel mener, at deres kommune ikke har overholdt lovens regler.

I den danske grundlov er det desuden bestemt, at forvaltningen kontrolleres af Folketingets Ombudsmand. Ombudsmanden bedømmer, om der er sket fejl eller forsømmelser i de offentlige myndigheders arbejde. Ombudsmanden skal være med til at sikre, at de offentlige myndigheder ikke foretager sig noget ulovligt, og at de behandler borgerne ordentligt.

Ombudsmanden vælges af Folketinget, men er uafhængig i sit arbejde. Hverken Folketinget, regeringen eller de offentlige myndigheder kan blande sig i ombudsmandens arbejde. Modsat domstolene kan Folketingets Ombudsmand ikke ændre de offentlige myndigheders afgørelser. Men Ombudsmandens skriftlige udtalelser har alligevel stor betydning for forvaltningens adfærd.

3.3. OFFENTLIGHED

Åbenhed (offentlighed) fremhæves ofte som en af demokratiets vigtigste forudsætninger. Den enkelte borger skal kunne få oplysninger om staten og dens handlinger. Både den lovgivende, den dømmende og den udøvende magt er således underlagt regler om offentlighed:

- Folketinget: Møderne er offentlige, så enhver kan komme og overvære møderne i folketingssalen. Det står direkte i grundloven.
- Domstolene: Borgerne har i princippet lov til at overvære alle retssager. Og medierne skal frit kunne oplyse befolkningen om, hvad der sker i retssagerne. Domstolene kan dog beslutte, at en retssag skal holdes for lukkede døre. Så har hverken borgere eller journalister adgang til retslokalet.
- Den offentlige forvaltning: Borgerne har ret til at få indsigt i den offentlige forvaltnings arbejde. Det følger af forvaltningsloven, at en part i en sag har ret til aktindsigt i sagens dokumenter. Og enhver borger har ret til at få kendskab til de oplysninger, som den offentlige forvaltning ligger inde med om vedkommende. Offentlighedsloven bestemmer, at enhver under visse betingelser har ret til at se de dokumenter, en myndighed ligger inde med. Men der er netop betingelser og grænser for denne ret. På samme måde er der i forvaltningsloven fastsat betingelser og grænser for parters aktindsigt.

En sergent i det danske forsvar. △

3.4. BORGERNES PLIGTER

Værnepligt

Værnepligten er en almindelig samfundspligt. Grundloven bestemmer, at enhver dansk mand har pligt til personligt at tage del i landets forsvar. Det betyder, at alle mænd over 18 år er forpligtede til i en periode at aftjene værnepligt, hvis de er egnede. I praksis er der ikke behov for, at alle unge mænd i en årgang aftjener deres værnepligt. Hvis ikke der er frivillige nok, bliver det ved lodtrækning afgjort, om man skal aftjene værnepligt.

Mens mænd har værnepligt, kan kvinder aftjene værnepligt på værnepligtslignende vilkår. Det betyder, at kvinder kan bidrage til landets forsvar, hvis de ønsker det. Men de har ikke pligt til det.

Værnepligten varer mellem 4 og 15 måneder. Det afhænger af, hvilken tjeneste man indkaldes til. Hovedparten af de værnepligtige gør tjeneste i fire måneder. Hvis man af samvittighedsgrunde ikke ønsker at aftjene sin værnepligt i forsvaret eller redningsberedskabet, kan man blive militærnægter. En militærnægter kan for

△ Fængselsbetjente i Vestre Fængsel.

eksempel udføre andet arbejde til gavn for samfundet. Det kan for eksempel være i institutioner for børn, unge og ældre eller i kulturelle institutioner som for eksempel museer og teatre. Hvis en militærnægter afviser at udføre det anviste arbejde, kan han straffes med fængsel.

Borgerligt ombud

En anden pligt i det danske samfund er det borgerlige ombud – eller blot et ombud. Et ombud er en opgave (et hverv), som samfundet kan pålægge en borger. Enhver dansk statsborger skal tage imod hvervet. Det kan eksempelvis være at sidde i en kommunalbestyrelse, hvis borgeren bliver valgt, eller at fungere som lægdommer (domsmand eller nævning) ved en domstol. Lægdommere er almindelige mennesker, der er med til at dømme i en straffesag. De skal dels vurdere, om den anklagede person er skyldig, dels være med til at bestemme, hvad straffen skal være (strafudmålingen).

Straf

Hvis en borger ikke overholder loven, kan han eller hun ofte straffes. Det kræver dog, at det direkte fremgår af en lov, at forbrydelsen kan straffes. De alvorligste forbrydelser er indeholdt i straffeloven. Den har blandt andet bestemmelser om forbrydelser i familieforhold, forbrydelser mod kønssædeligheden (seksualforbrydelser), forbrydelser mod liv og legeme (vold og drab) og berigelsesforbrydelser (tyveri mv.).

I Danmark er den kriminelle lavalder 15 år. Det betyder, at børn og unge under 15 år ikke kan straffes for en forbrydelse. Det skyldes, at de vurderes som umodne og ude af stand til at vurdere konsekvenserne af deres handlinger. I stedet for at komme i fængsel bliver kriminelle børn og unge hjulpet gennem uddannelse, omsorg og opdragelse.

Der kan i Danmark ikke idømmes dødsstraf.

Straffesager

Det er imidlertid ikke domstolene selv, men kun anklagemyndigheden, der kan rejse en straffesag. Det fremgår af retsplejeloven. Visse mindre alvorlige straffesager må dog i vidt omfang rejses af private. Det gælder for eksempel sager om freds- og ærekrænkelser. Anklagemyndigheden er den offentlige myndighed, der på samfundets vegne afgør, om en straffesag overhovedet skal indbringes for domstolene. Derefter afgør domstolene så, om borgeren er skyldig og skal straffes. Anklagemyndighedens øverste myndighed er Justitsministeriet, som ledes af justitsministeren. Den egentlige leder af anklagemyndigheden er rigsadvokaten, som under sig har nogle statsadvokater og politidirektører. Politiet er en del af den statslige forvaltning. Det betyder, at staten har det overordnede ansvar for politiet.

Anklagemyndigheden skal overbevise dommerne om, at der ikke er berettiget tvivl om den anklagedes skyld. Men politiet skal gennem efterforskning skaffe de nødvendige beviser. Hvis man vil anmelde en forbrydelse, skal det også ske til politiet. Både politi og anklagemyndighed har pligt til at være objektive og sikre, at det er de rette personer, der bliver straffet, og at uskyldige ikke bliver retsforfulgt.

Retsplejeloven har regler for, hvilke indgreb politiet kan foretage over for en borger, når de efterforsker en sag. Politifolk må ikke anvende tvang under afhøring. De kan derfor ikke tvinge en person til at afgive forklaring. Enhver er dog forpligtet til at opgive navn, adresse og fødselsdato til politiet.

Politiet kan under visse betingelser anholde en person, der med rimelig grund mistænkes for et strafbart forhold. Hvis en borger bliver anholdt, skal han eller hun stilles for en dommer inden for 24 timer. Det er op til dommeren at afgøre, om borgeren skal løslades eller varetægtsfængsles, mens politiet og anklagemyndigheden efterforsker sagen. Dommeren kan også vælge at opretholde anholdelsen i tre gange 24 timer.

Politibetjente. △

KAPITEL III

DET DANSKE

VELFÆRDSSAMFUND

1. INDLEDNING

Det danske samfund er et velfærdssamfund, der fungerer inden for rammerne af en markedsøkonomi. Dette har Danmark til fælles med mange andre, især europæiske, lande. Der er især tre forhold, der er værd at bemærke ved den danske velfærdsmodel:

- Staten har påtaget sig et stort ansvar for borgernes velfærd. Den offentlige sektor varetager således mange af samfundets fælles opgaver.
- Velfærden stilles i vidt omfang til rådighed for alle borgere, når de opfylder visse betingelser for at modtage den.
- Velfærdsydelse finansieres af hele befolkningen i fællesskab via skatter mv. Der er altså ikke nogen direkte sammenhæng mellem, hvad man betaler, og hvilke ydelser man modtager eller bruger.

Den måde at indrette velfærdssamfundet på gør det muligt for både mænd og kvinder at deltage aktivt på arbejdsmarkedet. Men det er også nødvendigt, da der ellers ikke ville blive betalt nok i skat til at finansiere udgifterne til børnepasning, skoler, sygehuse, ældrepleje, dagpenge, kontanthjælp, sociale pensioner osv.

Den danske velfærdsmodel bygger derfor på et særligt samspil mellem staten og det danske arbejdsmarked. Staten betaler ydelser til dem, der er arbejdsløse. Den hjælper også de ledige til at få et job, blandt andet ved at tilbyde aktivering, uddannelse og jobformidling. Derimod er der i Danmark en stærk tradition for, at løn og arbejdsvilkår aftales direkte mellem arbejdsmarkedets parter. Det vil sige fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer. Det blander staten sig så vidt muligt uden om. Og man bruger aftaler og overenskomster i stedet for lovgivning. Denne model har udviklet et tæt samspil mellem arbejdstagere og arbejdsgivere. Den har også sikret, at Danmark har et mere fleksibelt arbejdsmarked end mange andre lande.

2. DEN DANSKE VELFÆRDSMODELS UDVIKLING

I alle samfund er det de arbejdsduelige voksne, der tager sig af de ældre, af børnene og af dem, der af den ene eller anden grund ikke kan klare sig selv. Historisk har dette ofte været organiseret inden for den enkelte familie eller i lokale fællesskaber.

I det danske velfærdssamfund er en stadig større del af disse opgaver gradvist blevet overtaget af staten. Det er sket ved, at der efterhånden er blevet skabt et system, hvor alle samfundets borgere har ret til at få økonomisk og praktisk hjælp ud fra ensartede kriterier.

De første skridt til det velfærdssamfund, man kender i dag, blev taget i slutningen af 1800-tallet. Det skete i en tid, hvor der skete mange ændringer i det danske samfund, økonomisk, politisk og socialt. Landbruget blev lagt om. Industrien voksede frem. Demokratiet begyndte at tage form. Alt dette ændrede på relativt få år det danske samfund markant, herunder også de sociale forhold. Med ændringerne af det gamle landbrugs- og håndværkersamfund forsvandt en række private sociale ordninger. I stedet begyndte staten i stigende omfang at tage sig af de borgere, der havde behov for hjælp. Der kom flere og mere faste regler for, hvem der kunne tildeles sociale ydelser ved sygdom, ulykke, arbejdsløshed og alderdom. Der var også flere og flere, som fik adgang til ydelserne. Velfærdssamfundet var så småt på vej.

I starten af 1930'erne blev der gennemført en større socialreform. Med reformen blev 55 socialpolitiske love samlet i fire folkeforsikringslove, og der blev gennemført mere klare regler for, hvornår den enkelte borger kunne få hjælp.

De vigtigste spor frem mod det nuværende velfærdssamfund blev lagt i 1950'erne og 1960'erne. Her blev flere af de grundlæggende principper for velfærdssamfundet etableret. Det var også i denne periode, at udvidelsen af velfærdsydelser for alvor tog fart, og det sociale sikkerhedsnet blev udbygget. Tidligere havde staten især hjulpet den enkelte borger, der blev berørt af arbejdsløshed, sygdom og ulykke, og ved alderdom. Men i denne periode begyndte velfærdssamfundet også at omfatte en række serviceydelser inden for især social- og sundhedssektoren. Det gjaldt for eksempel børnepasning, ældrepleje og hospitalsbehandling. Hjælpen til den nødstedte borger blev efterhånden suppleret med serviceydelser, som hele befolkningen kunne nyde godt af, rig såvel som fattig.

Kvinder ved samlebånd. △

Samfundsøkonomiens udvikling betyder meget for, hvilke ydelser staten kan tilbyde den enkelte borger. Danmark har oplevet en kraftig økonomisk vækst i perioden efter 2. Verdenskrig, og især i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne. Der var i denne periode fuld beskæftigelse, og kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet. Det er en del af forklaringen på, at velfærden og den offentlige sektor er vokset.

Befolkningens sammensætning betyder også meget for velfærdssamfundets indtægter og udgifter. Det er den del af befolkningen, der arbejder, som finansierer udgifterne til børn, ældre og andre, der har behov for hjælp. Med mange børn og ældre bliver antallet af modtagere af velfærdsydelser højt. Dermed bliver også udgifterne høje. Hvis der er mange personer i den erhvervsaktive alder, har flere et job. Dermed stiger de skattebetalinger, som er en af den offentlige sektors vigtigste indtægtskilder.

I perioden fra 1960'erne og frem til omkring år 2000 er der kommet stadigt flere i den erhvervsaktive alder. Det skyldes blandt andet, at der blev født mange børn under og lige efter 2. Verdenskrig. Kvinderne er samtidig kommet ud på arbejdsmarkedet, næsten i samme omfang som mændene. Derimod har der siden 1960'erne været en tendens til, at der bliver født færre børn pr. kvinde.

Flere i den erhvervsaktive alder, flere kvinder på arbejdsmarkedet og færre børn. Denne kombination har i mange årtier gjort det lettere at finansiere udbygningen af velfærdssamfundet. Flere af disse gunstige betingelser er imidlertid ved at ændre sig.

For det første har borgerne udsigt til at leve længere, end man gjorde tidligere. Det skyldes, at befolkningens sundhedstilstand og levestandard generelt er blevet bedre.

For det andet begynder de store årgange at gå på pension, samtidig med at det er de mindre årgange, der kommer ind på arbejdsmarkedet. Det betyder, at der i fremtiden bliver færre aktive på arbejdsmarkedet, som skal forsørge en voksende gruppe af ældre borgere, der ikke arbejder. Derfor bliver det alt andet lige sværere at finansiere et højt velfærdsniveau til alle. Der har derfor været debat om velfærdssamfundets fremtid, og Folketinget har blandt andet besluttet, at pensions-

alderen skal følge med den gennemsnitlige levetid. Det betyder, at alle i de kommende generationer kan regne med at være pensioneret lige så længe som nutidens ældre.

Velfærdsreformer er dog ikke nok til at sikre, at Danmark kan forblive et af verdens rigeste lande og dermed have råd til at fastholde og udvikle velfærden. Det er blandt andet også nødvendigt at sikre, at den danske arbejdsstyrke er blandt de bedst uddannede i verden. Dét vil styrke dansk erhvervslivs muligheder for at klare sig i den stadig hårdere konkurrence på det globale marked. Med andre ord afhænger velfærdssamfundets fremtid blandt andet af, i hvor høj grad befolkningen uddanner sig og deltager aktivt på arbejdsmarkedet.

Det danske velfærdssamfund er kendetegnet ved en betydelig økonomisk omfordeling. Sammenlignet med andre lande har det danske samfund en høj grad af økonomisk lighed. Den økonomiske omfordeling sker gennem skattesystemet, der bygger på det princip, at de bredeste skuldre skal bære de tungeste byrder. Omfordelingen sker også via velfærdssamfundets mange ydelser. Serviceydelserne er med til at sikre, at alle har mulighed for at deltage i samfundslivet. Kontant-ydelserne gives først og fremmest til de svage grupper i samfundet efter behov. På den måde er disse ydelser med til at mindske forskellene mellem borgernes indkomster.

Det danske velfærdssamfund bygger på et princip om, at den enkelte borger har både rettigheder og pligter. Borgere, der opfylder visse betingelser, har ret til velfærdssamfundets ydelser. Men den enkelte borger har også pligt til at bidrage til fællesskabet. Dels ved at betale skat, dels ved at arbejde. Står man uden for arbejdsmarkedet og modtager hjælp, har man også pligt til selv at gøre en aktiv indsats for at komme tilbage på arbejdsmarkedet. Det gælder både mænd og kvinder.

Den danske model for velfærdssamfundet har mange træk til fælles med de andre nordiske landes. Ofte taler man om den nordiske model.

Velfærdssamfundet forandrer og fornyer sig hele tiden. Blandt andet suppleres de offentlige velfærdsydelser af aftaler mellem arbejdsmarkedets parter og i mindre omfang af rent private ordninger. Arbejdsmarkedets parter spiller især en stor rolle på pensionsområdet. I dag omfatter stort set alle overenskomster en pensionsopsparing. Her er der også et stort privat marked, hvor den enkelte kan spare op til sin pension.

På de fleste andre områder betaler det offentlige for ordningerne, selv om det nogle gange er private virksomheder, som leverer serviceydelserne. På en del områder har brugerne frit valg mellem offentlige og private leverandører. Det gælder for eksempel hjemmehjælp. På sundhedsområdet er der etableret private sygehuse og klinikker. De fungerer i et vist omfang som alternativ eller supplement til de offentlige tilbud.

▽ Danske pensionister.

3. VELFÆRDSSAMFUNDETS OPGAVER OG AKTØRER

3.1. VELFÆRDSSAMFUNDETS OPGAVER

Velfærdssamfundet stiller en lang række ydelser til rådighed for borgerne. Det er almindeligt at tale om, at den offentlige sektor udfører to forskellige slags velfærdsopgaver.

For det første hjælper den offentlige sektor de borgere, der har vanskeligt ved at klare sig selv. Den offentlige sektor skal sikre et socialt sikkerhedsnet for dem, der har behov for økonomisk hjælp. Cirka en tredjedel af de samlede offentlige udgifter går til indkomstoverførsler. De omfatter blandt andet folkepension,

Børnehavebørn. ▾

førtidspension, statens uddannelsesstøtte (SU), barselsdagpenge, børnetilskud, boligstøtte, starthjælp og kontanthjælp.

For det andet leverer den offentlige sektor en række offentlige serviceydelser inden for blandt andet social-, sundheds- og uddannelsesområdet. Det drejer sig for eksempel om vuggestuer og børnehaver, hospitaler og mange former for uddannelse.

3.2. AKTØRER

Folketinget og regeringen fastlægger via lovgivning rammerne for det danske velfærdssamfund. Men det er i vidt omfang kommunerne og regionerne, der fylder lovens rammer ud. Det er dem, der i praksis leverer de fleste velfærdsydelser til borgerne.

Kommunerne løser mange forskellige velfærdsopgaver. Kommunerne skal i videst muligt omfang fungere som borgernes hovedindgang til den offentlige sektor. Kommunerne har derfor også en lang række af de opgaver, der er tættest på den enkelte borger. Det gælder blandt andet:

- børnepasning i blandt andet vuggestuer og børnehaver
- folkeskolen
- ældrepleje
- biblioteker og flere andre kulturopgaver
- integration af flygtninge og indvandrere
- tildeling af en lang række sociale ydelser
- de fleste opgaver vedrørende miljø.

Når det gælder indsatsen for at hjælpe ledige tilbage i beskæftigelse, foregår det i lokale jobcentre placeret i kommunerne. Ansvar for indsatsen er dog i de fleste kommuner delt mellem kommunerne og staten. Endelig har kommunerne på sundhedsområdet hovedansvaret for den sundhedsfremmende indsats i forhold til borgerne.

Regionernes mest omfattende opgave er at drive størstedelen af sundhedsvæsenet. Det gælder sygehusene og den offentlige sygesikring, der giver alle borgere med bopæl i landet ret til lægehjælp mv. Regionerne har også opgaver vedrørende regional udvikling og driften af visse specialiserede sociale institutioner. Regionerne driver sammen med kommunerne desuden de kollektive trafiksselskaber.

Staten løser en række overordnede opgaver som for eksempel politi, retsvæsen og forsvar samt opgaver som for eksempel ungdomsuddannelser, de videregående uddannelser og forskning. Staten administrerer endvidere al skatteopkrævning.

I Danmark er velfærdssamfundet således som udgangspunkt en offentlig opgave. Men gennem de seneste årtier er det blevet mere almindeligt at lade private virksomheder udføre nogle af velfærdsopgaverne. Opgaverne udliciteres dermed til private virksomheder, der betales af det offentlige for at udføre opgaven. Der er også tradition for at inddrage frivillige organisationer i at løse de fælles opgaver. Der er i Danmark således flere hundrede frivillige organisationer. De driver blandt andet krisecentre, besøgsordninger, kontakt- og væresteder mv. De opgaver, der løses ved hjælp af frivillige, er således typisk en række supplerende opgaver. I Danmark er det sjældent, at frivillige organisationer står for den grundlæggende service.

4. VELFÆRDSSAMFUNDETS FINANSIERING

△ Nationalbanken.

Det danske velfærdssamfund finansieres først og fremmest gennem skatter på indkomst og gennem afgifter mv. Det er staten og kommunerne, der har ret til at udskrive skat. Det sker blandt andet ved skat på indkomst. Indkomstkatten blev indført i 1903, dog med en markant lavere skatteprocent end i dag. Indkomstkatten betyder, at næsten alle indkomster er skattepligtige, uanset hvor de kommer fra. Den danske indkomstkatt bygger i dag på princippet om progressiv beskatning. Det betyder som udgangspunkt, at jo mere den enkelte borger tjener, desto højere er hans eller hendes skatteprocent. En person med høj løn betaler altså en større andel af sin løn til skattevæsenet end én, der ikke har så høj indkomst. Det betyder også, at man betaler mere i skat af den sidst tjente krone end af den første, når man tjener over et vist beløb. Den progressive beskatning er med til at omfordele rigdommen mellem de mere og de mindre velstillede. Ud over indkomstkatten får staten og kommunerne også indtægter fra moms og afgifter, ejendomsskat, virksomhedsskat mv.

5. DEN DANSKE ØKONOMI

Det danske samfund har to gange i de seneste århundreder skiftet produktionstype. Første gang var i 1960'erne, hvor Danmark gik fra at være et landbrugsland til at udvikle sig til et industrisamfund. Anden gang var, da industrisamfundet gradvist udviklede sig til et videns- og servicesamfund.

Landbruget har traditionelt været det vigtigste erhverv i Danmark. I slutningen af 1800-tallet arbejdede hovedparten af befolkningen inden for landbrugssektoren. I samme periode blev de første større industrivirksomheder grundlagt i Danmark. Industrien voksede hurtigt, og omkring 1960 havde den fået større økonomisk betydning for dansk økonomi end landbruget. Fra begyndelsen af 1970'erne faldt andelen af beskæftigede inden for industrien, og servicesektoren voksede. I dag er cirka tre ud af fire beskæftigede således ansat inden for privat eller offentlig servicevirksomhed. Omkring en tredjedel af alle beskæftigede arbejder i dag i den offentlige sektor. Produktionen af landbrugs- og industrivarer er dog steget, selv om antallet af ansatte er faldet. Det skyldes især mekaniseringen af produktionen og den hurtige teknologiske udvikling i disse sektorer.

De fleste private virksomheder i Danmark er små eller mellemstore. Der er kun få store virksomheder, men de spiller alligevel en væsentlig rolle for den danske økonomi. Da landbruget gennem århundreder har været et centralt erhverv, er en del af industrien stadig knyttet til og forarbejder råvarer fra landbruget. Men det er også lykkedes for danske virksomheder at finde områder eller niches, hvor de har særlige kompetencer og styrke til at konkurrere på verdensmarkedet. Det gælder eksempelvis inden for rederivirksomhed, medicinalindustri og fødevarerindustri samt for produkter som vindmøller og høreapparater.

Danmark har en åben økonomi, hvor handel med udlandet altid har spillet en væsentlig rolle. Dels ligger Danmark godt placeret mellem Østersøen og verdenshavene og grænser op til mange lande. Dels mangler Danmark mange råvarer, så det har været nødvendigt at handle med omverdenen. I dag er det især de øvrige EU-lande og Norge, som Danmark handler med. Danmark vil dog også gerne kunne handle med andre lande. Blandt andet derfor er Danmark i dag medlem af en række internationale organisationer, der også arbejder for mere fri handel. Det gælder for eksempel EU, OECD (Organisationen for økonomisk samarbejde og udvikling) og WTO (Verdenshandelsorganisationen).

Novo Nordisk.

6. ARBEJDSMARKEDET

△ Folkeskolelærer.

De fleste i den erhvervsaktive alder deltager på det danske arbejdsmarked, og det gælder ikke kun mændene. Kvindernes indtog på arbejdsmarkedet er et af de mest markante træk ved udviklingen på det danske arbejdsmarked de seneste 50 år. Antallet af kvinder på arbejdsmarkedet er fordoblet siden 1960. I begyndelsen var det meget almindeligt, at kvinderne arbejdede på deltid, det vil sige færre timer om ugen. Men siden 1980 er der blevet flere og flere kvinder, der arbejder på fuld tid. I dag er cirka 75 procent af kvinderne i den erhvervsaktive alder tilknyttet arbejdsstyrken.

Desuden er det danske arbejdsmarked kendetegnet ved, at arbejdskraften generelt er godt uddannet. Det skyldes blandt andet, at der i Danmark er lange og stærke traditioner for uddannelse, efteruddannelse og videreuddannelse.

6.1. DEN DANSKE ARBEJDSMARKEDSMODEL

Man taler ofte om en særlig dansk arbejdsmarkedsmodel. Den består i, at det er arbejdsmarkedets parter, det vil sige fagforeninger og arbejdsgiverforeninger, der selv aftaler løn og arbejdsvilkår på arbejdsmarkedet. Staten blander sig ikke, så længe parterne selv er i stand til at indgå aftaler på disse områder.

Den danske aftalemodel på arbejdsmarkedet bygger på tre centrale elementer. For det første er hovedparten af arbejdsstyrken organiseret i fagforeninger. For det andet er en stor del af arbejdsmarkedet dækket af kollektive overenskomster. Og for det tredje er arbejdsmarkedet præget af et trepartssamarbejde mellem lønmodtagere, arbejdsgivere og staten.

Traditionen er mere end 100 år gammel. Under den tidlige industrialisering i slutningen af 1800-tallet opstod der gradvist en større arbejderklasse i byerne. Arbejderne fandt sammen i Landsorganisationen i Danmark, det nuværende LO, der har til formål at kæmpe for bedre arbejdsforhold mv. Som svar herpå slog også arbejdsgiverne sig sammen i Dansk Arbejdsgiverforening, som i dag hedder DA.

Forholdet mellem de to parter var i starten præget af konflikter og arbejdskampe. Efter en lang konflikt i 1899 indgik parterne et forlig, der er kendt som Septemberforliget.

Septemberforliget kaldes ofte for arbejdsmarkedets grundlov. Forliget betyder, at LO og DA anerkender hinanden som berettigede til at forhandle på deres medlemmers vegne. De kan altså indgå aftaler, der dækker flere grupper af arbejdstagere og arbejdsgivere. En sådan aftale kaldes en overenskomst, og den fastlægger typisk løn- og arbejdsvilkår. Septemberforliget slår også fast, at det er arbejdsgiveren, der leder og fordeler arbejdet, og som kan ansætte og afskedige medarbejdere. Endelig indebærer forliget en såkaldt fredspligt. Det betyder, at strejke og lockout ikke er tilladt, når der er indgået en overenskomst.

Disse grundlæggende principper ligger den dag i dag til grund for de aftaler, der indgås på det danske arbejdsmarked. Det er også arbejdsmarkedets parter, der selv søger at løse de konflikter, der måtte opstå. Staten blander sig mindst muligt. Grundtanken er, at arbejdsmarkedets parter hurtigere og bedre kan tilpasse aftalerne til den enkelte branche eller den enkelte virksomhed. Og når parterne selv har været med til at indgå en aftale, så accepterer de også dens vilkår. Det betyder blandt andet også, at man ikke har nogen lovgivning om mindsteløn i Danmark. Mindstelønnen har parterne aftalt i deres overenskomst eller en individuel aftale.

Arbejdsmarkedets parter bliver normalt også inddraget i at udforme den del af arbejdsmarkedspolitikken, der fastsættes gennem lovgivning. Det gælder for eksempel regler om arbejdsmiljø, arbejdsformidling, arbejdsmarkedsuddannelser og arbejdsløshedsforsikring.

Samarbejdet mellem lønmodtagere, arbejdsgivere og staten sikrer et arbejdsmarked, der både er fleksibelt for arbejdsgiverne og trygt for lønmodtagerne. Flexibiliteten består i, at det er nemt for arbejdsgiverne at afskedige folk, når økonomien er dårlig, og let at ansætte folk, når det går godt. Trygheden består i, at lønmodtagerne har en økonomisk sikkerhed, hvis de mister deres job. De er også sikret hjælp til at prøve at komme tilbage på arbejdsmarkedet, for eksempel gennem jobhenvi-
sning.

Pædagoger demonstrerer, september 2006 (øverst). △

Bygningsarbejder (nederst). △

△ Dansk Arbejdsgiverforening.

6.2. HØJ ORGANISATIONSGRAD OG FORENINGSFRIHED

På det danske arbejdsmarked er det store flertal af arbejdstagerne fagligt organiseret. Omkring 80 procent af de danske arbejdstagere er medlem af en fagforening. Fagforeningen arbejder for at sikre medlemmerne de bedst mulige vilkår på arbejdspladserne. Der er fagforeninger både for privatansatte og for offentligt ansatte.

Både fagforeningerne og arbejdsgivernes organisationer er samlet i landsdækkende forbund og hovedorganisationer. De to største organisationer på arbejdsmarkedet er LO og DA. LO repræsenterer lønmodtagerne. Den er en paraplyorganisation for i alt 17 faglige forbund og organiserer cirka 1,3 mio. medlemmer. DA er arbejdsgivernes organisation og organiserer cirka 29.000 virksomheder inden for blandt andet industri, handel, transport, service og byggeri.

Næsten 80 procent af det danske arbejdsmarked er dækket af kollektive overenskomster. En kollektiv overenskomst er en aftale mellem en fagforening og en arbejdsgiver eller arbejdsgiverorganisation om løn- og arbejdsvilkår inden for et bestemt område, som parterne selv afgrænser i aftalen. En arbejdsgiver, som har indgået en overenskomst, er forpligtet til at give alle de ansatte de løn- og arbejdsvilkår, som fremgår af overenskomsten. Det gælder for eksempel aftaler om løn, pension, arbejdstid, ferie og opsigelse.

Der er foreningsfrihed i Danmark. Det betyder blandt andet, at den enkelte lønmodtager selv må beslutte, om han eller hun ønsker at være medlem af en fagforening og i givet fald hvilken. Det betyder også, at det er forbudt for en arbejdsgiver at afskedige en medarbejder, fordi denne ikke er medlem af en fagforening. Heller ikke i forbindelse med nyansættelse må en arbejdsgiver stille krav om, at en medarbejder skal være medlem af en bestemt fagforening.

LO's hovedkvarter på Islands Brygge i København. △

KAPITEL IV DANMARK OG OMVERDENEN

The background of the slide is a solid dark blue. In the lower half, there are several thin, white, curved lines that sweep across the frame from left to right, creating a sense of movement and depth. These lines are of varying radii and intersect to form abstract, organic shapes.

1. INDLEDNING

Omfanget af det internationale samarbejde er vokset siden afslutningen på 2. Verdenskrig. Danmark deltager i vidt omfang i dette samarbejde. Det har givet Danmark indflydelse på forhold, der rækker ud over landets grænser. Men beslutningerne i disse internationale organisationer er samtidig med til at fastlægge rammerne for det danske samfund. Det internationale og især det europæiske samarbejde har på denne måde stor betydning for Danmark.

Danmark er i dag medlem af en række internationale organisationer. Det er ofte for at fremme danske politiske og økonomiske interesser samt for at beskytte landets sikkerhed. På europæisk plan drejer det sig især om EU. Samarbejdet i EU er nemlig særligt omfattende og spiller en stor rolle for Danmark. Desuden er Danmark blandt andet medlem af FN, NATO, WTO og Europarådet. Danmark samarbejder også med de øvrige nordiske lande: Sverige, Norge, Finland og Island. Det foregår blandt andet i Nordisk Råd og Nordisk Ministerråd.

2. DANMARK I EUROPA

2.1. DEN EUROPÆISKE UNION

EU's formål er at løse fælles europæiske problemer. Unionen skal styrke samarbejdet på områder, der bedst klares af EU's medlemslande i fællesskab. EU's generelle målsætninger er at fremme økonomisk og social udvikling, at styrke Europas rolle i verden, at styrke beskyttelse af de europæiske borgeres rettigheder og interesser og at sikre frihed, sikkerhed og retfærdighed.

Målsætningerne bliver ført ud i livet gennem en række konkrete politikker. Den økonomiske og sociale udvikling er for eksempel blevet fremmet ved at oprette et indre marked for varer, tjenesteydelser, kapital og arbejdstagere. Politikker for regional udvikling og miljøbeskyttelse har haft samme formål.

Samarbejdet i EU bygger på traktater (aftaler) mellem de enkelte medlemslande. I traktaterne er det fastlagt, hvad medlemslandene skal samarbejde om. EU-samarbejdet bygger i dag især på to traktater, nemlig Traktaten om Den Europæiske Union og Traktaten om Det Europæiske Fællesskab. EU-samarbejdet omfatter i dag en lang række forskellige samfundsområder. Og EU kan vedtage lovgivning, der gælder på samme måde som den lovgivning, Folketinget og de andre nationale parlamenter vedtager.

Den Europæiske Unions historie

2. Verdenskrig efterlod store dele af Europa med enorme ødelæggelser. Krigen havde først og fremmest kostet mange menneskeliv. Både i befolkningerne og blandt politikere var der et stærkt ønske om at undgå nye krige. Det skulle ske gennem et øget samarbejde mellem de europæiske lande. Fremtidige konflikter mellem staterne skulle forebygges. Der skulle i stedet sikres fredelige løsninger. Det var også nødvendigt at prøve at genrejse Europa socialt og økonomisk efter krigens ødelæggelser. Samtidig var det politiske verdenskort ændret. Europa var ikke længere centrum for verdens begivenheder. Den rolle var overtaget af de to nye supermagter: USA og Sovjetunionen.

I årene efter 2. Verdenskrig blev der således oprettet flere organisationer i Europa. Deres fælles formål var at styrke samarbejdet på tværs af landegrænserne. Nogle af disse organisationer byggede på traditionelle former for internationalt sam-

Underskrivelsen af Rom-traktaten i 1957 (øverst). △

Billede fra udvidelsesforhandlingerne i København 2002 (nederst). △

arbejde, det vil sige frivillige aftaler, hvor alle de samarbejdende stater skulle være enige om de fælles initiativer. Det gjaldt for eksempel Europarådet, som stadig findes.

Men der opstod på samme tid tanker om at etablere et tættere og mere forpligtende samarbejde mellem de europæiske lande. Dette førte til dannelsen af Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab i 1952. Samarbejdet omfattede kul- og stålindustrierne, som havde været grundlaget for at producere krigsmateriel under 2. Verdenskrig. Netop ved at samarbejde om disse sektorer håbede man at gøre enhver krig mellem landene umulig. Frankrig, Tyskland, Italien, Belgien, Nederlandene og Luxembourg deltog i dette samarbejde.

Nogle få år senere besluttede de seks lande at gå et skridt videre. Kul- og Stålfællesskabet blev i 1958 udvidet med Det Europæiske Økonomiske Fællesskab og Det Europæiske Atomenergifællesskab. Disse tre fællesskaber blev til De Europæiske Fællesskaber (EF). Samarbejdet blev nu et bredere økonomisk samarbejde. Det fik især som formål at afskaffe hindringer for indbyrdes handel mellem landene og dermed etablere et mere fælles marked.

I 1960'erne og 1970'erne var medlemslandene ofte uenige om, hvordan samarbejdet skulle foregå. Der var flere forslag til at styrke samarbejdet. Men ingen af dem kunne opnå alle landes opbakning.

I 1980'erne var en række lande igen klar til at udvikle samarbejdet. Det lykkedes første gang i 1986 med Den Europæiske Fællesakt. Den kom i Danmark til at hedde EF-pakken. Formålet var at gennemføre et indre marked, hvor varer, tjenesteydelser, personer og kapital kunne bevæge sig frit. Det havde tidligere vist sig svært at afskaffe handelshindringer mellem landene. Samtidig blev samarbejdet udvidet til også at omfatte blandt andet et stærkere samarbejde om miljøpolitik.

Omkring 1990 kom de store politiske omvæltninger i Østeuropa. I det lys blev medlemslandene enige om en betydelig udvidelse af EF-samarbejdet. Det blev til den såkaldte Maastricht-traktat. Den indebar blandt andet, at der skulle oprettes en økonomisk og monetær union. Denne skulle have en fælles europæisk valuta

(euroen), og det fik den i 12 af medlemslandene i 2002. Fremover skulle EU-samarbejdet også omfatte en fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik. Desuden blev spørgsmål om politisamarbejde og asyl- og flygtningepolitik en del af samarbejdet. Også på andre politiske områder blev det indbyrdes samarbejde styrket. Det gjaldt blandt andet arbejdsmarked og miljø. Med Maastricht-traktaten skiftede EF samtidig navn til Den Europæiske Union (EU).

Med den såkaldte Nice-traktat fra 2001 blev EU gjort klar til en stor udvidelse i 2004. Her blev ti nye lande medlem af samarbejdet. Det blev samtidig besluttet at undersøge, om der var behov for en ny traktat. Det førte til, at der blev skrevet et udkast til en traktat om en forfatning for Europa. Den har blandt andet til formål at afklare EU's mål og opbygning og samle det i ét fælles dokument. Men ved folkeafstemninger i 2005 i Frankrig og Nederlandene stemte et flertal nej til den nye forfatningstraktat. Det blev derfor besluttet at tage en tænkepause. Og det er endnu ikke afklaret, om forfatningstraktaten bliver gennemført.

Oprindeligt var der seks lande i samarbejdet: Frankrig, Tyskland, Italien, Belgien, Nederlandene og Luxembourg. Men gennem årene er der gradvist kommet flere til, så EU i dag består af 27 medlemslande:

- 1973: Storbritannien, Irland og Danmark
- 1981: Grækenland
- 1986: Spanien og Portugal
- 1990: Det tidligere DDR blev med Tysklands samling en del af EU
- 1995: Østrig, Finland og Sverige
- 2004: Cypern, Tjekkiet, Estland, Letland, Litauen, Ungarn, Malta, Polen, Slovakiet og Slovenien
- 2007: Bulgarien og Rumænien.

EU i dag

EU-landene samarbejder i dag på næsten alle samfundsområder. Samarbejdet omfatter blandt andet miljøbeskyttelse, sociale forhold, beskæftigelse, arbejdsmarked, uddannelse, regional udvikling og udenrigspolitiske spørgsmål. Men der er stor forskel på, hvor omfattende samarbejdet er på de enkelte politikområder. På nogle områder udarbejdes der fælles europæisk lovgivning. På andre områder nøjes EU med at understøtte medlemslandenes nationale politikker. Det kan for eksempel ske gennem såkaldte handlingsprogrammer.

EU bygger på en række grundprincipper. Et af dem kaldes nærhedsprincippet eller subsidiaritetsprincippet. Det betyder, at EU ikke skal tage sig af sager, som bedre kan løses på nationalt eller lokalt niveau i det enkelte medlemsland. Et andet princip er, at EU kun kan vedtage lovgivning på de områder, der er nævnt i traktaterne. Det kaldes legalitetsprincippet.

EU-samarbejdet går videre end det traditionelle internationale samarbejde. Det siges ofte, at EU er et overnationalt samarbejde. Forskellene er vigtige at forstå.

Det traditionelle internationale samarbejde er et samarbejde mellem stater. Her bliver en stat ikke forpligtet til noget, den ikke er enig i. Når staterne har indgået en aftale, skal den bagefter godkendes i den enkelte stats nationale parlament. Ellers kan den ikke blive til national lovgivning.

I EU-samarbejdet har medlemslandene givet EU noget af den magt, som før lå i de nationale parlamenter. Det kaldes at afgive selvbestemmelsesret (suverænitet). Samarbejdet i EU betyder, at der nu kan vedtages EU-lovgivning, der gælder direkte for borgerne i det enkelte medlemsland. EU-reglerne har altså samme virkning som landets egen lovgivning. I dag træffes mange beslutninger i EU desuden ved såkaldte flertalsafgørelser. Det betyder, at et forslag kan vedtages, uden at samtlige medlemsstater er enige. Et land kan med andre ord blive stemt ned, men alligevel være bundet af beslutningen. Desuden er der dannet en række institutioner, som fungerer uafhængigt af medlemsstaterne. Det drejer sig om Europa-Kommissionen, Europa-Parlamentet og EF-Domstolen. Alle disse forhold gør EU anderledes end det traditionelle internationale samarbejde.

△ Logo for det danske EU-formandskab i 2002.

Danmark og EU

På bestemte områder har EU fået adgang til at vedtage lovgivning, som Folketinget ellers skulle vedtage. Danmark har altså med sit medlemskab af EU afgivet noget af sin selvbestemmelsesret. Det giver den danske grundlov mulighed for. Der stilles dog ganske strenge krav til at træffe sådan en beslutning. Det kræver nemlig, at fem sjettedele af Folketingets 179 medlemmer skal stemme for. Det er altså ikke nok med et almindeligt flertal. Kan der ikke opnås et flertal på fem sjettedele, skal forslaget vedtages ved en folkeafstemning, for at Danmark kan deltage i det internationale samarbejde.

Danmark har været medlem af EU siden 1973. Ved en folkeafstemning i 1972 stemte et flertal af danskerne ja til EF, som det hed dengang. Op til folkeafstemningen var der meget debat om Danmarks deltagelse i EF. Mange i Danmark var bekymrede over udsigten til at stå uden for samarbejdet. Andre var mere bekymrede for, at Danmark ville miste selvbestemmelsesret.

Siden har befolkningen ofte været splittet i holdningen til EU, særligt i forbindelse med afholdelse af folkeafstemninger. Blandt andet har der været forskellige meninger om, hvor Danmark har mest indflydelse på egne forhold. En gruppe har ment, at Danmark i EU opnår mulighed for at få indflydelse på fælles europæiske spørgsmål. En anden gruppe har derimod ment, at Danmark som medlem tværtimod mister muligheder for selv at bestemme. Debatten om EU handler også om demokratiet i EU. På den ene side kritiseres EU for at have et demokratisk underskud, blandt andet fordi det er medlemsstaternes regeringer, der vedtager EU-lovgivningen. På den anden side fremhæves, at EU er mere demokratisk end det traditionelle internationale samarbejde, blandt andet fordi unionen har et folkevalgt parlament.

Siden danskerne sagde ja i 1972, har der været afholdt fem folkeafstemninger om ændringer i EU-samarbejdet. Og alle seks gange har befolkningen været delt i to lejre. Fire gange har et flertal af danskerne stemt ja. Og to gange har et flertal stemt nej.

I juni 1992 stemte et flertal af danskerne nej til Maastricht-traktaten. Danmark fik herefter en sær aftale med de andre EU-lande. Særaftalen er kendt som Edinburgh-afgørelsen. Den indebærer, at der er dele af EU-samarbejdet, som Danmark ikke deltager i. Aftalen kaldes også "de fire forbehold". Den blev bagefter sendt ud til en folkeafstemning, den 18. maj 1993. Denne gang stemte et flertal af danskerne ja.

De fire forbehold vedrører unionsborgerskabet, den fælles valuta (euroen), forsvarsområdet og dele af samarbejdet om en fælles rets- og udlændingepolitik.

EU og det danske folketing

Danmark er som medlem af EU med til at beslutte ny lovgivning i EU. Den danske regering repræsenterer landet i EU's lovgivende institution, Rådet for Den Europæiske Union, der normalt blot kaldes Rådet. Når der forhandles i Rådet, er regeringen repræsenteret med en minister, der stemmer på Danmarks vegne. Rådet er som nævnt med til at vedtage lovgivning, der gælder direkte i Danmark, eller som Danmark er forpligtet til selv at indføre.

Fordi samarbejdet er så vidtgående, begyndte man tidligt at diskutere, hvordan Folketinget kan føre kontrol med regeringens forhandlinger i EU.

Det førte til, at man oprettede et særligt udvalg i Folketinget. Det kaldes i dag for Europaudvalget. Her er medlemmer fra alle Folketingets partier repræsenteret. Udvalgets opgave er først og fremmest at føre kontrol med den danske EU-politik. I større sager skal regeringen derfor spørge Europaudvalget til råds, før den tager til forhandlinger i Rådet. Europaudvalget giver på den baggrund regeringen et forhandlingsmandat. Mandatet fastlægger Danmarks holdning til sagen, herunder om regeringen kan stemme for eller imod et forslag. Europaudvalget giver på denne måde Folketinget en mulighed for at styre, hvordan regeringen stemmer i EU-sager.

Europaudvalgets mødesal. △

EU's institutioner og beslutningsprocesser

De fire vigtigste EU-institutioner er Rådet, Europa-Parlamentet, Europa-Kommissionen og EF-Domstolen.

I den danske grundlov er der regler for, hvordan Folketinget vedtager en lov. På samme vis findes der i EU's traktater regler for EU's mange forskellige måder at træffe beslutninger på.

Kort fortalt er det hovedreglen, at Europa-Kommissionen stiller forslag om ny EU-lovgivning. Det er så Rådet og Europa-Parlamentet, der i fællesskab eller i samarbejde vedtager eller forkaster forslaget.

De forskellige måder at træffe beslutninger på afspejler, hvor stor indflydelse de forskellige institutioner har. I mange tilfælde er Europa-Parlamentet sidestillet med Rådet. Det betyder, at begge parter skal godkende et forslag. I andre tilfælde er det Rådet – altså medlemslandenes ministre – der træffer beslutning, mens Europa-Parlamentet blot skal tages med på råd.

De forskellige regler for afstemninger viser også, hvor stor indflydelse det enkelte medlemsland har. På nogle områder kræves der enstemmighed (enighed). Her kan ét medlemsland altså nedlægge veto og dermed hindre, at der vedtages fælles EU-regler. På andre områder træffes beslutninger ved kvalificeret flertal, og et eller flere medlemslande kan blive stemt ned.

Det Europæiske Råd (EU-topmøder)

Den danske statsminister er med i Det Europæiske Råd. Det består af alle EU-landenes stats- og regeringschefer samt formanden for Europa-Kommissionen. EU-landenes udenrigsministre er også ofte med til disse såkaldte EU-topmøder. Her fastlægger stats- og regeringscheferne de overordnede politiske rammer for samarbejdet. De tager også beslutninger om andre vigtige politiske spørgsmål. Det kan for eksempel være om EU's udvidelse, EU's traktater eller EU's politik på den globale scene. Beslutningerne træffes ved enighed.

◀ Forhandlinger i Det Europæiske Råd 2007.

Det Europæiske Råd mødes mindst to gange om året. Alle EU-lande er på skift formand for Det Europæiske Råd i seks måneder ad gangen. Det betyder, at de nationale stats- og regeringschefer skiftes til at lede topmøderne.

Rådet (Rådet for Den Europæiske Union)

Rådet er medlemslandenes forsamling. Medlemmerne af Rådet er ministre fra alle medlemslandes regeringer. Rådet består i praksis af skiftende fagministre, én fra hvert land. Når der skal drøftes miljøspørgsmål, er det for eksempel alle miljøministrene, der mødes. Rådets medlemmer er altså ikke direkte valgt af de europæiske vælgere, men repræsenterer deres nationale regeringer.

Rådet er EU's primære lovgivende myndighed. Rådet vedtager dog på en lang række områder lovgivning i et ligeværdigt samarbejde med Europa-Parlamentet. På andre områder skal Europa-Parlamentet høres, men det er Rådet, der træffer den endelige beslutning.

Når Rådet skal stemme om et forslag, gælder der forskellige regler. På en række områder skal alle medlemslande være enige, før et forslag kan vedtages. Rådet træffer dog også beslutninger ved såkaldt kvalificeret flertal. De enkelte EU-lande har fået tildelt et bestemt antal stemmer i Rådet, afhængigt af hvor mange indbyggere der er i det pågældende land.

Europa-Kommissionen

Europa-Kommissionen har i dag 27 medlemmer (kommissærer), én fra hvert medlemsland. Selv om kommissæerne udpeges af EU-landenes nationale regeringer, skal de være uafhængige. Det vil sige, at de kun skal arbejde for EU's interesser. Kommissionen ledes af en formand, som Det Europæiske Råd udpeger. Kommissionens formand skal godkendes af Europa-Parlamentet. Medlemmerne af Europa-Kommissionen udnævnes for en femårig periode. De har ligesom de danske ministre ansvar for hver sit særlige område. For eksempel er der udpeget en landbrugskommissær og en miljøkommissær.

Kommissionen skal komme med konkrete forslag til ny lovgivning. Den skal også tage andre initiativer, der kan føre traktaternes og EU-topmødernes overordnede politiske målsætninger ud i livet. Det er primært Kommissionen der har ret til at foreslå ny lovgivning.

Europa-Kommissionen i Bruxelles. △

Kommissionen kontrollerer, om medlemslandene retter sig efter EU-lovgivningen. Hvis et land ikke gør det, kan Kommissionen rejse en sag imod det pågældende land ved EF-Domstolen.

EF-Domstolen

EF-Domstolen består af 27 dommere, én fra hvert medlemsland. EF-Domstolens opgave er at sikre, at EU-lovgivningen bliver overholdt. Domstolen kan blandt andet afgøre konflikter mellem to medlemsstater og mellem EU og det enkelte medlemsland. EF-Domstolen kan også bestemme, hvordan EU-reglerne skal forstås. Hvis en national domstol i et medlemsland er i tvivl om dét, kan den spørge EF-Domstolen.

Europa-Parlamentet

Europa-Parlamentet er den folkevalgte forsamling i det europæiske samarbejde. Det består af 785 repræsentanter fra de 27 EU-lande. Møderne i Europa-Parlamentet er åbne for offentligheden. Danmark har i dag 14 medlemmer af Europa-Parlamentet. De blev valgt ved det seneste valg til Europa-Parlamentet i 2004.

Europa-Parlamentet blev frem til 1979 sammensat af medlemmer af de nationale parlamenter. Men siden 1979 er medlemmerne valgt ved direkte valg i alle medlemslandene. Disse valg afholdes hvert femte år, også i Danmark. Valgretsaldere er 18 år i alle medlemslande. Enhver borger i et EU-medlemsland kan stemme ved valg til Europa-Parlamentet. Det gælder også, selv om den pågældende borger bor i et medlemsland, hvor han eller hun ikke er statsborger.

Medlemmerne af Europa-Parlamentet sidder ikke sammen med deres landsmænd. De er grupperet i partier eller grupper ud fra deres politiske holdninger.

Siden de første direkte valg til Parlamentet i 1979 har forsamlingen fået større betydning i det europæiske samarbejde. I dag har Parlamentet betydelig indflydelse på EU's lovgivning. Desuden er Parlamentet med til at føre kontrol med blandt andre Europa-Kommissionen.

◀ Europa-Parlamentet i Bruxelles og Strasbourg.

Parlamentet kan tvinge Kommissionen til at træde tilbage. Det sker ved mistillidsvotum. Parlamentet kan også stille spørgsmål til Rådet og Kommissionen. Parlamentet kan også opfordre dem begge til at tage nye politiske initiativer. Parlamentet kan dog ikke stille forslag til ny EU-lovgivning. Det er primært Kommissionen, der har denne ret.

2.2. EUROPARÅDET

Danmark har været medlem af Europarådet, siden det blev oprettet i 1949. Europarådet bestod i 1949 af 10 vesteuropæiske demokratier. I dag er 46 europæiske stater medlem. Det er normalt den danske ambassadør ved Europarådet i Strasbourg, der deltager i rådets møder. Europarådet er ikke en EU-institution. Det er en selvstændig organisation i Europa. Før et land kan blive medlem, skal det anerkende sine borgeres personlige og politiske friheder. Landet skal også have en demokratisk forfatning.

Europarådets formål er at sikre et tæt samarbejde mellem sine medlemslande på en lang række politiske områder. Målet er også at udbygge den fælles europæiske kulturarv og idealerne om demokrati.

Europarådet står blandt andet bag udarbejdelsen af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention fra 1950. Det har også oprettet en domstol på menneskerettighedsområdet. Ved at tiltræde konventionen har Danmark forpligtet sig til at overholde og fremme de grundlæggende friheds- og menneskerettigheder. Det vil blandt andet sige ytrings-, forsamlings- og religionsfrihed. Danmark har samtidig anerkendt, at enkeltpersoner på en række bestemte vilkår kan indbringe en sag mod Danmark for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol.

3. DANMARK I NORDEN

Danmark deltager også i et nordisk samarbejde. Det omfatter de fem nordiske lande: Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt de selvstyrende områder Færøerne, Grønland og Åland. Åland er en del af Finland. Det nordiske samarbejdes formål er at styrke de politiske, økonomiske og kulturelle bånd i Norden. I de senere år er de tre baltiske lande Estland, Letland og Litauen begyndt at deltage i samarbejdet. Det nordiske samarbejde omfatter både folkevalgte politikere og ministrene fra de fem nordiske regeringer. De samarbejder blandt andet i Nordisk Råd og Nordisk Ministerråd.

Nordisk Råd er et organ, der rådgiver de nationale parlamenter i de nordiske lande. Nordisk Råds medlemmer er politikere fra de nationale parlamenter, som bliver udvalgt af deres partier.

▽ Nordisk Ministerråd og Nordisk Råd introducerede i 1985 "svanen" som symbol for det officielle nordiske samarbejde. Svanen med de otte vingefjer repræsenterer de fem nordiske lande Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige og de tre selvstyremråder Færøerne, Grønland og Åland.

Danske ministre deltager i Nordisk Ministerråds arbejde. Her samarbejder de nordiske regeringer med deltagelse af repræsentanter fra selvstyregovernmenterne om en lang række politiske spørgsmål, der har fælles nordisk interesse. Det kan for eksempel dreje sig om miljø, kultur og forskning. De sager, Nordisk Ministerråd arbejder med, er ofte rejst af Nordisk Råd.

norden

Nordisk Råd

4. DANMARKS GLOBALE SAMARBEJDE

De internationale forbindelser stopper ikke ved Europa og Norden. Danmark er også medlem af mange organisationer, der beskæftiger sig med større regionale eller globale spørgsmål. Nogle af de vigtigste er FN og NATO. Danmark har også et stort samarbejde om udvikling med en række udviklingslande i blandt andet Afrika, Latinamerika og Asien.

4.1. FN (DE FORENEDE NATIONER)

FN (De Forenede Nationer) er en verdensomspændende organisation, som består af selvstændige stater. FN blev grundlagt i 1945 kort efter afslutningen af 2. Verdenskrig.

FN fik fra begyndelsen tilslutning fra 51 stater, og i dag er medlemstallet 192. Selv om verden har ændret sig meget siden 1945, er FN stort set organiseret på samme måde som ved organisationens grundlæggelse.

FN's vigtigste opgaver ligger inden for hovedområderne fred og sikkerhed, menneskerettigheder, udviklingsaktiviteter samt humanitære indsatser. Spørgsmål som konflikter, økonomi, fattigdom, sult, sygdomme og miljø er derfor centrale for FN's arbejde. Desuden arbejder FN med mange tværgående emner, for eksempel børns vilkår, kvinders rettigheder, kultur og uddannelse.

FN har seks hovedorganer, nemlig Generalforsamlingen, Sikkerhedsrådet, Det Økonomiske og Sociale Råd, Formynderskabsrådet, Den Internationale Domstol og FN-sekretariatet. FN's hovedkvarter ligger i New York, men nogle af dets underorganisationer har hovedsæde andre steder i verden, blandt andet i Geneve, Nairobi og Wien. Den øverste leder i FN er FN's generalsekretær.

Sikkerhedsrådets hovedopgave er at behandle konflikter, der kan true den internationale fred og sikkerhed. Sikkerhedsrådet behandler løbende 20-25 konflikter i Afrika, Asien, Europa og Latinamerika. Da FN-pagten blev underskrevet, var den helt dominerende trussel fortsat væbnede konflikter mellem suveræne stater. Men det klassiske trusselsbillede er i dag afløst af et langt mere komplekst billede. Andre typer konflikter, såsom borgerkrige og etniske konflikter, bliver i stadig

FN-bygningen i New York. △

stigende grad også behandlet af Sikkerhedsrådet. Disse konflikter kan skabe ustabilitet i nabolande og andre nærtliggende lande. Ud over konflikter behandler Sikkerhedsrådet også tværgående temaer som for eksempel terrorisme, masseødelæggelsesvåben, hiv/aids og beskyttelse af civile i væbnede konflikter.

Sikkerhedsrådet har fem faste (permanente) medlemmer. Det er Rusland, Kina, Storbritannien, USA og Frankrig. Disse fem lande har vetoret. Det vil sige, at hvis blot ét af disse lande stemmer imod en beslutning, kan den ikke gennemføres. Sikkerhedsrådet har ti øvrige medlemslande. De bliver udvalgt af Generalforsamlingen for to år ad gangen. Danmark har været medlem af Sikkerhedsrådet i perioderne 1953-54, 1967-1968, 1985-1986 og 2005-2006.

△ NATO-styrker med NATO-flag.

4.2. NATO

Danmark er medlem af forsvarsalliancen NATO (Den Nordatlantiske Traktatorganisation). I NATO samarbejder en række europæiske lande samt Tyrkiet, USA og Canada. Organisationen blev oprettet i 1949 som et fælles forsvar imod den kommunistiske stormagt Sovjetunionen. Danmark har været med fra starten.

NATO-samarbejdet bygger på solidaritet imellem medlemslandene. Det betyder, at alle NATO-lande betragter angreb på ét af medlemslandene som et angreb på hele alliancen. Siden Den Kolde Krig sluttede omkring 1990, har NATO's indsats gradvist ændret sig. Målet er stadig at skabe fred, sikkerhed og stabilitet i medlemslandene. Men midlerne har i stigende grad været at fremme demokrati, menneskerettigheder og vestlige retsprincipper rundt om i verden. Efter terrorangrebet i New York i september 2001 tog NATO i 2002 et nyt skridt i sit samarbejde. NATO besluttede at styrke sin evne til at imødegå enhver trussel mod medlemslandenes militære styrker, befolkninger og territorier, herunder også terrortrusler. Tidligere var NATO kun klar til at reagere på trusler fra andre nationer.

Til daglig ledes NATO af en generalsekretær. Generalsekretæren er ansvarlig for, at der bliver afholdt møder i NATO-rådet. Her træffer medlemslandene de vigtigste politiske beslutninger ved enstemmighed. Medlemslandenes udenrigsministre og forsvarsministre mødes regelmæssigt.

4.3. INTERNATIONALT SAMARBEJDE OM UDVIKLING

Danmark støtter bekæmpelsen af fattigdom i mange af verdens fattigste lande. Denne støtte kaldes internationalt udviklingssamarbejde. I samarbejde med udviklingslandene forsøger Danmark at sætte ind, hvor behovet for og effekten af udviklingsbistanden er størst. Ligestilling, god regeringsførelse, menneskerettigheder og demokrati samt hensyn til miljøet er afgørende elementer i at sikre en bæredygtig udvikling, der kan føre til bekæmpelse af fattigdom. Disse elementer er derfor vigtige for al dansk udviklingsbistand.

FN's medlemslande forpligtede sig ved et topmøde i New York i september 2000 til en række ambitiøse målsætninger for det internationale udviklingssamarbejde. De kaldes FN's 2015-mål.

2015-målene er

1. at halvere ekstrem fattigdom og sult
2. at sikre skolegang for både piger og drenge
3. at sikre ligestilling mellem kønnene
4. at nedbringe børnedødeligheden
5. at nedbringe dødeligheden blandt gravide og fødende kvinder
6. at stoppe spredningen af hiv/aids, malaria og andre smitsomme sygdomme
7. at sikre miljømæssig bæredygtig udvikling
8. at skabe et globalt partnerskab for udvikling.

Den danske udviklingsbistand sigter blandt andet på at forbedre sociale forhold som for eksempel sundhedsfaciliteter og uddannelsesmuligheder, at øge den økonomiske vækst gennem for eksempel udvikling af landbrug, infrastruktur og erhvervsliv, at beskytte miljøet og at fremme demokrati og menneskerettigheder samt god regeringsførelse.

De fleste danske udviklingsbidrag gives som direkte bistand til udviklingslandene. Indsatsen er koncentreret om 16 samarbejdslande i især Afrika, men også i Asien og Latinamerika. Danmark giver derudover bistand gennem bidrag til internationale organisationer såsom EU, FN og Verdensbanken. Endelig giver Danmark bistand gennem private organisationer.

Danmark er et ud af kun en håndfuld lande i verden, som opfylder FN's målsætning om, at lande skal give 0,7 procent af bruttonationalindkomsten (BNI) i udviklingsbistand.

Danmark før og nu

– læremateriale om historie, kultur og samfundsforhold til indfødsretsprøve

Udgiver:

Ministeriet for Flygtninge,
Indvandrere og Integration
Holbergsgade 6
1057 København K
Tlf: 33 92 33 80
Fax: 33 11 12 39
E-post: inm@inm.dk
www.nyidanmark.dk

Redaktion:

'Danmark før og nu – læremateriale om historie, kultur og samfundsforhold til indfødsretsprøve' er udarbejdet af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration i samarbejde med Det Historiske Hus.

Endvidere har følgende konsulenter bistået
Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration:

Professor Knud J.V. Jespersen, Syddansk Universitet
Institutleder, professor Finn Hauberg Mortensen, Københavns Universitet
Souschef, lektor Ove Outzen, CVU Sønderjylland
Professor Michael H. Jensen, Aarhus Universitet

Redaktionen er afsluttet april 2007.

ISBN: 978-87-91850-65-3

Elektronisk ISBN: 978-87-91850-66-0

Pris: 30 kr. inkl. moms

Oplag: 6.000 stk.

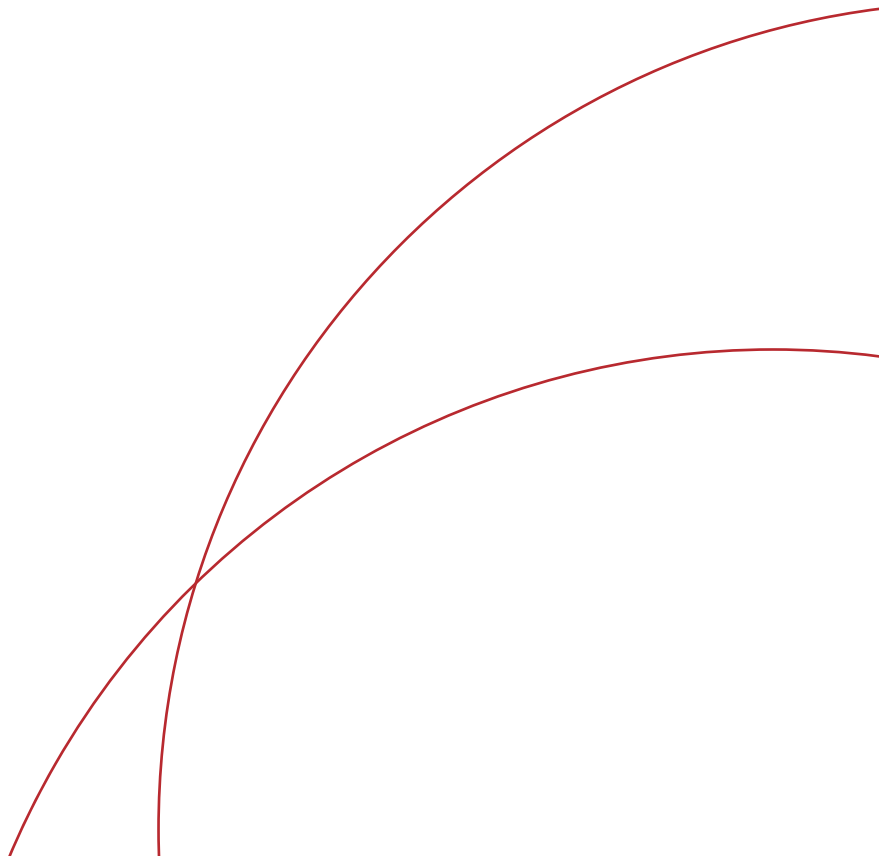
Design: BGRAPHIC

Fotos: Scanpix, Polfoto (s. 43), Folketinget (s. 163), Rådet for Den Europæiske Union (s. 164).

Tryk: Schultz Grafisk

Publikationen kan købes
ved henvendelse til:

Schultz Distribution
www.schultzboghandel.dk

www.nyidanmark.dk

